

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT

1991

HISTORISK AARBOG

HISTORISK AARBOG

FRA

RANDERS AMT

1991

RANDERS AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HISTORISK AARBOG
FRA RANDERS AMT LXXXV

er udgivet af Randers Amts

Historiske Samfund

Slyngborggade 21

8900 Randers.

Trykt i 1300 eksemplarer

hos Damsgaard Tryk, Mariager.

115 g mat Macoprint.

Sat med Garamond.

Redigeret af

Inger Marie Hyldgård (ansv. redaktør),

Palle Kirk og J. E. Donner.

Copyright © by Randers Amts Historiske
Samfund.

ISSN 0108-4100

Printed in Denmark 1991.

FORSIDEN

Hvidsten Kro.

Detalje fra facaden.

Kirsten Nijkamp fot.

Genbrugte kirker

Om romansk granit på Clausholm

Af Peter Bavnshøj

Gennem det sidste halve århundrede er der foregået en grundig registrering og undersøgelse af vore middelalderlige kirkers bygnings- og arkitekturelementer gennem arbejdet med udgivelsen af storværket: DANMARKS KIRKER. Værket har været under udgivelse siden 30'erne, men er endnu langt fra færdig-udgivet. Gennem dette arbejde bliver de bygningsdetaljer, som endnu ikke har været kendt og iagttaget, afsløret, undersøgt og beskrevet. Herved vil mulighederne for nyiagttagelser og fund ved vore kirker være reduceret væsentligt, og således kun fremkomme ved deciderede udgravninger og ombygninger eller ved egentlige bygningsarkæologiske undersøgelser. Ikke ved almindelige iagttagelser i og omkring bygningerne.

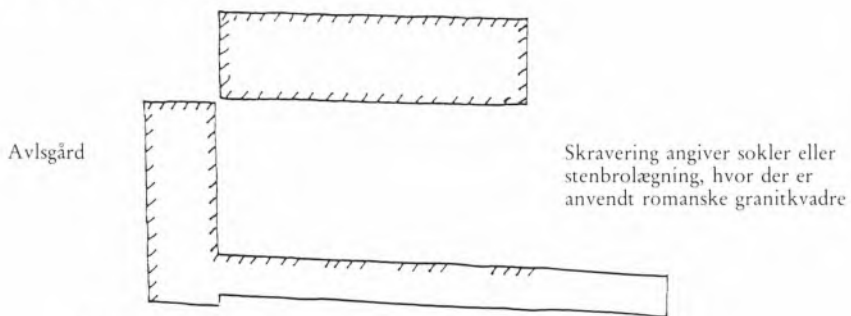
Der er dog endnu muligheder for at gøre opdagelser i vor romanske kirkearkitekturs bygningslementer. Ikke som hidtil koncentreret til de stående kirkebygninger, men derimod et helt andet sted - nemlig på landets herregårde. Her kan der gives talrige eksempler på, at romanske granitkvadre og andre bygningslementer af granit har fundet genanvendelse i

sokler, trapper, havearkitektur m.v. Clausholm gods mellem Randers og Århus er et særlig godt eksempel herpå. I det følgende skal der redegøres for de steder, hvor der er anvendt granitkvadre på godset, samt gives en beskrivelse af stedets besiddelse af mere interessante romanske bygningslementer.

Anvendelsen af kvadre på Clausholm

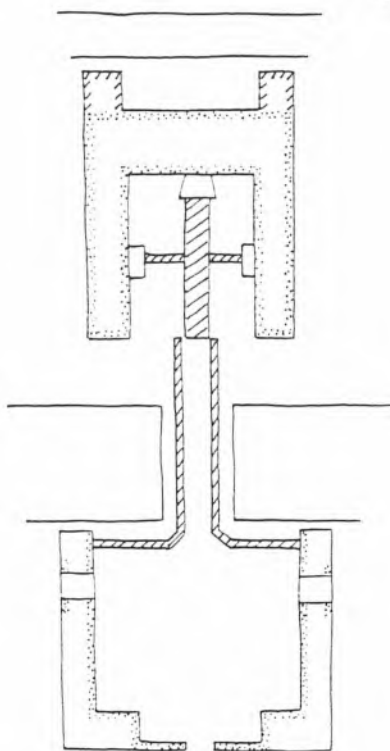
Ved Clausholm er der anvendt romansk granit talrige steder. Først og fremmest i soklen under selve slotsbygningerne som ved flere af avls- og staldgårdens bygninger¹. I slottet er der fra 3 til 6 skifter granit, hvorimod de øvrige bygninger som oftest kun har et enkelt skifte. Der er også brugt granitkvadre som stembrolægning på en del af slottets gårdsplads. En ca. 3 m bred bane er belagt fra hovedtrappen gennem slotsgården. Ligeledes er adgangsvejen langs dæmningen over voldgraven kranset af en række kvadre. Staldgårdens bygninger har kvadrestenssokkel på gårdspladsen. Det samme gælder den nordlige spærremur, hvorimod

Grundplanskitse over Clausholm

- Kvadre indmuret før 1720erne
- Kvadre indmuret i 1720erne og senere

Slot

Staldgård

bygningernes ydersider står opmuret direkte på de utilhugne syldsten skjult under terræn.

På avlsgården er der anvendt kvadre til soklerne på den store lade og den østre staldbygning - bygningerne, hvis gavle bærer Fr. d. 4.s og Anna Sophies monogrammer samt årstallene 1731 og 1737. Den nordre stald har i sin noget uregelmæssige sokkel enkelte kvadre, flest på gårdsiden.

Det kan være berettiget at spørge: Hvordan kan man være sikker på, at der er tale om genanvendte romanske kirkekvadre og ikke sten fremstillet af en senere eftertid eventuelt til netop de pågældende bygninger? Svaret må blive, at har man først set nærmere på de omtalte sokkelsten, er man ikke i tvivl. De bærer et umiskendeligt præg af at være genbrugte kirkekvadre. Enkelte kan være lettere forarbejdet til netop deres nuværende placering og funktion, eksempelvis ved vinduer og lign., men givet er det, at næsten samtlige er ikke fremstillet med henblik på de bygninger, hvori de i dag er placeret. Ved avlsgårdens sokkelsten er dette særlig tydeligt. Der er her en hyppig forekomst af skråkantsten (69 stk.) - sten som oprindeligt har udgjort sokkelskiftet i kvaderstenskirkker. Nu er skråkanten undertiden anvendt lidt vilkårligt. I enkelte tilfælde er den placeret omvendt - nedad, eller midt blandt sten uden skråkant. En enkelt kvader indeholder et prægtigt stenhuggerfelt eller mestermærke udformet som en ruder. Disse stenhuggerfelter forekommer ganske hyppigt ved romanske kvaderstenskirkker, hvilket derfor også viser stenenes oprindelige formål.

Ved slottets sokkel er forholdet ikke helt så tydeligt. Netop her kunne man forvente den regelmæssighed og konsekvens, som er så gennemgående i slotsbygningernes arkitektur i øvrigt. Alligevel er der ting, der afslører stenene som kirkekvadre. Det er påfaldende, at stenene er af meget varierende længde, og at de ofte er indmurede i et dårligt forbandt. Mellem to vinduesfag kan stenene i samme skifte variere, så sten på 80 cm kan være placeret side om side med én

på 15 cm. Dette ville vel næppe forekomme, hvis stenene var nyfremstillet netop hertil. Ved et nærstudium af kvaderstensmurværket kan man finde adskillige spredte og usystematisk placerede bomhuller i stenene, hvilket også peger mod en sekundær anvendelse, idet bomhuller umiddelbart over terrænhøjde virker umotiveret². Bomhuller er derimod ikke ualmindelige i kvaderstenskirkkerne. De kan dog være svære at lokalisere, idet hullerne oftest er udmurede. Da de fleste kirkers kvadermure flere gange har været omsat, kan bomhuller være spredt i murfladen, og således være fjernet fra deres oprindelige placering. Når de forekommer i uomsat eller korrekt omsat murværk, er de oftest placerede i 4. og 8. eller 9. skifte, altså første gang i skulderhøjde - aldrig i knæhøjde.

En enkelt kvader indeholder også her et lille stenhuggerfelt udformet som en halvkugle (diam. ca. 5 cm), som dog er forsøgt fjernet, idet dens overfalde er behugget. En anden sten har haft et så prægtigt udseende, at man ikke har kunnet modstå fristelsen til at mure den ind - ganske vist lidt diskret ved et sydvindue. Der er her tale om en skaktavlkvader - et fænomen, som netop er kendt fra godt 60 kirker i det nordvestlige og centrale Nørrejylland³. Stenen, som måler 32×53,5 cm, indeholder 6 felter lodret og 10 felter vandret. I modsætning til de hidtil kendte eksemplarer indeholder stenen en række halve felter inde blandt de hele felter. Da dette er enestående, har det været med til yderligere at besværliggøre tolkningen af de i forvejen gådefulde skaktavlstene⁴. Herværende eksemplar er ydermere det første, som ikke er fundet ved en kirke.

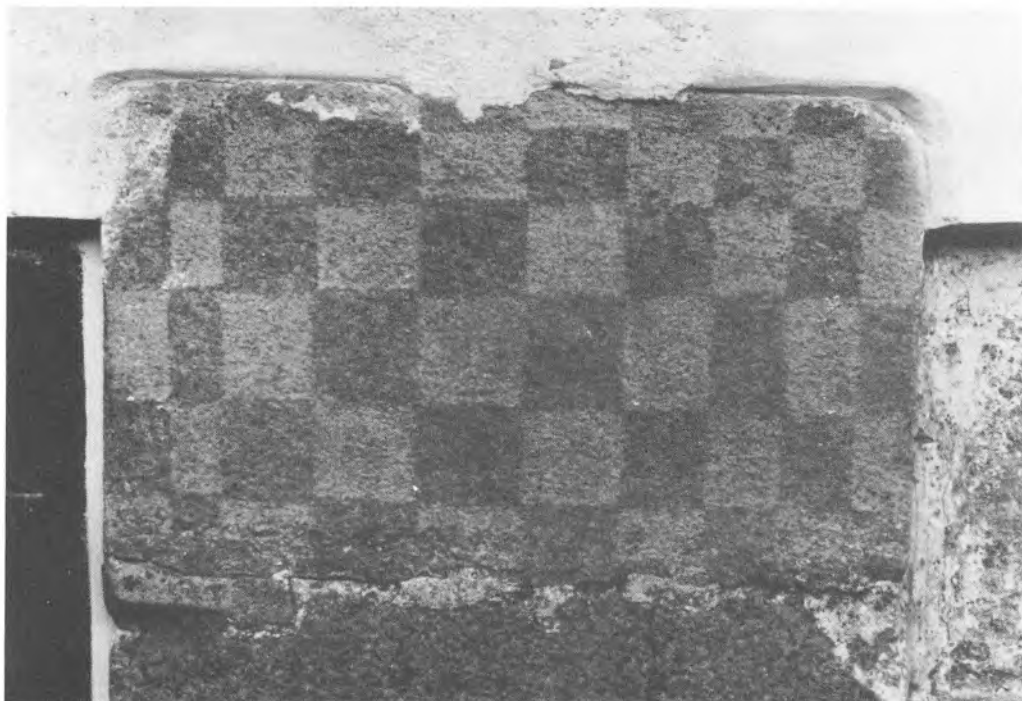
Som det fremgår af det foregående, er der anvendt kirkekvadre flere steder på Clausholm, og ved en optælling når man frem til et betydeligt antal. Ved en total sammentælling af samtlige kvadre på selve Clausholm slot, avlsgård, staldgård - her medtalt sten på gårdspladsen og løse sten i en stendynge ved avlsgården, samt sten ved et hus tilhørende godset - når man tallet 2887 stk. Her-

til skal mindst lægges et par hundrede, som ikke direkte kan iagttages, men alligevel må eksistere, idet terrænforhold, trapper m.v. skjuler dem. Således er der medgået 1324 stk. til selve slottet; 431 stk. til gårdspladens stenbrolægning; 291 stk. ved staldgårdens bygninger; 272 stk. i stenrækken ved dæmningen og voldgraven; 463 stk. ved avlsgårdens bygninger; 26 stk. i et nærliggende hus ved slottet og 80 stk. i stendynge ved avlsgården. Ud over de sten, som i dag forefindes på Clausholm, vides yderligere ca. 1500-1600 at have befundet sig på stedet, idet disse er blevet bortsolgt til Bidstrup gods (herom senere). Det totale antal kvadre, som kan relateres til Clausholm, når derfor op på et tal omkring 4600-4700 stk. Til sammenligning kan oplyses, at M. Mackeprang anslog en jævn stor landsbykirke til at have mellem et og to tusinde kvadre ⁵.

Bemærkelsesværdige sten

I det foregående er de almindelige »anonyme« granitkvadre omtalt. Stedet besidder også mere bemærkelsesværdige sten - sten, som har haft en speciel arkitektonisk funktion, og derfor er af en særlig udførelse. Enkelte fortjener en nærmere omtale og beskrivelse. Stendynge ved avlsgården indeholder sammenbragt og tiloversbleven materiale fra stedets byggeaktiviteter gennem flere hundrede år. Den var oprindeligt placeret øst for staldgården, men blev flyttet til avlsgården for år tilbage i forbindelse med et reguleringsarbejde. Her findes foruden kirkekvadre almindelige utilhugne kampesten, fragmenter af sandsten og en betydelig mængde kvadre af »renæssancetype« - kendetegnet ved en ensartet højde (omtrent 25 cm), men med en ujævn nærmest ubearbejdet front kranset af en 2-3 cm bred fint til-

Indmuret skaktavlekvader fra slottets sydvest fløj. Kvadren er muret ind i sydgvulens søkkel. Kirsten Nijkamp fot.

Portaloverligger med det karakteristiske sløjfemotiv der kendetegner Randersegnen. Kirsten Nijkamp fot.

hugget ramme. Denne type sten er anvendt som stensætning ved slottets voldgrav, og da typen netop må være fremstillet under renæssancetiden, er den ikke medtaget i undersøgelsen. Iblandt dette sammenbragte materiale kan der iagttages flere spændende romanske sten - enkelte endda af høj kunstnerisk værdi - sten, som åbenbart ikke har kunnet indpasses i den arkitektoniske, homogene sammenhæng; hvorunder de øvrige kvadre er anvendt.

Af umiddelbar iagttagelige bemærkelsesværdige sten i stendyngen kan nævnes: En vinduesoverligger af romansk type plus tre fragmenter af sådanne; en stumpvinklet kvader med rundstav, sandsynligvis en sten fra siden af et smiget romansk vindue; en korbuekragsten med en lille skråkant og rundstav - herværende oprindeligt placeret i en korbues venstre side for at markere vederlaget for selve buen; en fint forarbejdet sokkelsten fra en søjleportal med en attisk

profil (stenen minder i påfaldende grad om sokkelstenene ved Mørke Kirkes sydportal). Pragtstykket udgøres dog af en lettere beskadiget portaloverligger med et prægtigt sløjfemotiv. To rundstave kommer fra stens ydersider, og deres ender sammenbindes af et sløjfeformet led midt på stenen. Netop dette sløjfemotiv er et særkende for en række portalsten og et par vinduesoverligger fra kirker, som alle er placeret i Randersområdet. Herværende portaloverligger er eksemplar nr. 13, som må lægges til de 12 i forvejen kendte ⁶. Sløjfen er af den lukkede type, som bl.a. kendes fra Lem Kirkes portaler. Selve stenens grundform minder snarere om sløjfeoverliggeren ved Tvede Kirkes præstedør. Selv i sin nuværende beskadigede tilstand virker overliggeren overordentlig velproportioneret og harmonisk. Sløjfemotivet er udført med en sjælden overbevisning og sikkerhed i forhold til flere af de hidtil kendte. Usædvanlig i for-

hold til de 12 øvrige er den kraftige rundstav langs stenens overside. Den dominerer i usædvanlig grad de to bundne stave i sløjfen. Den kraftige rundstav yderst er i det hele taget usædvanlig. Almindeligvis har de to stave i sløjfen udgjort en forlængelse af et par halv- eller helsøjler ved portalens sider. Her kunne det se ud som om, at søjlerne både har fortsat i rundstaven øverst og i staven ved sløjfen. Muligvis skal føromtalt sokkelsten fra en søjleportal ses i sammenhæng med sløjfeoverliggeren, idet stenene ved Mørke Kirke netop sidder sammen med en sløjfeoverligger.

Da det kun er en forholdsvis lille del af stendyngen, som kan iagttages, kan den sandsynligvis forventes at indeholde flere spændende sten. En fremtidig udredning og sortering ville derfor være ønskelig for at få klarhed over indholdet.

Clausholm besidder også bemærkelsesværdige romanske arkitekturelementer andetsteds. I parken umiddelbart vest for vestre staldgårdsport står opstillet en romansk døbefont på fod. Kummen er uden dekorationer, men med et svagt rundstavsmotiv ved mundingsranden og rundstave på den keglestubformede fod. Fontens oprindelses-

Fontefod med dekorerede felter. Kirsten Nijkamp fot.

sted er ukendt. Måske er det Voldum Kirkes gamle font ⁷. Der er dog større sandsynlighed for, at en smuk dekoreret fontefod, som i dag er placeret i et rum i slottets kælder, oprindeligt stammer fra Voldum Kirke. I rummet er der udover fontefoden placeret dels en romansk vinduesoverligger, dels to fragmenter af sådanne og dels en kvadersten med en rundstav. Sidstnævnte formodes at have siddet ved en indgangsportal. Pragtstykket her er fontefoden, som har dekorede felter og fire kraftige hoveder ved hjørnerne med menneskeansigter og løvemanker. Felternes motiver er noget ubestemmelige, men synes at indeholde to løver og to fugle. Dyrene er i deres form ikke helt endtydige. Der er bl.a. træk, som kan tydes drageagtige. Det er næsten givet, at foden oprindeligt har været samhörørende med en løvefont, efter al sandsynlighed tilhørende den såkaldte Galtengruppe inden for den klassiske type, efter M. Mackeprangs typologi ⁸. Foruden fonten i Galten Kirke, Framlev herred, har også Skovby og Sindbjerg Kirker - ligeledes Framlev herred, fonter af denne type. Foden her er usædvanlig ved at være markant rektangulær 47×55 cm, hvilket vil sige i forholdet 6 : 7.

Under et halvtag ved staldgården står henstillet to marktromler af granit, som tidligere har været brugt ved markarbejde på godset. Den ene er en forholdsvis lang, slank tromle med en længde på 157 cm og en diameter på ca. 22 cm. Den anden er kraftigere med en længde på 141 cm og en diameter varierende fra 40 til 45 cm. Efter al sandsynlighed er den slanke tromle en genanvendt romansk portalsøjle. Såvel længden som diameteren passer på en sådan. Måske er der en samhörighed mellem denne søjle (tromle), den tidligere nævnte portalsokkelsten med attisk profil og sløjfeoverliggeren? Den kraftigere tromle er sikkert også en genanvendt søjle, vel næppe en romansk, men måske et bygningselement fra tidligere senmiddelalder- eller renæssancebygninger på Clausholm. En ganske tilsvarende søjle er i dag anvendt i slottets kælder i det nordligste rum i vestfløjen, hvor den

er placeret på en karakteristisk, men enkel udformet granitbase. To liggende baser står opstillet som ridesten ved dæmningen over voldgraven ⁹. Dimensionsmæssigt kunne den vestligste af disse godt oprindeligt have været samhörrende med den kraftige søjle, som i dag fremstår som marktromle.

Mest uforklarligt blandt Clausholms talrige romanske sten er tre forholdsvis tætsiddende kvadre på den nordre længe ved avlsgårdens gårdside. Her, omtrent midt i bygningens sokkel, sidder tre kvadre, som hver indeholder et antal tætsiddende skålfordybningfelter. Hvert felt er ca. 3×3 cm og ca. 0,5 cm dybt. Den ene sten indeholder to grupper med henholdsvis 12 og 6 felter. En anden sten indeholder to grupper med henholdsvis 9 og 9 (eller 11) felter. Den tredje og sidste har felterne placeret lidt mindre systematisk og i lidt mindre dybde. Tilsyneladende indeholder den to grupper med henholdsvis 9 og 12 (eller 13) felter. Ved sidstnævnte sten er den ene gruppes felter ikke i samme grad som de øvrige ordnet i lige rækker. De ligger nærmest lidt oven i hverandre. Felterne synes at være slebet ud i stenene, idet de er helt glatte i overfladen. Deres koniske form tilsigter, at de måske er slebet ud ved hjælp af en roterende stok, som er blevet presset mod stenene ¹⁰. Stenenes placering, delvis skjult af gårdspladsens stenbrolægning, og felternes placering på stenene, godtgør, at motivets forarbejdning i stenene er foretaget inden deres nuværende indmuring. Men ellers synes denne forarbejdning og dette motiv at være ganske ukendt i den romanske stenhuggerkunst. Der kendes eksempler på skåltegn på kvadre, men ikke denne udformning med så talrige og tætsiddende felter. Det kan derfor være svært at komme med et bud på formålet med udsmykningen. Måske skal forklaringen søges i sammenhæng med skaktavlkvaderne og deres gådefulde udformning, hvor der har været teorier fremme om, at de skulle indeholde en »skjult« information. Måske indeholder disse skålstene ligeledes en slags information i et indforstået »sprog«, som måske kun var kendt af sten-

huggerne. At fordybningerne skulle have haft en mere praktisk funktion, er det svært at forestille sig.

Stenene spores via skriftlige kilder

Det er så heldigt, at der eksisterer skriftlige kilder, der kan oplyse om, hvor i det mindste en del af de talrige kvadersten stammer fra. Det drejer sig om kvadrene, som blev anvendt til byggeriet af de to små sydfløje. Disse blev opført i årene 1722-24 under kong Frederik d. 4.s besiddelse af Clausholm. Netop forholdene omkring kongens byggeri er særdeles veldokumenterede, og ud fra de bevarede regnskaber ved vi, at der blev erhvervet en del granitkvadre fra det nedbrudte Dronningborg Slot i Randers. I bygmesteren, J. D. Planitz' overslag over udgifter og materialeforbrug dateret 28.3.1722 anslåes det, at der til hver af de to fløje skal bruges: »500 Hugen Kampsteen, store og smaae som de falder som kunne faaes ved Dronningborg gamle Slott foruden dem som endnu findes ved Claus Holms Gaard...«¹¹. Senere, den 30.11.1728, under

revisorens kritiske gennemgang af byggeriets forløb, anføres det, at der fra Dronningborg Slot er leveret 2063 »hugne Kampsteene«¹². Revisoren undrer sig over den store stenleverance, og han stiller berettiget spørgsmålet, om det store antal sten leveret fra Dronningborg virkelig er forbrugt til byggeriet.

I bygmesterens svar til revisoren fra 22.1.1729 nævnes, at de 2063 kvadre, som er leveret ham, er forbrugt til de to sydfløje, til stenbroen i slotsgården, samt til tre trapper ved voldgraven i staldgården¹³. I dag kan man konstatere, at der ikke tilnærmelsesvis er medgået 2063 kvadre til de anførte arbejder. Der kan kun optælles et forbrug på 764 sten tilsammen til de to fløje og gårdspladsens brolægning. De omtalte trapper er ikke bevarede, men de kan næppe have forbrugt de resterende sten. Retfærdigvis må det nævnes, at en prøvegravning ved de to fløje afslører, at terrænet ved sydgavlene skjuler mindst tre skifter kvadre, hvilket betyder, at der skal medregnes yderligere mindst 100 sten. Alligevel må der have været et betragteligt overskud af sten fra byg-

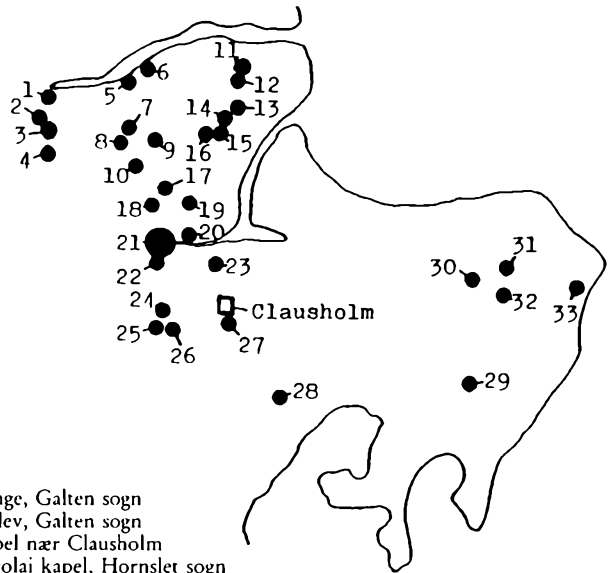

To tromler af genanvendte søjler, den mindste fra romansk tid, den store antagelig fra renæssancen. Kirsten Nijkamp fot.

'Nedlagte kirker i det gl. Randers Amt - nedlagt før år 1600

- 1 Kirkedal, Hobro sogn
- 2 Østerheden, Nørønsild sogn
- 3 Karlby, Glenstrup sogn
- 4 Handest, Glenstrup sogn
- 5 Mariager gl. kirke
- 6 Hou, Mariager sogn
- 7 Kellerup, Svenstrup sogn
- 8 Randrup, Gassum sogn
- 9 Dyrby, Gassum sogn
- 10 Hvidsten, Gassum sogn
- 11 Klattrup, Udbyneder sogn
- 12 Udbyover, Udbyneder sogn
- 13 Vinstrup, Dalbyover sogn
- 14 Stangerum, Dalbyover sogn
- 15 Vindbylund, Gjerlev sogn
- 16 Blenstrup, Gjerlev sogn
- 17 Jennum, Spentrup sogn
- 18 Bjergby, Borup sogn
- 19 Mejlbj, Harridslev og Linde sogne
- 20 Tjærby, Gimming sogn
- 21 St. Laurentius
St. Klemen
St. Peder
Gråbrødre
Helligånds
St. Johannes
(alle Randers købstad)
- 22 Vorup gl. kirke
- 23 Essenbæk kloster
- 24 Askildrup, Ølst sogn

- 25 Hinge, Galten sogn
- 26 Erslev, Galten sogn
- 27 Kapel nær Clausholm
- 28 Nicolai kapel, Hornslet sogn
- 29 Stabrand, Nødager sogn
- 30 St. Annas kapel i Ramten, Ørum sogn
- 31 Mastrup, Ginnerup sogn
- 32 Kni, Ørum sogn
- 33 Grenå gl. kirke

KILDER:

Aage Sørensen: Ommersyssels Ødekirker, Historisk Årb. 1938 og 1939, Efterslet til Ødekirkerne, Historisk Årb. 1944.
Trap 5. udg.

geriet. Det sandsynligste er derfor, at der til soklerne under den i 1731 nyopførte lade og den østre staldbygning fra 1737 har været rigeligt med kvadre. Her har man kunnet afsætte de mere ukurante sten, bl.a. de lettere beskadigede og samtlige med sokkel-skråkant.

Overslaget fra 1722 afslører, at der allerede var en vis beholdning af kvadre på stedet, sten som også kunne komme til anvendelse i det planlagte byggeri. Det er således ganske umuligt at fastslå, om kvadrene ved de to små sydfløje samt ved alle senere anvendelser af kvadre på Clausholm udelukkende er kvadre fra Dronningborg Slot, eller om de eventuelt er blandet med eksisterende sten på stedet.

Kvadre solgt til Bidstrup gods

Selv efter opførelsen af ladebygningen i 1731 og staldbygningen i 1737 har der været et betragteligt overskud af sten ved Clausholm. Så mange, at man i årene 1753-54 var i stand til at bortsælge ca. 1500-1600 stk. til Bidstrup gods. I regnskaberne fra Clausholm godsarkiv oplyses det, at der i tidsrummet 10/9-1753 til 30/9-1754 skulle leveres 1448 stk. kvadre svarende til en samlet længde på 1241 alen 3 qt 1½ tom ¹⁴. Der skulle yderligere ved førstkomne lejlighed leveres 258 alen 4¼ tom således, at den samlede længde på de leverede kvadre blev på 1500 alen. Prisen for leverancen blev sat til 500 rigsdaler. I dag kan man konstatere, at

stenene hovedsageligt er blevet anvendt til sokler ved staldgårdsbygningerne, hvis opførelse netop fandt sted i midten af 1750-erne. Stedet besidder i dag 1285 kvadre, hvortil kommer yderligere ca. 170 stk. skjult af trapper, terrænforhold og lign. De resterende par hundrede, som iflg. regnskabet er leveret, kan være skjult på steder, hvor de ikke er umiddelbart iagttagelige. Bidstrup besidder i dag flere bemærkelsesværdige sten som f.eks. kilesten fra portaler, vinduesoverligger, en rundet apsiskvader samt en terningskapitel. Spørgsmålet er så, om disse mere specielle sten har været med i leverancen fra Clausholm, eller om de evt. er hentet ved omegnens kirker.

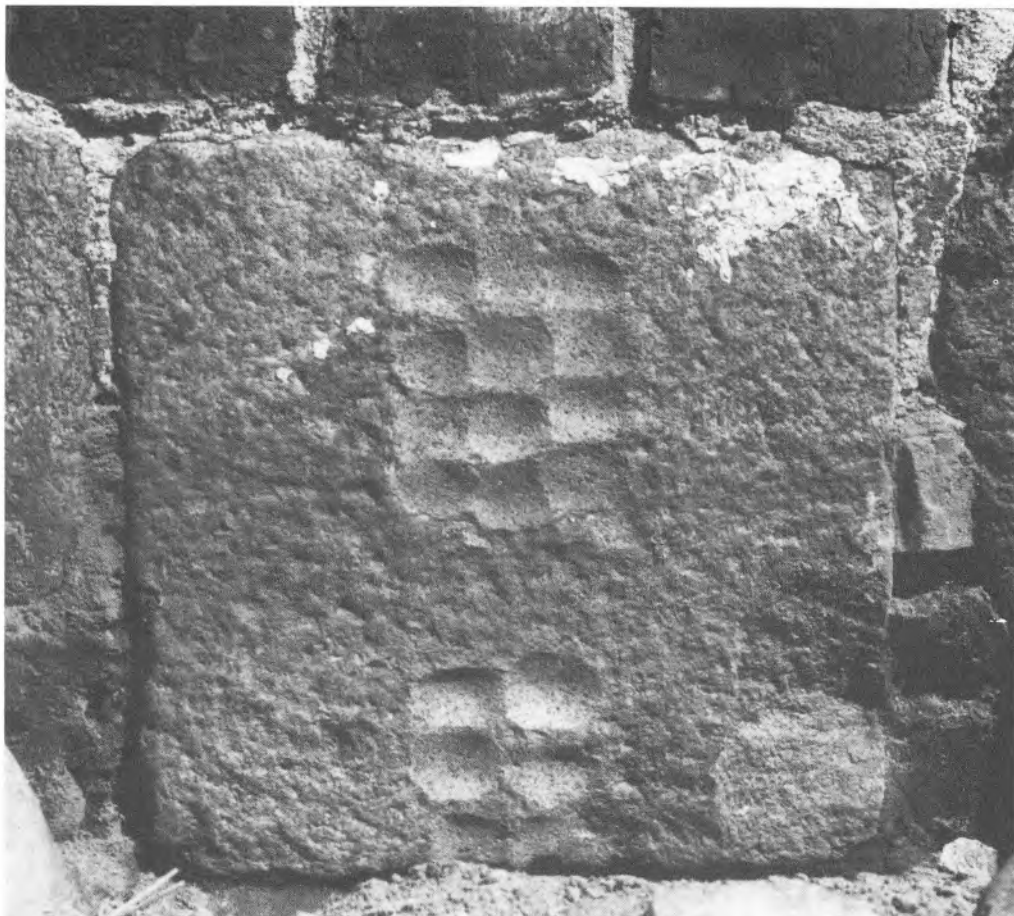
Kvadrenes oprindelsessted

Det er givet, at der før leverancerne fra Dronningborg til Clausholm i 1720'erne har været indmuret 991 kvadre i slottets sokkel og trapper samt 291 stk. i staldgårdens bygninger - i alt 1284 stk., idet disse arbejder var tilendebragt allerede før århundredeskiftet. Hertil skal så lægges et antal uindmurede kvadre, som allerede fandtes på stedet iflg. 1722-overslaget - sandsynligvis ca. 1300-1400 stk. Hvorfra alle disse sten stammer, er det umuligt at fastslå, men man kan gøre sig visse overvejelser om deres oprindelsessted. I første omgang kan det være sten genbrugt fra tidligere bygninger på Clausholm, måske fra Hans Friis' renæssancebygninger, som blev nedbrudt af Conrad Reventlow i 1690'erne. Hans Friis kan have genanvendt kvadrene fra endnu ældre bygninger på stedet, måske fra Aksel Lagesens eller Gøernes Clausholm. Stenene må på et eller andet tidspunkt være hentet ved en kirketomt eller ved ombygninger af kirker, og området byder på flere muligheder. Alene i Galten herred vides der at have været nu total nedbrudte kirkebygninger i Vorup, i Askildrup (Ølst sogn), i Erslev (Galten sogn) og i Hinge (Galten sogn)¹⁵. Trap anfører desuden, at der mellem Voldum og Clausholm skulle have stået et kapel. Hvorfra oplysningen stammer, kommer

man ikke nærmere ind på. Oplysningen sandsynliggøres af det forhold, at agerstykkerne langs landevejen kaldes kapelagerne (nævnt i markbøgerne i forbindelse med 1688-matriklen). Dette kapel, hvorom intet vides, kan have leveret materialer til det nærliggende gods.

En anden mulighed for kvadrenes oprindelsessted kan være Essenbæk kloster, hvis jordegods Hans Friis erhvervede fra kronen i 1661¹⁶. De sidste rester af klosterets bygninger kan være nedbrudt af Hans Friis og anvendt til opførelsen af Clausholms renæssancebygninger. Der findes en bedre dokumentation for oprindelsesstedet til de kvadre som blev erhvervet fra Dronningborg Slot i 1720'erne. Slottet opførtes hovedsageligt i årene 1547-50 ved en ombygning af det tidligere Gråbrødre kloster. I 1552 gav kongen ordre til at kirken i Vorup skulle nedbrydes og materialerne anvendes til opførelsen af slottet¹⁷. Året efter udstedtes en ganske tilsvarende ordre for kirkerne i Erslev og i Bjergby¹⁸. Kvadrene skulle først og fremmest medgå til opførelsen af grundvolden for slottets mølle. Ud over disse kirkers veldokumenterede relation til Dronningborg er det også sandsynligt, at lensmanden på slottet har erhvervet materialer fra andre af egnens nedbrudte kirker. Flere kirker vides således at være nedbrudte i midten af 1500 årene, og materialerne herfra kan være medgået til byggearbejderne ved slottet, slotsmøllen og de omliggende befæstningsarbejder. Tjæreby i Gimming sogn har haft en kirke, som er nævnt sidste gang i forbindelse med landehjælpen i 1524¹⁹. Også andre byer nordligere i Ommersyssel har haft kirker, som menes nedbrudt i disse år²⁰.

Vi har dog ingen garanti for, at kvadrene, som leveredes til Clausholm, er fra Dronningborgs opførelse. De kan udmærket være blandet med sten fra ældre klosterbygninger, eller måske med sten fra andre og tidligere nedlagte kirker i Randers og omegn, som er havnet ved Dronningborg eller dens befæstning. Yngre Sjællandske Krønike omtaler for året 1357, at kong Valdemar Atterdags borg i Randers blev indtaget,

En af tre kvadre med skålfordybninger af ukendt type. Poul Pedersen fot.

den borg, som var opført af materialerne fra 11 nedlagte kirker. Hvor borgen har ligget, vides ikke, men givetvis har materialerne fundet genanvendelse i byen, og måske er de senere anvendt ved befæstningen af Dronningborg. De mere specielle sten ved Clausholm, eksempelvis sløjfeoverliggeren og skaktavlkvaderen, er desværre ikke til meget hjælp, når oprindelsesstedet skal spores. Kirkerne med sløjfeoverliggerne er placeret i en bred vifte omkring Randers. Skaktavlkvadre forekommer ved flere kirker både i Galten og i de omkringliggende

herreder, så ad den vej lader oprindelsesstedet sig heller ikke bestemme.

Romansk granit på andre herregårde

Den store bestand af kvadre, som enten befinder sig på, eller kan spores tilbage til Clausholm, samt stedets bestand af portalsten, overliggerer, døbefonte m.v., er ikke noget isoleret fænomen. Talrige af landets herregårde besidder ligeledes kvadre og andre bygningselementer af granit, som har deres oprindelse i romanske kirker. Sjæl-

dent forekommer den så talstærkt, som på Clausholm, men alligevel kan der alene i det østjydske opregnes en række herregårde, som ligger inde med en ganske betydelig mængde romansk granit. De nærliggende herregårde Gl. Estrup, Rosenholm og Skaføgård har alle romanske kvadre som sokkelsten. Skaføgård har iblandt kvadrene flere spændende sten, bl.a. en profileret kor-buekragssten med et løvemotiv. Ved Rosenholm er der anvendt romanske overliggere fra flere kirker som overliggere ved slottets kældervinduer. Gjessinggård i Nørrehald herred har foruden kvadre i hovedfløjens sokkel en romansk døbefont med et par prægtige mandshoveder stående i haven og et par romanske gravsten på gårdspladsen. Ved Rathlousdal nær Odder står i haven hele tre romanske døbefonte, og talrige andre eksempler kunne nævnes.

Indtrykket er, at herregårdenes bestand af romansk granit er delvis overset af forskningen. Den har ikke som kirkernes granit været omgærdet af den samme interesse og systematiske undersøgelse. Kun i sjældne tilfælde har den været ofret opmærksomhed, og den er kun nævnt sporadisk i den faglige litteratur²¹. Forholdene ved Clausholm har vist, at der stadig kan gøres spændende iagttagelser og fund også på steder, som man ikke tidligere har haft øjnene åbne for. Også ved præstegårde, ved ældre bondegårde og ved købstadsbygninger kan der i visse tilfælde observeres brug af granitkvadre og andre romanske arkitekturelementer. Der ligger derfor stadig en næsten upåagtet bestand af romansk granit, som venter på at blive udforsket.

NOTER:

1. Her kan ikke redegøres for Clausholms bygningshistorie i detaljer. Hovedtrækkene er skitseret i Trap, 5. udg., Randers Amt, 1963, s. 811-16. Ho-

- vedværket er den detaljerede »Clausholms Bygningshistorie« af Harald Langberg, 1958.
2. I den nærliggende Lime Kirke er kvadermurene jævnt besatte med bomhuller, som ikke er udmurede. Deres placering synes stort set at være oprindelig. Se i øvrigt Knud Krogh: Stilladser til et kirkebyggeri i 1100tallet. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1959, s. 201-13.
3. Jens Vellev i Romanske Stenarbejder 4, 1989, s. 7-60.
4. Oplyst af fotograf Poul Pedersen i Jyllands-Posten den 11.8.1989.
5. M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 1944, s. 28.
6. De 12 hidtil kendte er grundigt beskrevet af Jens Vellev i Romanske Stenarbejder 1, 1981, s. 9-68. Om motivet i øvrigt: Poul Pedersen, Rom. Stenarb. 1, s. 69-90, og Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen: Troens Billeder, 1987, s. 118-22.
7. Foreslået af Hans Berner Schilden Holsten i artikel om Voldum Kirke i Aarvog udg. af Randers Amts Historiske Samfund 1922, s. 27.
8. M. Mackeprang: Danmarks Middelalderlige Døbefonte, 1941, s. 233-57.
9. H. Langberg mener, at de to baser samt søjlen og basen i vestfløjens nordrum må stamme fra ældre bygninger på stedet, Clausholms Bygningshistorie, s. 127.
10. Foreslået af Poul Pedersen.
11. Rigsarkivet Rentekammeret, Ryttergodsernes kontor, kgl. Resolution af 19. april 1730 nr. 53a.
12. Fuldmægtig Heinesens revisionsbemærkning indlagt i kgl. Resolution (se note 11).
13. Indlæg i kgl. Resolution (se note 11).
14. Clausholm Godsarkiv, Landsarkivet for Nørrejylland (G 263), pakke 462. Oplysningen er fundet af arkitekt Sven Fritz, Århus.
15. Trap 5. udg. - Ingen af kirkerne under godset synes at kunne have leveret kvadre i større mængde.
16. Trap 5. udg., s. 848.
17. Trap 5. udg., s. 789.
18. Trap 5. udg., s. 807 og s. 771.
19. Regnskabsbog over indtægten af Landehjælpen 1524-26, Danske Magazin 4. rk. II 1873, s. 43.
20. Aage Sørensen: Ommersyssels Ødekirker, Aarvog udg. af Randers Amts Historiske Samfund 1938, s. 28-103 og 1939, s. 26-96.
21. I hovedværket om vore romanske døbefonte: M. Mackeprangs Danmarks Middelalderlige Døbefonte, 1941, nævnes fonte ved 8 herregårde, heraf kun 2 jyske nemlig Villestrup og Gl. Estrup. I det andet hovedværk om romansk granitskulptur M. Mackeprang: Jyske Granitportaler, 1948, er der nævnt én herregård - Overgård.

Herregården Brusgård

Af Inger Marie Hyldgård

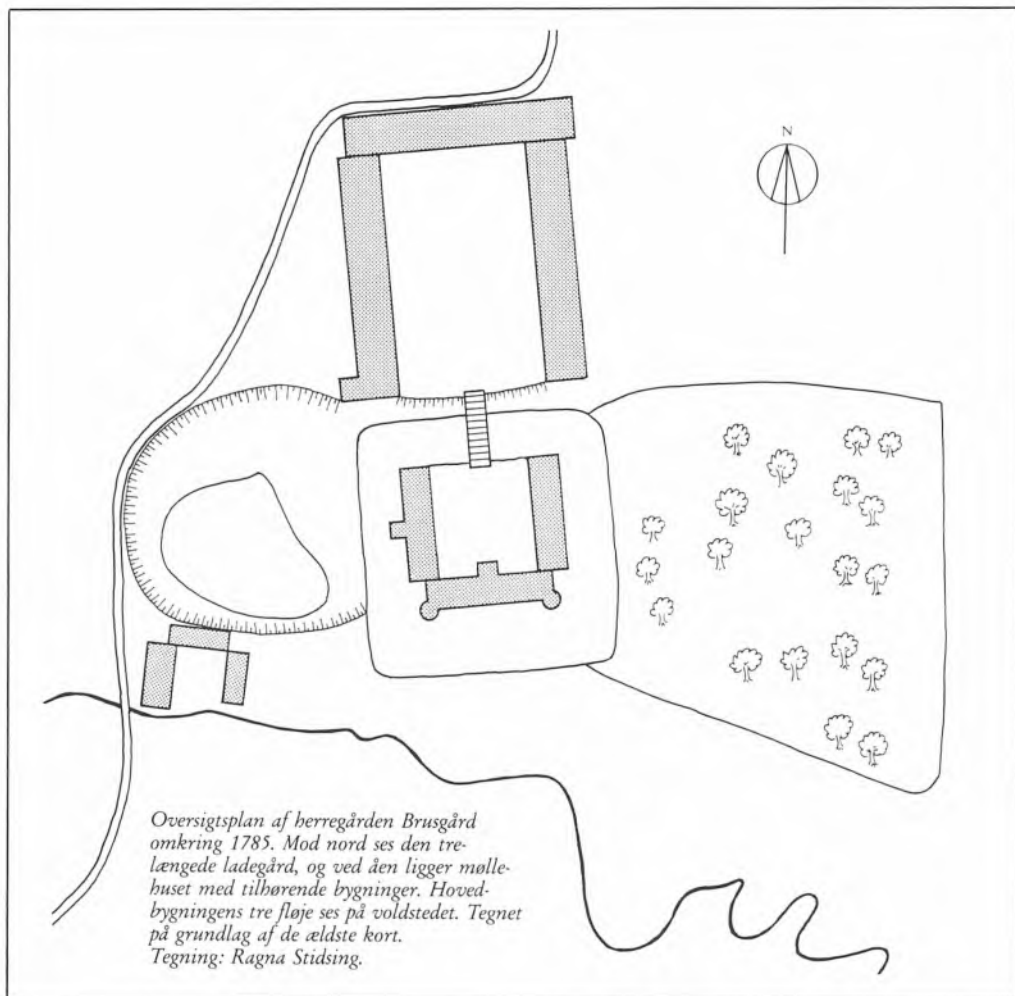
Ca. 10 km sydøst for Randers ligger Produktionshøjskolen Brusgård. Gårdens historie rækker langt tilbage i middelalderen. Syd for Produktionshøjskolens hovedbygning ligger et velbevaret voldsted, bestående af en firsidet borgbanke, ca. 40×40 m, med dybe grave og volde. Oprindeligt var gravene vandfyldte, men ved nedrivningen af herreborgen i 1801 blev voldgravene tørlagte. Da det længe har været et ønske hos produktionshøjskolen at retablere de vandfyldte grave, blev gravene i juni 1991 oprenset, voldene forhøjet og repareret, hvor det var nødvendigt. Dette skete efter behørig tilladelse hos fredningsmyndighederne og planlægning i samarbejde med Kulturbistorisk Museum i Randers.

Forud for oprensningen var Brusgårds fortid søgt klarlagt i de historiske kilder, således at stedets historiske fortid nu i store træk er kendt. Her vil vi koncentrere os om voldstedets levetid, bygningerne og ejerne af det.

Brusgård nævnes første gang i de skriftlige kilder i 1393. Ejeren hed da Christiern Jensen. Fra 1408 ejedes Brusgård af Niels Munk, hvis søn Anders Munk nok er den mest kendte blandt Brusgårds middelalder-

lige ejere. Anders Munk var godssamler af format. Foruden Brusgård ejede han Sostrup, Torp og Ljungby i Skåne - i alt mindst 200 gårde. Brusgård forblev i slægtens eje indtil 1515, hvor gården arvedes af Anne Krabbe, der var Anders Munks datterdatter. Anne Krabbe var gift med Jon Madsen Viffert til Torstedlund. Ved hendes død i 1564 arvedes Brusgård og Torstedlund af sønnen Niels Jonsen Viffert. Hermed er vi fremme ved denne artikels start.

Voldstedet og dets hovedbygning blev antagelig anlagt samtidigt i 1590-94. Da byggede Niels Jonsen Viffert en to-etages, teglhængt munkestensbygning, beliggende sydligst på borgbanken. Det var en rektangulær øst-vest gående bygning med runde hjørnetårne mod syd og et kvadratisk trapetårn midt på nordre langside. Over døren hang en stentavle med bygherrens våben samt en inskription, der fortalte, hvem der byggede Brusgård og hvornår. Denne stentavle er ikke bevaret, men beskrevet i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768. Endvidere nævnes to sidebygninger, hvoraf den ene var af tegl. Den anden var formentlig af bindingsværk. Bygningerne har antagelig ligget

helt ud til borgbankens yderkanter, og hovedbygningens længde nævnes som værende på 26 fag.

De ældste bevarede kort stammer fra slutningen af 1700tallet og omkring 1800. Disse kort viser Brusgård i grundplan og bekræfter beskrivelsen fra 1700tallet med runde hjørnetårne på hovedbygningens sydside samt et firkantet trappetårn midt på nordre langside. Midt på vestfløjens vestside ses ligeledes et rundt tårn. Ladegården er et tre-længet sammenbygget anlæg, hvor borggår-

den mod syd lukkes med en mur. Den beskrives som en 124 fag lang bindingsværksbygning med stråtag. Fra ladegården førte en lang bro over til voldstedet, hvilket ses på kortet, ligesom det nævnes i en skriftlig kilde fra 1700tallet. Denne bro blev yderligere bekræftet af udgravningerne ved oprensningen af voldgraven. Foruden stenfundamenter til bropiller blev der fundet 11 kraftige egestolper, der har båret den sydligste del af en træbro. Dateringen af disse stolper passer fint ind i de historiske kilder, idet

alle stolper er fra herregårdens levetid. Broen er blevet repareret tre gange: I 1645, i 1690 samt i 1718. Hovedbygningen tilhørte gruppen af enkelthustypen med to hjørnetårne ud mod voldgraven på den ene langside og et trappetårn på indvendig langside. Bygninger af denne type, kaldet herreborge, kendes fra Danmark og Sverige fra perioden omkring 1550-1600. Fra Danmark kan, foruden det lokale Fussingø, nævnes følgende herreborge: Hesselagergård, Egeskov, Borreby, Ørbæklunde, Nakkebølle, Rosenvold og Langsø. De er næsten alle beliggende på Fyn.

Opførelsen af Brusgård 1590-94

Byggeriet på Brusgård har antageligt været i 4 år, hvilket var helt almindeligt. Bygmesterens egne folk har udført det faglærte arbejde, bygherren leverede almindelige arbejdsmænd, og fæstebønderne deltog i alt foreliggende arbejde, f.eks. at grave voldgrave, fælde træer, levere kørsel med egne vogne og heste. At bygge Brusgård har været en stor belastning for fæstebønderne.

Der kendes kun få bygmestre af navn. De kongelige bygmestre i 1500tallet var alle udenlandske, men der har været mange

*Niels Jonsen Vifferts gravsten i
Årestrup Kirke.
Kirsten Nijkamp fot.*

danske bygmestre til de private byggerier. I øvrigt var grænsen mellem arkitekt og håndværker flydende. Det synes, som om den kongelige bygmester fra 1529-1550erne - Martin Bussart - har dannet forbillede for en del af de herreborge, der ligner Brusgård mest. De er alle, bortset fra Rosenvold, fra tiden før 1560. Brusgård er langt den yngste og må have virket lidt gammeldags allerede ved opførelsen, hvilket kan skyldes både bygherren og bygmesteren.

Netop fra tiden omkring 1600 kendes en bygmester fra Randers nemlig Mathias Bygmester, som nævnes i Eske Broks dagbog. Han kendes fra byggerier på Gl. Estrup og flere andre steder i begyndelsen af 1600tallet. Mathias Bygmester har været en konservativ mand, der endnu benyttede portfremspring, trappegavle og blændinger, og i øvrigt levede højt på gamle, hjemlige traditioner. Det er derfor ikke usandsynligt, at Mathias Bygmester eller en bygmester af samme type har opført Brusgård 1590-94. Men der er naturligvis intet bevis herfor.

Selv om kendskabet til Niels Jonsen Vifferts herreborg er sparsomt, er der ingen tvivl om dens imponerende udseende. Det var ingen egentlig borg, nærmere en herregård, men ingen kunne tage fejl af beboerens standsmæssige placering.

Ejerne af herregården på voldstedet

Bygherren Niels Jonsen Viffert blev født på Torstedlund i 1532, og oplevede som ganske lille Skipper Clements oprør, idet Torstedlund to gange blev brændt af. Senere gik han i skole i Aalborg og blev derefter, som det var skik og brug blandt adelsfolk, sat i lære hos fremmede stormænd. Forældrene døde i 1560 og 1564. I 1566 indkaldtes han til militærtjeneste og deltog i Syvårskrigen, men havde bestemt ingen succes som stridsmand. Han helligede sig derefter sine goder, og var en tid, fra 1573 til 1583, lensmand på Hald. Både Ølst Kirke, i hvis sogn Brusgård ligger, og Årestrup Kirke, i hvis sogn Torstedlund ligger, nød godt af hans omsorg. Begge kirker fik et par messingal-

terstager med hans navn og våben indgrave-ret. Dog var den flotteste gave utvivlsomt Ølst Kirkes gyldne alter, som Niels Jonsen Viffert skænkede kirken i 1586. Det gyldne alter ses i dag på Nationalmuseet som et af 2. afdelings klenodier. Alteret, der er fra 1200tallet, stammer oprindeligt fra en anden kirke, men er altså ved Niels Jonsen Vifferts hjælp endt i Ølst Kirke.

Niels Jonsen Viffert giftede sig aldrig, og døde den 26. juni 1595 på Torstedlund. Han blev begravet i krypten i Årestrup Kirke ved sine forældre.

Fætterten Niels Krabbe arvede Brusgård, men solgte herregården i 1618 til Jens Juel. Samme år tiltrådte Jens Juel embedet som statholder i Norge, et embede, han beholdt til 1629. Derefter var han lensmand på Aalborghus i tre år og senere på Bøvling i yderligere tre år. Der har næppe været megen tid til at besøge Brusgård. Da Jens Juel døde i 1634, arvede datteren Elsebe Juel herregården.

Elsebe Juel var blandt de få ejere, som boede på Brusgård. Hun hørte absolut til de mere spændende personligheder. Hendes fødselsår kendes ikke, men må være engang mellem 1613 og 1620. I 1638 giftede hun sig med Ove Juul til Rekkergård, sekretær i kancelliet. Ægteskabet varede blot 6 år. I 1643 blev Ove Juul korporal ved den jyske rostjeneste og faldt i aktiv tjeneste året efter. Der er ikke helt klarhed over enkelthederne, men han blev i hvert fald skudt af svenskerne den 9. januar 1644, måske i Viborg, måske i Århus. Han begravedes den 7. februar i Sct. Mortens Kirke i Randers.

Elsebe og Ove Juul fik sammen en søn, der døde som lille, samt fire døtre, hvoraf den yngste - Karen - blev født på Brusgård den 22. november 1642. Elsebe Juul levede som enke på Brusgård med sine døtre og en yngre søster Margrethe. Søsteren blev i øvrigt hoffrøken hos dronning Sophie Amalie i 1647. Til at varetage pigernes opdragelse og skolegang ansattes en huslærer. En af lærerne var den senere digter og Danmarks første redaktør Anders Bording.

Han beskrives som en pæn, velsoigneret og intelligent ung mand, der hellere ville skrive digte end studere i København. Han har antagelig befundet sig godt på Brusgård hos Elsebe Juul og hendes søster, der begge var dygtige og intelligente kvinder. Han skrev endog et hyldestdigt til dem og tilegnede det Margrethe Juel. Til børnene skrev han et smukt juledigt:

Men den Stærkes Sti og Veje
i en Jomfru ren og klar
den kan Ingen overveje,
Ingen sig derpaa forstaar.
Englene, som kunde melde
Himlens Højd' og Stjerner tælle,
de dog ej den Kundskab naar,
hvor slig Hemlighed tilgaar.

Brusgård har utvivlsomt været rammen om et rigt og aktivt liv for de fire piger. Den yngste datter Karen blev senere gift på Brusgård. Den glædelige begivenhed fandt sted i

det tidlige forår, den 21. april 1669, hvor Karen ægtede Marker Radsten til Lundsgård.

Rent økonomisk var det ikke let for en enke som Elsebe Juul. Også hun får den landbrugsmæssige krise at føle. Det kommer tydeligst til udtryk gennem det stigende antal gælds- og pantebreve, der er bevarret. I 1678 får Marie Worm pant i gården, og i 1679 sælger Elsebe Juul Brusgård til hende.

Marie Worm giftede sig året efter med oberstløjtnant Mathias Numsen, der hermed blev ejer af Brusgård. Mathias Numsen var inkarneret militærmand. Han fortsatte sin karriere ved militæret med stor succes og var ikke interesseret i Brusgård. I 1688 blev han adlet for sin militære indsats og i 1695 solgte han Brusgård. Køberen var Holger Rosenkrantz, en sønnesøn af »den lærde« Holger Rosenkrantz på Rosenholm. Brusgård blev i slægten Rosenkrantz's eje til 1744. Da solgtes herregården igen, denne gang til greve Conrad Detlev Reventlow.

Familien Reventlow

Hermed indgik Brusgård i en ny fase, idet den indlemmedes i stamhuset Frisenvold. Fra at være en selvstændig herregård blev Brusgård blot en af grevens mange godser. Foruden Frisenvold ejede grev Conrad D. Reventlow grevskabet Reventlow, baroniet Brahe-Trolleborg samt godserne Krenkerup. Familien Reventlow var utvivlsomt Brusgårds fornemste ejere. Grev Conrad D. Reventlow, der også var gehejmråd, var gift med Wilhelmine Augusta, prinsesse af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Plön. Der var ti børn i ægteskabet, men fire af de små grever og komtesser døde som små. Selv i de højeste kredse var børnedødeligheden stor.

Greven døde i 1750, og godserne, heriblandt Brusgård, arvedes af sønnen grev Christian D. Reventlow, som da blot var 16 år gammel. Den unge herres ry er ikke alt for godt, han skal i høj grad have levet livet let. I 1758 giftede han sig med Ida Lucie Scheel von Plessen fra Fussingø, men alle-

Carl August von Hardenberg, Juliane Reventlows upopulære ægtemand. Frederiksborg Museum fot.

rede året efter døde den unge greve. I ægteskabet nåede han at få en datter, Juliane Frederikke Christiane Reventlow. På grund af arvereglerne måtte Juliane afgive en del af sine godser til nærmeste mandlige slægtning, men beholdt dog godserne Krenkerup, Frisenvold og Brusgård. Juliane Reventlow blev derfor et særdeles godt parti, og da hun samtidig var både smuk og begavet, blev hun en meget eftertragtet ung dame. Mange unge adelsmænd bejlede til hendes gunst, også fra slægten Reventlow, der gerne så godset blive på familiens hænder. Til de flestes sorg blev det imidlertid en tysk adelsmand, der løb af med sejren. Den 8. juni 1774 giftede Juliane sig med Carl August von Hardenberg. Carl August von Hardenberg var kurfyrstelig kammerråd fra Hannover. Slægtens stamslot, der ligger i Niedersachsen syd for Hannover, hedder Nörten-Hardenberg ligesom landsbyen. Han blev køligt modtaget af både familien Reventlow og den danske regering, der helst så de store danske godser bevaret på danske hænder. Hardenberg var tilsyneladende et køligt beregnende gemyt, der efter samtidens mening udelukkende giftede sig for pengenes skyld. Grevinde Louise Stolberg havde besøg af det nygifte par og fortæller om det i et brev til sin bror. Hun brød sig ikke om Hardenberg, der var 25 år, men opførte sig som var han 40. Desuden kunne hun ikke lade være med at tænke på, at Hardenberg havde begæret Juliane uden at vide mere om hende, end at hun havde en indkomst på 200.000 Rdl. og en mor, der var fra forstanden. Juliane har hun kun positive ting at skrive om. Endelig ser det ud til, at Hardenberg har villet sikre sig, at guldfuglen ikke i sidste øjeblik fløj bort. I hvert fald blev deres ældste barn født kun 8 måneder efter bryllupsdatoen. Også dette var grevinde Stolberg klar over under deres besøg, og hun skrev om det til sin bror.

Hardenberg arbejdede flittigt på at lære sin hustrus godser at kende, og opholdt sig ofte på dem. Således boede ægteparret på Brusgård i efteråret 1774 og foråret og sommeren 1775. Det ser i øvrigt ud til, at Brus-

gård var det foretrukne opholdssted under deres besøg i Jylland.

Desværre gik ægteskabet dårligt. Fra bevarede breve mellem deres slægtninge kendes udviklingen, men først da han forsøger at afhænde de under Frisenvold hørende godser - altså også Brusgård - løber bægret over. I 1788 beskrives situationen således: »Hardenberg vil udsone sig med sin hustru da hans beregning slår fejl, og hvor meget uret Juliane end kan have, er det uundskyldeligt at han har villet udplyndre hende. Penge er hans første og sidste mål«. Udsoningen blev ikke til noget. Samme år endte det, som man kunne forvente, med skilsmisse, angiveligt på grund af Julianes kærlighedsforhold til Prinsen af Wales. Det er dog ikke muligt i dag at afgøre, om et sådant forhold virkelig fandt sted. Efter skilsmissen forlod Hardenberg landet og koncentrerede sig om en karriere i den prøjsiske stats tjeneste.

Der var to børn i ægteskabet, en søn og en datter. Sønnen Christian Henrik August Hardenberg-Reventlow arvede godserne i 1793. Heller ikke han var særlig afholdt i den Reventlowske familiekreds. I 1798 giftede han sig 23 år gammel med en tysk baronesse Reitzenstein, som allerede 7 måneder senere fødte en datter. Men han arbejdede hårdt for sine danske godser. For Frisenvolds og dermed Brusgårds vedkommende for at få stamhuset ophævet og godset solgt, hvorimod de lollandske godser blev udvidet. Han frasagde sig i øvrigt den prøjsiske fyrsteværdighed og blev til gengæld senere dansk lensgreve i 1814. I mellemtiden kom omsider tilladelsen til at sælge de under Frisenvold hørende godser, heriblandt Brusgård.

Udstykningen af herregården

Tilladelsen til salget kom i 1798. Begrundelsen var vanskelighederne ved at administrere de store og meget spredte godser samtidig med udskiftningen af landsbyerne og omlægning af landbruget i det hele taget. På den baggrund ophævedes arvereglerne og

*Søren Søndergård,
der nedrev den gamle borg
på Brusgård.
Kirsten Nijkamp fot.*

udstykningsforbuddet, men ikke uden betingelser:

1. Endnu ikke udskiftede gårde skulle udskiftes.
2. Gårdene skulle tilbydes beboerne til rimelige priser.
3. Jordløse husmænd skulle tilbydes nogle tønder land.
4. Kaldsrettighederne med hensyn til solgte kirker skulle tilfalde kronen.
5. Birkerettigheden til godset skulle vedvare i den daværende birkedommers embedstid.
6. Pengene, som indkom, skulle bruges til andet jordegods.

Derefter kunne udstykningen begynde. Brusgårds hovedparcel og bygninger blev solgt den 15. juni 1799 til forpagteren Hans Jordhøj og Ulrik Thomsen. I 1815 kunne Christian Hardenberg-Reventlow af de indkomne midler og sine besiddelser oprette grevskabet Hardenberg-Reventlow på Lolland.

De sidste ejere

Den nu reducerede herregård solgtes endnu nogle gange, hver gang med yderligere udstykning af jord. Hans Jordhøj og Ulrik Thomsen videresolgte Brusgård efter blot 8 dage, med en fortjeneste på 1000 Rdl. Det var let og hurtigt tjente penge. Den nye ejer

*Den østre voldgrav på Brusgård. Fortidsminder og natur smelter sammen på smukkeste vis - tiden står pludselig stille.
Kirsten Nijkamp fot.*

var baron Jens Carl Krag-Juel-Vind, der ejede flere andre godser. Han købte utvivlsomt også Brusgård med videresalg for øje. Han blev samtidig den sidste adelige ejer af Brusgård. To år senere, i 1801 solgtes Brusgård igen. Køberen var Søren Søndergård. Straks efter overtagelsen gik han i gang med at nedbryde den forældede og faldefærdige herreborg. I stedet opførte han et bindingsværkshus på den nuværende hovedbygningens plads. Hermed var både Brusgårds storhedstid og den gamle herreborgs dage talte. Brusgård blev omdannet fra herregård til proprietærgård.

Efterskrift

Randers Kommune købte Brusgård i 1978. I 1980 kunne Produktionshøjskolen indvies, og den har siden vokset sig stor. Den er i dag et lokalt centrum for mange aktiviteter, ligesom herregården i sin tid var det. Brusgård er absolut et besøg værd.

LITTERATUR:

I. M. Hyldgård: Brusgårds historie, 1991.
Kulturhistorisk Museum, Randers,
journal nr. 1990/0013.

Nogle beboerinitiativer omkring århundredskiftet

Af Jens Ove Vester

Da »Lægekredsforeningen for Randers og Omegn« dannedes 11/12 1870, talte dens medlemmer 8 læger fra Randers by og 4 fra oplandet, og en af disse praktiserede i Gjerlev.

Uddannelsen af læger steg kraftigt i sidste halvdel af 1800tallet. Disse læger nedsatte sig stadig primært i byerne, men her blev der efterhånden så mange, at flere foretrak at nedsætte sig på landet. I 1895 var de praktiserende lægers antal i Randers steget til 12, medens der nu sad 14 i oplandet. Denne store stigning af antal læger generelt begyndte at forurolige lægerne selv, og man kunne i lægekredsforeningen diskutere det gavnlige heri og konkludere, at så stor tilgang, som fandt sted, næppe kunne være heldig for samfundet - og endnu mindre for lægestanden. Man aner de økonomiske aspekter i bekymringen, men beboerne i oplandet har ganske givet fundet det endog meget heldigt, da der nedsatte sig læge i Gjerlev og denne blev den første læge i det store område, som ligger langs Randers-Mariager landevej og afgrænses af Mariager og Randers fjorde. Beboerne i området havde tidli-

gere været henvist til at søge læge i Randers, der havde haft læge siden 1630, og i Mariager, hvor der nedsatte sig læge i 1845. I 1777 var der i Randers ansat en distriktslæge med løn, som for denne skulle behandle de fattige gratis, og en lignende stilling oprettedes i Mariager i 1847. Stillingerne var oprettet for at lette almuens adgang til lægehjælp. Gjerlev hørte til Mariager lægedistrikt, som omfattede hele Gjerlev Herred og noget af Onsild Herred, så det var i Mariager, den fattige del af den nuværende Nørhald kommunes nordlige beboere kunne hente gratis lægehjælp, og resten af kommunen måtte søge til Randers.

Alle andre måtte betale, når de søgte distriktslægen eller de andre praktiserende læger i byerne, men ens for alle var det, at der var langt til disse købstæder, så forventningerne kan ikke have været andet end store, da man 18/6 1868 i Randers Amtsavis kunne læse følgende:

ANNONCE

Cand. med. et kir. J. Neergaard nedsætter sig som praktiserende læge og fødselshjæl-

per i Gjerlev pr. Randers, hvor han fra 25. juni vil være at træffe i sin foreløbige bopæl på Folkehøjskolen.

Gjerlev Folkehøjskole, eller som den også hed »Den højere Bondeskole i Gjerlev«, var startet i byen 2. november 1861 af lærer Chr. Frederiksen, der i 1857 var blevet lærer i Gjerlev. Formålet med skolen var oplysning og faglig dygtiggørelse af bondebefolkningen, og skolen havde elever fra november til maj, så her i juni måned var der plads til en foreløbig bolig og mulighed for konsultation.

Som det fremgår af annoncen, var bopælen foreløbig, og læge J. Neergaard havde da også set sig om efter et blivende sted, og samme dag som han åbnede sin virksomhed som læge i Gjerlev, skrev han købekontrakt med gårdejer Søren Christensen Smed på en ejendom, som denne ejede i Gjerlev:

KØBEKONTRAKT

Jeg, Søren Christensen Smed, sælger og overdrager herved til praktiserende læge J. Neergaard et mig tilhørende og på Gjerlev gade beliggende hus matr. nr. (ikke angivet) med de til samme tilhørende bygninger, have og gårdsplads for den accorderede købesum 1000 Rdl. - skriver ét tusinde rigsbankdaler rigsmønt -.

Stedet overtager han i den stand, hvori det er og forefindes.

Jeg, praktiserende læge J. Neergaard, forpligter mig til at svare den accorderede købesum 1000 Rdl., hvilket i dag ved tiltrædelse af huset jeg betaler sælgeren 600 Rdl. til 11. december termin dette år, og når indenrigsministeriets tilladelse til at stedet fraskilles sælgerens øvrige ejendom er indhentet, så indbetales resten af købesummen 400 Rdl., og som jeg indtil restbetalingen finder sted forrenter med 4 % p.a.

Jeg, Søren Christensen Smed, forpligter mig til, når den første del af købesummen er betalt samt indenrigsministeriets bevilning er erholdt, da at udstede lovlig og uforheftet skøde.

Til det solgte sted er blevet noget gadejord, som er overladt køberen på de vilkår,

foregående sælger har lejet det og imod deraf at svare den accorderede leje til Gjerlev byes kasse.

Alle omkostninger i anledning af denne handel deles med lige andele af sælgeren og køberen, hvori også er indbefattet udgifter til landinspektøren.

Til bekræftelse underskrevet i 2 vidners overværelse.

Gjerlev, den 25. juni 1868.

Søren Christensen Smed J. Neergaard

Til vitterlighed:

C. Holm Frederiksen

3. april 1869 erholdes indenrigsministeriets tilladelse til at udstykke det i købekontrakten nævnte sted, og stedet får matr. nr. 49b efter udstykning fra matr. nr. 49, og 10. maj 1869 udstedes endeligt skøde, og læge Neergaard overtager ejendommen med alle de rettigheder og forpligtelser, som Søren Christensen Smed har ejet samme efter skøde af 6. marts 1835.

Denne måde at etablere sig på vil man også i dag finde naturlig og selvfølgelig, men at det ikke altid gik sådan til, skal vises i det følgende.

I den protokol, som førtes ved møderne i lægekredsforeningen, omtales selvfølgelig de indlæg, som lægerne havde om de sygdomme, som de traf på og gerne ville delagtiggøre kollegaerne i, og det var også et af formålene, men en stor del af indlæggene handlede også om økonomien set i den interkollegiale konkurrences lys. Principielt kunne lægerne tage den takst, de nu synes var passende for deres arbejde, men af konkurrencehensyn blev man hurtigt enige om ens takster, der skulle gælde fra 1/1 1875, og hvor f.eks. den første konsultation sattes til 2 kr., og med større undersøgelse i forbindelse med denne kunne man tage op til 4 kr. For et besøg kunne man tage op til 4 kr., og ved besøget skulle til denne takst lægges 1 kr. pr. løbende mil, hvis man var selvbefordrende.

Hvis man ikke var selvbefordrende, skulle man hentes, og det skulle foregå i et køretøj, der var forspændt to heste, da man anså

det for farligt at lade sig transportere i et én-spænderkøretøj, og faktisk blev der registreret mange ulykker med den slags køretøjer, så helt urimeligt var kravet ikke. På landet blev det pålagt de gårde, der havde et køretøj til to heste, at befordre lægen, hvad der førte til mange stridigheder, fordi man var uvillig til denne kørsel, og denne uvillighed blev et af grundlagene for de initiativer, som gårdmændene startede for at få en læge eller bevare den læge, man nu havde.

Når gårdmanden stillede med sit køretøj, var befordringen ikke altid nogen behagelighed på de hullede veje og kunne være en prøvelse for både kusk og læge, som derfor til eget brug havde en polstret stol som med remme kunne spændes fast til vognens sider. Siddende herpå iklædt kørepels og fodpose, har mange set lægen køre på besøg.

Om læge Neergaard var selvbefordrende, må stå hen. Han var præstesøn, men alle var kendt med heste dengang, og han havde

i hvert fald de bygningsmæssige muligheder for at være selvbefordrende, idet huset, han købte, var en trelænget gård med, hvad der til hører af stald og vognport, men ejendommen var uden jord, så græsningsmulighederne manglede han.

Neergaard finder efterhånden forholdene for besværlige og beslutter sig for at forlade Gjerlev. Han rejser til maj 1884 og tager til Randers, hvor han åbner praksis og vil gerne sælge sin praksis i Gjerlev.

På det tidspunkt var der åbnet lægepraksis i Tvede januar 1883, og beboerne i Dalbyover var i gang med at bygge et hus til en læge, så Neergaard kunne se, at foruden besværlighederne med at komme rundt blev konkurrencen hårdere fra læger i nabobyerne. Dette punkt kunne selvfølgelig også eventuelle interesserede læger, der ville overtage lægeboligen, se, så læge Neergaard fik ikke solgt umiddelbart, og lægeboligen stod tom til 1/6 1885, indtil læge Marius True kommer til byen.

Til højre ses lægeboligen i Dalbyover.

Læge True har så store betænkeligheder, at han i første omgang nøjes med at sidde til leje, medens han ser tingene an, og at det med konkurrencen spillede en stor rolle, ses af, at forholdet mellem lægerne straks bliver sat på en svær prøve og interkollegialt mildest talt ikke var de bedste. Man må i Lægekredsforeningen ved en æresret stifte fred mellem parterne, og i alt det røre kunne man i Gjerlev, der i lang tid ikke havde haft langt til læge, frygte, at læge True rejste, og at læge Neergaard måtte sælge lægeboligen til anden side. Derfor gik man sammen og dannede »Foreningen for Lægeboligen i Gjerlev« med det formål at købe ejendommen og lade den udleje til en læge, til denne måske ville købe den.

Der udfærdigedes skøde af 4. oktober 1886, og foreningen, hvis bestyrelse var tre gårdfolk i Gjerlev, sad nu med lægeboligen og kunne bestemme, at her skulle lægen bo.

At man kunne få den idé i Gjerlev på denne måde at ville sikre byen en læge, kan skyldes mange ting, men man havde kort tid forinden været uden dette gode og oplevet, at de rent praktiske besværligheder med at komme til og måske bringe lægen var større. Tiden var dog også for disse tanker. Man oplevede, at stod man sammen, så kunne man også få noget op at stå. Gårdmændenes initiativer på deres eget erhvervsområde lykkedes på mange måder i disse år, så hvorfor ikke også her. Det har sikkert heller ikke forbigået beboerne, at der efterhånden var flere læger, der kunne tænke sig at sætte sig ned på landet, og som noget meget nærliggende har man set, hvordan det gik i de nærmeste nabobyer.

Man skrev derfor skøde med fortrøstning med læge J. Neergaard.

SKØDE

Underskrevne læge J. Neergaard af Randers tilstår herved og vitterliggør at have solgt, lige som jeg og endelig afhænder og herved skøder til bestyrelsen for »Foreningen for Lægeboligen i Gjerlev« den mig ifølge skøde af 10. - tinglæst 19. maj 1869 - tilhørende ejendom i Gjerlev by og sogn og Herred til-

ligemed alt sammes rette tilliggende og tilhørende navnlig grunden, der under matr. nr. 49b er skyldsæt for hartkorn 2 album og gammelskat 14 sk.

De derpå opførte bygninger med mur- og nagelfaste tilbehør, samt en lejeret til et stykke havejord af byens gadeplads, med hensyn til hvilket sidste køberen både overtager mine rettigheder og forpligtelser med hvilke de ere bekendte.

Købesummen er accorderet til 3.300 kr., der er afgjorte og berigtiget derved at:

1) Køberen haver forpligtet sig til at overtage eller indføre, ligesom de selv derom med vedkommende kunne forenes, samt til herefter at forrente den på ejendommen på 1. prioritet indestående gæld til kreditforeningen af ejere af mindre ejendomme på landet i Jylland stor	2000 kr.
2) at de endvidere har udstedt panteobligation for	1000 kr.
3) til mig er betalt kontant rest	350 kr.
I alt	3350 kr.

Omkostningerne ved dette skødes udfærdigelse, stempeling og tinglæsning udredes med halvdelen af hver af kontrahenterne, og skal bemeldte ejendom herefter følge og tilhøre køberen, som deres rette ejendom under mit hjemmelsansvar efter loven, hvorved dog frafaldes retsanmærkning om den tidligere ejer af matr. nr. 49, hvorfra 49b er udstykket, har manglet tinglæst adkomst, såvel som min foromtalt lejeret i enhver henseende.

Randers, den 4. oktober 1896.

J. Neergaard
praktiserende læge.

Til vitterlighed:

H. P. Koefoed Anders Jørgensen

Som anført i skødet, udsteder »Foreningen for Lægeboligen i Gjerlev« en panteobligation til læge J. Neergaard på 1000 kr., og fra panteobligationen ses, at bestyrelsen for foreningen udgøres af gårdmændene i Gjerlev: S. Winther, Chr. J. Frandsen og P. Johnsen.

Læge M. True kommer til at befinde sig

Lægehuset
i Dalbyover.

godt i Gjerlev, da det første stormvejr har lagt sig, og beboerne kunne være tilfredse. Formålet med deres initiativ var lykkedes til fulde. True var landmandssøn, og han var selvbefordrende. Han købte jord til græsning af to ponyheste og havde vogn, og ansatte en tjenstedreng til at passe hestene og vogn og ind imellem til at køre for sig. Gjerlevboerne slap for kørslen med lægen, og man enedes efterhånden om, at True kunne overtage ejendommen, da der ikke syntes at være fare for, at han ville rejse.

Bestyrelsen tjente ikke på handlen, og indflydelsen på en læges nærvær solgte man også, men man må have været sikre på, at læge True blev, og heri blev man ikke skuffet.

Da læge True i 1910 rejste, solgte han lægeboligen til sin efterfølger. Hestene og ponyvognen og det areal, hvor han havde haft hestene på græs, og hvor han dyrkede lidt

korn, solgte han til anden side, så da læge Køhn kom til Gjerlev, havde han ingen mark til sin hest, og han anskaffede sig heller ingen, men et par år efter sin ankomst købte han en bil, som han først efter megen moro fra beboernes side lærte at køre, og nu kunne lægen lettere komme til patienterne.

Også lægebolig i Tvede en kort periode

Inspireret af, hvor godt det gik i Gjerlev og tynget af kørslen, dels til Randers og dels til Gjerlev, har beboerne i Tvede efterhånden tænkt, at det kunne gå på samme måde her, og man gik derfor sammen for at finde en grund med henblik på at bygge et hus, som man så agtede at udleje til en læge.

Læge G. Teisen.

Grunden havde man i den fælles lergrav, som fra gammel tid var ejet af lodsejerne i Tvede, og på et areal af denne lergrav udstykkedes en parcel. Her fik lodsejerne bygget et længehus med tilhørende stald og vognport, for det skulle være sådan, at en læge skulle have mulighed for at være selvbeholdende.

Huset stod færdigt i efteråret 1882, og det lykkedes lodsejerne at få huset udlejet til læge Nøkkentved fra 1. januar 1883.

Huset, der er beliggende på Gammeljord nr. 11, var dengang frit og højtbeliggende og uden naboer og med en stor og dejlig have skrånende mod syd foran huset. Man havde endog sørget for, at en del af haven var tilplantet med frugttræer, så alle betingelser synes til stede for, at en læge skulle kunne befinde sig godt. Man ventede da heller ikke på den første, men det viser sig imidlertid vanskeligt vedblivende at beholde denne. I tidsrummet til november 1894 er fire læger lejere her, men de følger langt fra lige efter hinanden, så i perioder må huset have stået tomt. Man har nu nok alligevel undret sig ikke så lidt, da byens

sidste læge A. Fevejle efter kun kort tid i byen rejste til Gjerlev, hvor han købte sig et hus og praktiserede herfra ved siden af læge True.

Gjerlev havde nu to læger, til læge Fevejle i 1897 rejste til Dalbyover. Fevejle fik ikke nogen stor praksis i Gjerlev, selv om han var en elskelig person, og det siges, at grunden var, at hans bolig ikke gav mulighed for, at patienterne kunne få deres heste på stald, medens de ventede, og det kunne man hos læge True.

I Tvede søgte man forgæves efter Fevejles afrejse en afløser, men ingen meldte sig, og efterhånden opgav man håbet, og endelig 6/3 1897 solgte lodsejerne lægeboligen til »Interessentskabet Tvede Forsamlingsbygning«.

Bygningen var nu forsamlingsbygning frem til 1904, da Tvede fik en ny. Den gamle lægebolig blev solgt, og er nu en gård.

Læge A. Fevejle.

At læge True holdt konsultation i byen det sted, hvor han aflagde besøg, for dem, der havde hørt rygtet, at han var der, var selvfølgelig kun en halv løsning.

Lægehuset i Dalbyover

Anderledes held havde man i Dalbyover. Her gik en kreds af ansete mænd i by og omegn omkring 1883/84 sammen, med det erklærede mål at skaffe en læge til Dalbyover, så man ikke behøvede at hente læge andre steder fra.

Man dennede et »Aktieselskab for Lægeboligen i Dalbyover« og tegnede aktiebrev a 100 kr., dels for at skaffe kapital til grundkøb og opførelse af et hus, og dels for at skaffe aktionærerne medindflydelse på huset og dets have. At J. H. Pabs nævnes i 1890 som formand for bestyrelsen for aktieselskabet, er sikkert et udtryk for, at han var en af de stærkeste fortalere for, at ideen blev gennemført. Han har måske været vidende om, at læge Neergaard i Gjerlev overvejede at flytte. Han kom privat sammen med Neergaard og nævnes som fadder ved dåben af et par af Neergaards børn.

Der kunne således være udsigt til, at man inden for en overskuelig tid kunne blive nødt til at skulle hente læge i Tvede, og det har sikkert sat sindene i oprør. I Tvede havde man bygget et hus og fået det lejet ud til en læge, så ideen med at prøve noget lignende i Dalbyover var nærliggende.

Aktieselskabet købte en parcel, som gærdejer Niels Jul Christensen lod udstykke fra sin ejendom, og aktieselskabet fik skøde på parcellen, efter at den var bebygget, og lægeboligen var opført.

Det fremgår af skødet, at aktieselskabet overtager grunden til 1. april, og man begynder straks at bygge. Til 1. maj rejste læge Neergaard fra Gjerlev, så det var på høje tid, at man i Dalbyover fik begyndt.

Ud på sommeren stod bygningen færdig, og den har set ud, som en brandtaksationsforretning angiver:

Stuehuset: Er bygget i retning øst-vest og er på 11 fag. 26 alen langt og 15 alen dybt og

5½ alen højt. Grundmuret og med spåntag og indrettet fra vest således: 3 fag til gang og ventosal m.m. - 3 fag til køkken, dagligstue og spisestue - 3 fag til kabinet og soveværelse - 2 fag til barnekammer m.m. Der er overalt gipsede lofter og bræddegulve. Skorstenene, hvoraf den ene er dobbelt og opført af brændte sten.

Udhuset: Vinkelret på dette stuehus er opført et udhus bestående af 2 fag til vognport og hønsehus. 2 fag til vaske- og tørvehus og 2 fag til hestestald m.m. Overalt bræddeloft og 1 skorsten opført af brændte sten og på lovlig måde.

Bygningerne ligger 79 alen fra Anders Nielsen Bachs hus, som er nærmeste nabo.

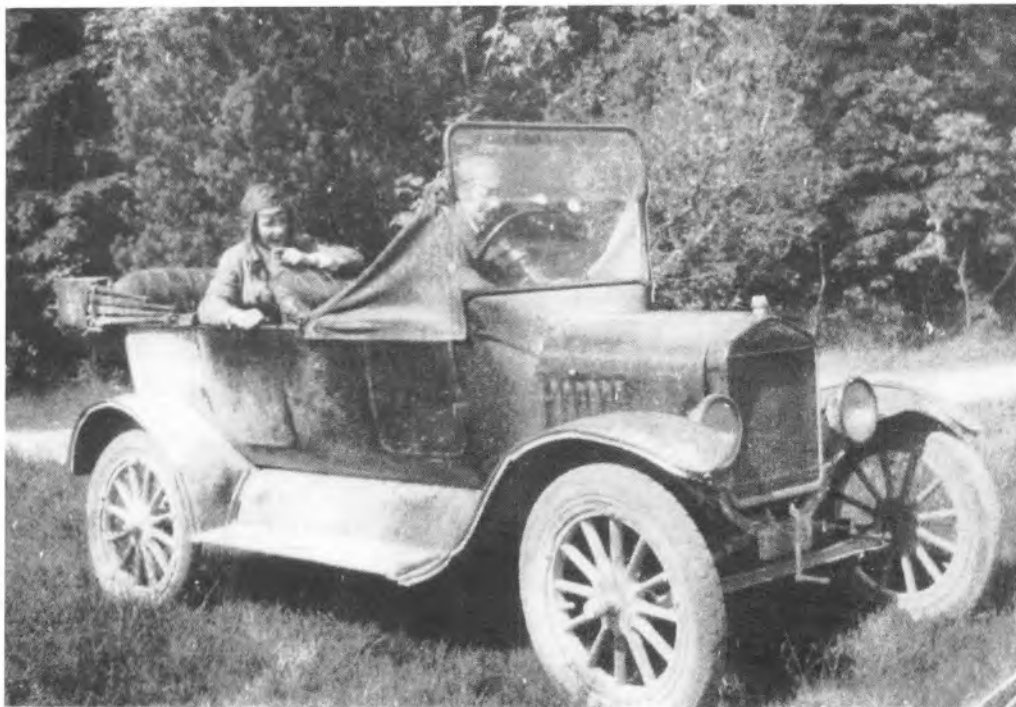
Til betaling af grund og opførelse af huset var der ikke penge nok i aktieselskabet, så man måtte låne, og der udstedtes en panteobligation 30/12 1884. Man ser her, hvem de ansete mænd var i Dalbyover og omegn:

PANTEOBLIGATION

Undertegnede bestyrelsesmedlemmer for »Aktieselskabet for Lægeboligen i Dalbyover« nemlig: Gærdejerne Rasmus Rasmussen og Peder Andersen af Dalbyover, Jens Svendsen af Stangerum, Niels Hjorth af Dalbyover, Chr. J. Sejersen af Råby, Jens Mathiassen Jensen og Christen Christensen af Sødring, gårdfæster Søren Sørensen af Øster Tørslev, partikulier J. H. Pabs af Dalbyover - etc.

Man har held til at udleje boligen pr. 1/9 1884 til læge G. Teisen. Da den tid nærmer sig, hvor kapitalen på panteobligationen kan opsiges med ½ års varsel, er man vel fra aktieselskabets side gået i forhandling med læge G. Teisen om at købe lægeboligen. Teisen er faldet så godt til i Dalbyover, at han gerne vil købe, og aktieselskabet sælger da lægeboligen, og der skrives skøde 22. maj 1890.

Bestyrelsens medlemmer er ikke alle de samme som underskrev pantebrevet i december 1884, men de har forstået at efterleve formålet med dannelsen af aktieselskabet, nemlig at sikre, at lægeboligen blev be-

Læge Johannes Jepp-Jensen, som afløste læge Madsen i Harridslev i 1925, med sin første bil.

boet af en læge i den nærmeste fremtid ved at forlange, at den købende læge solgte til en læge, når han engang igen videregav ejendommen, så kørslen med lægen ikke skulle blive for lang.

Da læge G. Teisen i 1897 ville sælge sin praksis, måtte han derfor se sig om efter en læge til at overtage ejendommen. En sådan fandt han i praktiserende læge i Gjerlev læge A. Fevejle, som tidligere er omtalt, og som nu sikkert har været glad for at kunne åbne praksis bare lidt i afstand fra læge True i Gjerlev.

Da A. Fevejle køber lægeboligen i Dalbyover betinger læge G. Teisen sig ikke, at Fevejle igen, når den tid kom, skulle sælge til en læge, men at det i årene fremover kommer til at gå sådan, kunne beboerne i Dalbyover ikke vide, og dette havde de nu heller ikke nogen indflydelse på.

Som man ser af brandtaksationen, så var der til lægeboligen både stald og vognport, og læge A. Fevejle husker man som selvbeholdende. Han omtaler selv, at han i sin ungdom forsøgte at blive skuespiller, men var for høj til dette erhverv og måtte opgive. Han vedblev dog at omgås skuespillere, som ofte om sommeren havde ophold i Dalbyover lægebolig. Hans lyst til at agere slap ham aldrig, og måske er det udslag af dette, at kusken på hans vogn var iklædt en farvestrålende uniform. De vakte berettiget opsigt, når kusken siddende på bukken svingende med piskeren kørte rundt med Fevejle.

Fevejles efterfølger, læge Godt, havde bil, og dermed var transporten blevet lægens problem.

Da man endelig i 1897 i Tvede måtte se i øjnene, at man ikke fik ny læge og måtte

sælge lægeboligen, efterlod det et savn om en læges placering i den sydlige del af oplandet ind mod Randers, men man var bange for at prøve igen et andet sted. Sognepræsten i Harridslev J. P. Jeppe-Jensen, der var initiativtager og foregangsmand i mange henseender, var dog af den mening, at det nok var muligt, selv om flertallet var meget skeptisk og slet ikke turde binde an med grundkøb og byggeri til en læge. Det udsagn, at det aldrig ville kunne gå, kom i hvert fald ikke til at passe, for sjældent er en læge kommet så langt omkring og været så elsket som læge L. J. Madsen, der kom til Harridslev til september år 1900 på foranledning af pastor Jeppe-Jensen. Han var selvfølgelig også den, der tog sig meget af ham, og han lod læge Madsen flytte ind i præstegården, hvor han boede, men der var ikke plads til, at læge Madsen kunne holde konsultation, hvorfor han lejede sig ind på en gård tilhørende enkefru Ørum.

Læge Madsen giftede sig i 1901, og præstegården blev for lille til at rumme en familie ekstra. Enkefru Ørum gav da plads på sin gård til en lille lejlighed i tilslutning til konsultationslokalerne.

Det gik godt for læge Madsen, og han så sig i stand til at købe en parcel af gårdejer Chr. P. Holm for 2500 kr. Han fik lavet tegninger til det hus, som han og hans kone flyttede ind i i 1905. Huset var bygget med den tids transportforhold for øje, og det vil sige med en udbygning, der indeholdt vognport, hestestald med plads til 2 heste og et karlekammer i tilslutning til stalden forsynet med bræddegulv. Endvidere var der i udbygningen vaskehus og das samt et hønsehus.

Læge Madsen havde kusk og egen vogn, indtil han lige efter krigen fik bil, men når vejret tillod det, kørte han rundt på cykel, så ham havde beboerne ikke vrøvl med.

Læge i Øster Tørslev

År 1900 var der læge i Dalbyover, Gjerlev og i Harridslev, og man skulle egentlig ikke vente, at der på egnen var plads til flere,

Læge Johannes Godt, Dalbyover.

men marts 1910 nedsatte læge Holger Thomsen sig i Øster Tørslev.

Der synes ikke at være nogen, der umiddelbart støtter hans nedsættelse. Læge True rejser fra Gjerlev i 1910, så måske har læge Thomsen villet fiske lidt i rørt vande. Han lejer sig ind i ejendommen »Lindely« på Udbyhøjvej hos Ole Juul, som havde bygget huset som sin aftægtsbolig. Her hos Ole Juul bor læge Thomsen i et år og flytter så ind i mere herskabelige forhold på Stangerumvej nr. 2.

Det hus, han flytter ind i var et stuehus til en gård, som i årene fra 1904 og fremefter var blevet udstykket. Da der kun var stuehuset tilbage samt en lille udbygning med stald og vognport, dannede en kreds af be-

boere i Øster Tørslev »Interessentskabet for Øster Tørslev Lægebolig« og købte ejendommen for at leje den ud til læge Thomsen.

Man havde opdaget, at kørslen ikke kunne blive så lang, hvis der var læge i byen, og med sin handling har man villet sikre sig, at det i hvert fald ikke var de bygningsmæssige forhold, der skulle få lægen til at rejse igen. Læge H. Thomsen, der senere blev overlæge i Hornslet, rejste dog til marts 1913, men det lykkedes at leje bygningen ud til yderligere to læger i den nærmeste fremtid. Læge Ejner Jørgensen, der var den sidste af disse, var kommet til Øster Tørslev til marts 1916. Han rejste efter at have praktiseret i 1½ år til Vivild, og det siges, at han lod sig købe bort af læge Godt, der var kommet til Dalbyover i 1915, og af læge Køhn, der var kommet til Gjerlev i 1910. Disse havde begge bil og kunne komme længere omkring, og stadig var man konkurrenter på pengepungen, så det kan

derfor ikke undre, at »Interessentskabet for Øster Tørslev Lægebolig« herefter ikke kunne leje ud til en læge. De afhænder derfor ejendommen til anden side ved at sælge til smedemester Johan Ferdinand Justesen.

Hermed er i 1918 de praksissteder, som findes i Nørhald kommune, dannet, og beboerne i kommunen har haft stor indflydelse herpå, dels ved aktivt at sørge for ned sættelsesmulighed, og dels ved at give mulighed for at bevare et vundet gode.

KILDER:

1. »Den danske Lægestand« 1479-1900, v. Kr. Carøe.
2. Lægekredsföreningen for Randers og Omegn 1870-1970, v. speciallæge E. Gadborg, Randers.
3. Randers Amtsavis 18.6.1868.
4. Skøde- og panteprotokoller for Gjerlev-Onsild Herred på Lokalhistorisk Arkiv i Nørhald Kommune.
5. Randers Amts Historiske Årbog 1972 (artikel vedr. »Den højere Bondeskole i Gjerlev«, v. Peter Østergaard.

Missionsfolk og missionshuse på Røndeegnen

Af Vilfred Friborg Hansen

I foråret 1991 udkom Vagn Wåhlins store værk »Skolevirke og trosliv«, bind I, om de indremissionske skoler i Danmark¹. Det er det første håndgribelige resultat af et forskningsprojekt om Indre Missions historie. Det forekommer logisk, at efter at hele Danmarks-historien frem til 1960'erne - stort set - var præget af Venstres og grundtvigianernes udgangspunkt, og efter at arbejderbevægelsens synsvinkel i nogen grad er blevet tilføjet efter 1960'erne, så kommer turen nu til også at inkorporere den anden store religiøse bevægelse, Indre Missions, bidrag til samfundsudviklingen efter industrialiseringens gennembrud i Danmark.

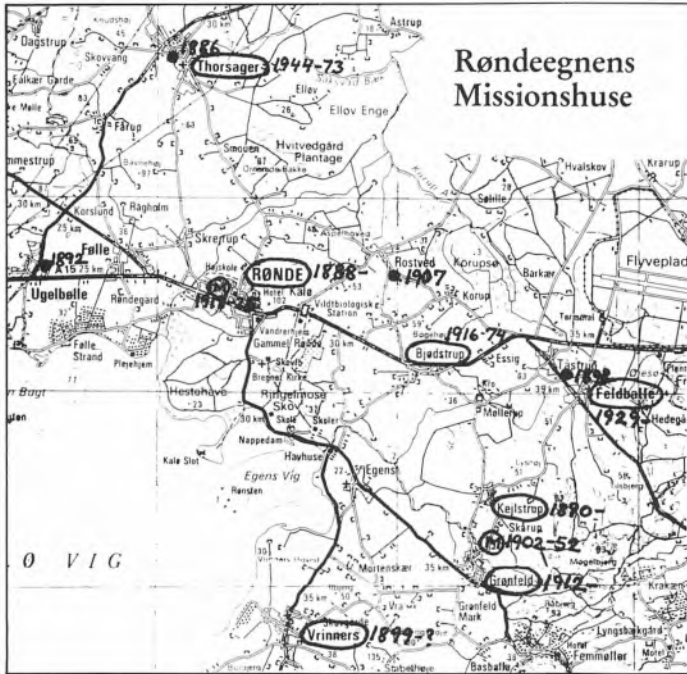
En af drivkræfterne bag projektet om de indremissionske skoler var forstander Bjarne Jørgensen, Rønde Høj- og Efterskole, og efter hans død den nuværende forstander Henning Nørhøj. Det var derfor også rimeligt, at værket første gang præsenteredes ved en sammenkomst på Rønde Høj- og Efterskole den 25. januar 1991.

Rønde er kendt som skoleby, og to af dens skoler, nemlig høj- og efterskolen samt gymna-

siet, har deres rødder i Indre Mission. Derfor har disse skoler også en fremtrædende plads i værket om de indremissionske skoler. Tove Birch Knudsen, Henning Nørhøj og Hans Ulrich Gräs har skrevet om Rønde Høj- og Efterskole, mens rektor Poul Møller Petersen har skrevet om Rønde Gymnasium (det tidligere Rønde Kursus)².

På mange måder har skolerne i Rønde været ansigtet udadtil for Indre Mission på Røndeegnen. Det er dem, der har gjort Rønde kendt som en af Indre Missions højborge i Danmark. Men naturligtvis har der også på Røndeegnen været IM-samfund omkring egnens missionshuse - samfund, der nok hentede støtte og inspiration fra skolerne, men også samfund, der i allerhøjeste grad havde deres eget liv og særpræg.

Disse samfund har også fortjent deres historie. Det har jeg forsøgt at give dem, dels i en mere lokalt præget artikel i det lokalhistoriske årsskrift »Folk og Liv på Røndeegnen«, bind IX, dels i den følgende stærkt omarbejdede udgave af denne artikel. Artiklen skal altså ses som et supplement til artiklerne i »Skolevirke

Oval cirkel omkring et bynavn betegner missionshus, årstallene ved cirklen angiver året for oprettelse og evt. nedlæggelse. En cirkel med et M angiver et søndagshvilende mejeri, med årstal for etablering og evt. nedlæggelse som søndagshvilende. Prik + årstal i parentes angiver forsamlingshus med årstal for etablering - ingen af forsamlingshusene er nedlagt.

og trosliv», hvilket betyder, at skolernes historie ikke indgår i artiklen.

Det er hensigten, at artiklen også skal have generel betydning, så den kan læses som et eksempel blandt mange på IM-samfundenes liv i Danmark fra ca. 1861 til i dag.

Jeg bør tilføje, at artiklen (modsat artiklerne i »Skolevirke og trosliv») er skrevet af en, der ideologisk-religiøst står Indre Mission meget fjernt. Til gengæld er jeg gennem min opvækst og gennem mit virke i Rønne kommune kommet til at kende mange mennesker fra Indre Mission - også mange mennesker, jeg sætter stor pris på. Det er mit håb, at dette giver sig udtryk i forståelse og respekt for bevægelsen og dens folk i artiklen. Indre Mission har i lighed med de andre religiøse og politiske bevægelser fra 1800-tallet givet fællesskab, rod og indhold i tilværelsen, den har givet selvbevidsthed, opøvet selvorganisering og været udgangspunkt for virke og virkelyst i samfundslivet for 3-4 generationer af danskere. Bevægelsen har dermed ydet sit væsent-

lige bidrag til Danmarks udvikling i den industrielle periode. Det betyder ikke, at der ikke i Indre Missions rækker har været »brådne kar«, hykleri og selvtilstrækkelighed - akkurat som man vil kunne finde det inden for enhver anden bevægelse, det være sig religiøs eller politisk.

Begrebet »Rønneegnen« dækker i artiklen først og fremmest den nuværende Rønne kommune, der består af tre kirkesogne: Thorsager, Bregnet og Feldballe. Men der er også udblik mod Kaløvig-egnen af Mols (i dag i Ebeltoft kommune), idet dette område fra gammel tid har hørt naturligt sammen med Rønneegnen. Der tænkes især på Egens og Grønsfelt - til dels også Femmøller, Agri og Vrinners.

De gudelige vækkelser

I begyndelsen af 1800-tallet, ikke mindst fra 1830'erne, bredte en religiøs vækkelse sig blandt almuens i flere egne af Danmark. Vækkelsen blev båret frem af lægmænd,

husmænd, skomagere, smede og mange andre, der gik fra egn til egn, fra hus til hus, for at »vække« folk til at vende blikket fra det jordiske til det himmelske.

Der var altså tale om en lægmandsvækkelse, der ofte var direkte vendt mod præsternes forkyndelse. Det var derfor naturligt, at præsterne anså vækkelsen for farlig, men også staten følte sig truet, idet der i vækkelsens kølvand ofte fulgte et betydeligt røre blandt almuen, vendt imod ikke alene præstens, men også de lokale og statslige myndigheders autoritet.

Fra statens side slog man i 1840'erne ind på lovgivning imod de gudelige vækkelser. Men i 1849 fik Danmark den første frie grundlov. Demokratiet var indført. Det betød også frihed for de omvandrende lægmandsprædikanter.

Samtidig bredte interessen sig for Grundtvigs ideer. Nogle af lægmandsprædikanterne blev grundtvigske. Andre fandt grundtvigianismen for letkøbt. Grundtvigianismen slog især igennem i gårdmandsklassen. Men der var også befolkningsgrupper, der følte sig tiltrukket af en strengere form for kristendom - ikke alene i de fattigere grupper som fiskere, husmænd og landarbejdere, men også i gårdmandsklassen.

*Fynboerne på Djursland*³

Et af de steder i landet, hvor de gudelige vækkelser stod stærkest, var på Fyn. Da herregårdene Hessel og Katholm ved Grenå i 1820'erne blev overtaget af fynske ejere, var disse ikke sene til at indkalde fynske fæstere til gårdene. Som »vakte« var fynboerne nemlig pålidelige og arbejdsomme. Først og fremmest fordi de ikke drak - en ting, bønderne på Djursland ellers var kendt for.

Med fynboerne kom lægmandsvækkelserne også til Djursland. Nødager sogn blev påvirket af fynboerne, hvis spor i øvrigt stadig kan ses i landskabet i form af jorddiger, som de fynske bønder plantede til med piletræer, hvis grene flettedes ind i hinanden

som effektive hegn for kreaturerne. Tydeligt ses disse jorddiger i dag omkring markerne ved Homå⁴.

*Vilhelm Beck og Indre Mission*⁵

På Sjælland og Fyn stiftedes i begyndelsen af 1850'erne missionsforeninger som en slags paraplyorganisation over de mange vækkelsesretninger. Mere og mere tegnede der sig et brud mellem disse foreninger og grundtvigianerne.

Efter demokratiets indførelse i 1849 kunne præsterne ikke mere hente hjælp mod de gudelige vækkelser fra statsmagten. De var nu nødt til at tage vækkelserne alvorligt. Nogle sluttede sig selv til vækkelserne, andre accepterede dem - mere eller mindre.

På generalforsamlingen for den sjællandske missionsforening i 1861 kom det til et opgør mellem lægmændene og præsterne. Takket være kapellan Vilhelm Becks (fra Udby ved Kalundborg) veltilrettelagte »kup« mod lægmændene, endte opgøret med en sejr til præsterne. Lægmændene udrøddes. Generalforsamlingen ophævedes, så bestyrelsen, der nu næsten kun bestod af præster, blev selvsupplerende. Regnskabet var kun tilgængeligt for bestyrelsen. Foreningens nye navn blev »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«.

Opgøret i 1861 gjorde Indre Mission til en autoritær organisation, i klar modsætning til de demokratiske idealer blandt grundtvigianerne, og måske som en reaktion mod den demokratiske udvikling, der prægede samfundslivet i Danmark i disse år.

Lægmandsvækkelsen havde været vendt mod de rationalistiske præster og enevælden - Indre Mission førte dele af vækkelsen videre i et opgør med de nye autoriteter: den sejrende Venstre-bevægelse og grundtvigianismen. Dermed endte den paradoksalt nok med selv at blive autoritær, og den blev stående i den »autoriserede« folkekirke.

1861-opgøret blev nemlig også et klart opgør med den grundtvigske idé om valgmenigheder uden for folkekirken. Indre Mis-

sion ville ikke være en sekt - den ville blive i folkekirken. Det skulle jo nu være præsterne, der bar bevægelsen frem.

Som navnet viser, sigtede missionsforeningen herefter ikke alene på Sjælland, men på hele landet. For at følge dette op foretog Vilhelm Beck i det følgende år og igen i 1865 en stor vækkelsesrejse til Jylland. Den sidste rejse resulterede i en stærk indremissionsk bastion i Midtjylland.

På den sidste Jyllandsrejse nåede Beck også til Djursland. Her blev han præst året efter, i 1866, i Ørum, for at fastholde vækkelsen i Jylland. På dette tidspunkt var han Indre Missions ubestridte høvding. Vilhelm Beck havde endnu ikke offentligt erklæret grundtvigianerne »krig« - det åbne brud kom først i 1869.

Under Becks ledelse begyndte Indre Mission i 1860'erne at anvende »kolportører« - en erstatning for de tidligere lægmandsprædikanter - til at udbrede missionen. Han begyndte også »samtalemøder« i de troendes hjem for at styrke folk i troen og for at sammentømre bevægelsen.

Omkring 1870 var Jylland blevet Indre Missions højborg. I 1874 flyttede Beck tilbage til Sjælland. Samme år byggedes de første missionshuse - stuerne på gårdene var blevet for trange mange steder.

Indre Mission på Mols⁶

Takket være Becks virke i Ørum fra 1866 til 1874 blev der oprettet små missionsamfund mange steder på Djursland. Medvirkende hertil var ikke mindst, at Beck var en yndet taler ved de store sommermøder, bl.a. i Kaløskovene og Møllerupskovene.

En af de præster, der bekendte sig til Indre Mission, var pastor Blume, der fra 1876 til 1883 var præst i Vistoft. Blume kom fra den stærke midtjyske vækkelse i Bording, og han var medlem af Indre Missions bestyrelse.

Omkring Blume voksede en vækkelse frem på Mols, men Blume vides også at have betydet meget for læge Krohn i Rønde,

der blev den ledende i et efterhånden betydeligt missionsamfund i denne by.

Missionshuset i Vistoft byggedes året efter Blumes afrejse fra sognet, i 1884.

I kølvandet på Blume kom der missionske præster i andre sogne på Mols. Således pastor A. V. Diderichsen, der virkede i Tved fra 1882 til 1919. Mellem ham og den missionsvenlige pastor Hauch i Agri fra 1880 til 1888 og i Knebel fra 1888 til 1900 udvikledes et meget nært venskab.

Missionshusene i Tved og Vrinneres byggedes i 1899. Huset i Knebel er fra 1921.

En særlig rolle for vækkelsen på Mols kom en tragisk drukneulykke i Knebel til at spille. Efter et drukgilde i 1888 var nogle unge mænd roet ud på vigen - næste morgen fandtes de alle undtagen en druknet. Sorgen og fortvivlelsen fik mange fra Vistoft til at søge til Indre Mission efter trøst.

Da den kendte vækkelsesprædikant pastor Busch i 1888 kom til Feldballe, fik han også stor betydning for udviklingen på Mols. De missionske præster støttede hinanden og indkaldte hinanden som talere til arrangementer i deres sogne.

Læge Krohn og missionsamfundet i Rønde

Der har på Røndeegnen været to inspirationskilder til et missionsk samfund. Næmlig dels »den gudelige vækkelse«, der var blevet bragt til Østdjursland af de indvandrede fynboer, og dels den indremissionske vækkelse på Djursland, især Mols, i kølvandet på Vilhelm Becks virke i landsdelen. De store sommermøder i Kaløskovene, hvor Beck var taler også efter sin tid som præst i Ørum, har ligeledes haft stor betydning. De begyndte i 1880'erne og trak tusinder af mennesker til⁷.

Det vides, at der har været en missionsk kreds i Rønde i 1870'erne. Vi ved nemlig, at da byens læge Krohn blev grebet af vækkelsen, var der en kreds af missionske, han kunne slutte sig til⁸. Han blev hurtigt missionsamfundets ledende personlighed.

Krohn var blevet ansat som læge i Rønde af Kalø lige efter krigen i 1864, hvor han havde tjent som reservelæge. Kalø lod en lægebolig opføre til ham i Rønde, og her flyttede han og fru Nancy ind i 1866⁹.

Krohn lod selv opføre et lille hospital bag lægehuset. Flere læger kom i tidens løb til at virke som hjælpelæger her, bl.a. læge Lisberg fra Århus, hvis enke senere etablerede sanatorium på skovriderstedet (nu Kalø-skolerne), hvorfra hun også støttede Indre Mission og KFUK i Rønde¹⁰.

Om Krohns omvendelse til Indre Mission fortæller det¹¹, at hans hustru Nancy pintes ved al den selskabelighed, druk og kortspil, der prægede Rønde og egnen. Hun fik så Krohn til at køre sig til gudstjeneste hos den missionske pastor Blume i Vistoft. Krohn, der regnede sig for fritænker, sagde ja - han kunne så besøge nogle patienter, mens fru en var i kirke. »Han gik dog med til gudstjenesten, blev ramt af ordet og klart omvendt, og derefter kørte de næsten hver søndag til Vistoft for at høre Blume. Lægehjemmet blev forvandlet. Der lød salmesang, blev holdt bibellæsninger, og doktor Krohns fandt sammen med de ganske få troende mennesker, der var i sognet. De indkaldte fremmede talere, præster og missionsræ, især huskedes H. P. Børresen, og

Santalmissionen fik en stor plads i kredsens hjerter.

Krohn blev drivkraften bag byggeriet af et missionshus i Rønde. Sønnen Åge Krohn fortæller¹², at Krohn tog til Ørslev på Sjælland til sin meget gode ven Vilhelm Beck og hentede råd og tegninger til huset, og den 8. august 1888 indviede Beck det nye missionshus.

1890 forlod læge Krohn Rønde for at blive distriktslæge i Sækkøbing.

Indre Mission i Rønde efter Krohn

De første optegnelser i Rønde Indre Missions protokol er fra 1898, altså en halv snes år efter missionshusets opførelse og i øvrigt året efter, at Indre Mission havde overtaget Rønde Højskole¹⁴ med Kresten Herskind som forstander. På dette tidspunkt består bestyrelsen bl.a. af missionær Johs. Legarth (formand), lærer F. J. Ginnerup (kasserer) og træskomager Niels Pedersen. Nogle år senere er også tømrer A. P. Petersen, sadelmager Frederik Mikkelsen og gårdejer Niels Moesmand fra Skrejrup med.

Missionær Legarth (der forlod Rønde ca. 1908) var far til den senere kendte Frederik Legarth, der også blev en ledende skikkelse i Indre Mission - omend han mest kendtes som handelsmand.

Rønde missionshus,
kort efter opførelsen i 1888.

»Sanatoriet« på Skovriderstedet (der i dag huser Kaløskolerne). Rekonvalescenter (der oftest kom fra Vejlefjord-sanatoriet, som læge Lisberg havde ledet - i næsten alle tilfælde drejede det sig om ugifte damer, der i flere tilfælde blev hos fru Lisberg resten af livet) og personale fotograferet omkring århundredskiftet sikkert på grund af pastor Buschs besøg. Det er pastor Busch yderst til venstre (bemærk posituren!) og fru Lisberg yderst til højre. Fru Lisbergs »sanatorium« blev et samlingssted for lokale og »fremmede« missionsfolk. Mange af de piger fra Røndeegnen, der i tidens løb tjente hos fru Lisberg, kom derfra som omvendte. Rønde Egnarkiv fot.

Indtrykket er, at Indre Mission i Rønde især har appelleret til »mellemlagene« i byen - dem, der stod mellem arbejdere/husmænd på den ene side og det »finere borgerskab« på den anden side. Hertil kom så gårdejerne i den nærliggende landsby Skrejrup, der egentlig hørte til Thorsager sogn, men geografisk lå nærmere Rønde. Da der intet missionshus var i Thorsager, har det været naturligt for dem at søge til Rønde.

Det fremgår af protokollen, at der er både »Ynglingeforening«, særlige aktiviteter for børn, for Ydre Mission - og en særlig kasse for »Mads Peters enke«, som samfundet

åbenbart har forsørget i flere år, ligesom man i 1905 vedtager at indsamle penge til Niels Agri »paa grund af hans Sygdom og smaa Kaar« - samfundet har altså også fungeret som social forsorg for hinanden. 1908 vedtages det at indsamle 60 kr. årligt til Ellen Sørensen i Følle - pengene skal udbetales kvartårligt.

Der blev holdt samtalemøder i missionshuset hver anden onsdag. 1906 erstattedes disse møder af ugentlige samtalemøder i hjemmene. Hver søndag var der oplæsning af prædikener i huset - man skiftedes til at stå for oplæsningen. Som andre steder på

egnen må vi forestille os, at Buschs og Vilhelm Becks prædikensamlinger har været de foretrukne. Ved disse oplæsninger har man kunnet »kompensere« for, at sognets præst ikke bekendte sig til Indre Mission.

Afholdssagen

Der var en vældig interesse for afholdssagen både her på egnen og i landet som helhed i årene omkring Første Verdenskrig. Ved læsning i Aarhus Amtstidende kan det konstateres, at der var afholdsforeninger i både Rønde, Følle og Thorsager i 1915.

I Rønde var der blevet oprettet et afholdshotel i 1901, nemlig »Landbohjemmet«. Hotellet klarede sig godt i konkurrencen med Rønde Kro, der ejedes af Kalø.

I 1918 solgte Kalø Rønde Kro til den missionske handelsmand Frederik Legarth, der havde slået sig op på ejendomshandeler under verdenskrigen. Legarth solgte hurtigt kroen videre til L. P. Petersen, der straks omdannede den til missionshotel uden udskænkning af alkohol ¹⁵.

Kroen kom nu til at hedde »Rønde Missionshotel«, men uden alkohol på programmet var det næppe nogen blomstrende forretning - heller ikke selv om det i 1920 lykkedes Legarth at købe konkurrenten, Landbohjemmet, og nedlægge det ¹⁶. Hotellet solgtes i 1922 videre til Åge Holm og kom nu til at hedde Hotel Rønde.

Åge Holm var ikke missionsk. Han forsøgte igen og igen at få spiritusbevilling til kroen, og sagen vakte hver gang politisk storm i det lille samfund. Med små flertal blev bevillingen stemt ned i sognerådet lige til 1941, hvor en ansøgning pludselig til alles overraskelse blev imødekommet af sognerådet.

I 1937 blev der i en meget ophedet atmosfære sammen med sognerådsvælget holdt folkeafstemning om spiritusbevillingen - også her vandt afholdsfolkene en kneben sejr. Men afstemningen dækkede over den lille pudsighed, at der var flertal for spiritusbevilling i Rønde (Bregnet sogn), men et lidt større flertal imod i Thorsager sogn ¹⁷.

Det var altså folkene i Thorsager, der sørgede for, at Rønde-borgerne ikke kunne få spiritus på deres hotel! Thorsager og Bregnet sogne havde nemlig fælles sogneråd og dermed også spiritusafstemning under ét.

En mulig årsag til, at sognerådet opgav spiritusmodstanden i 1941, kan læses i Indre Missions protokol 24. september 1941: »Med Hensyn til en eventuel Kommuneafstemning i Anledning af, at Hotel-ejer Aage Holm søger Spiritusbevilling til Hotel Rønde vedtog man, at man ikke skal sætte nogen Kampagne i Gang fra Indre Missions Samfund«. Årsagen til den nye holdning kendes ikke. Men det skal retfærdigvis siges, at Indre Mission ikke var alene om at kæmpe imod spiritusbevillingen - kendte radikale, så som landbrugskonsulent Martin Nielsen, var også ivrige i modstanden imod spiritussen ¹⁸, og han havde på dette tidspunkt forladt egnen.

Hotel Røndes overgang til missionshotel har en parallel i Thorsager. Her blev kroen ved købmand Uhrbrands mellemkomst omdannet til »Thorsager Afholdshjem« i 1915 ¹⁹. Heller ikke her gik det godt uden alkohol på programmet, og få år senere lukkede afholdshjemmet, og der blev aldrig kro mere ²⁰.

Et missionske »imperium« i Rønde

Da Legarth i 1918 solgte kroen, beholdt han selv krojorden. Den udstykkede han i de følgende år. Røndes byplan fra Frederiks Allé, der er opkaldt efter Frederik Legarth, og ned til Rønne Allé, er således Legarths helt private værk ²¹.

To af de grunde, der hurtigst solgtes fra, var grunden til det søndagshvilende, private Rønde Mejeri, hvortil missionsfolkene fra nu af leverede mælk. Få år efter omdannedes det dog til andelsmejeri, men med den særlige indrømmelse til de missionske leverandører, at arbejdet om søndagen skulle være afsluttet senest kl. 8.30, og at de, der ønskede det, i sommerhalvåret kunne få afhentet mælk lørdag aften og unklade at levere mælk om søndagen ²².

KFUK i Kejlstrup ca. 1916. Billedet vidner om et blomstrende missionsliv i en af de landsbyer, der i dag må kæmpe for sin eksistens som lokalsamfund. Foto lånt af Musse Moesmand, Rønde.

Næsten samtidig solgtes grunden ovenfor mejeriet fra til det missionske Rønde Kursus, nu Rønde Gymnasium, hvor Kr. Herskind fra højskolen blev forstander (vejen langs mejeriet og kurset opkaldtes efter ham: »Kr. Herskindsvej«). Broderen Inge-mann Herskind overtog ledelsen af højskolen - lige over for kurset ²³.

Med Legarths mellemkomst var der nu skabt et helt lille missionsk »imperium« i hjertet af Rønde, og byen blev kendt over det ganske land som en af Indre Missions bastioner.

Missionshuset i Kejlstrup ²⁴

Den legendariske pastor Busch ankom til Feldballe i 1888 ²⁵. I 1890, altså to år efter Buschs ankomst til Feldballe-Nødager sog-

ne, byggedes det første missionshus. Huset kom til at ligge lidt syd for Kejlstrup, givetvis for at kunne tiltrække folk fra Grønfelt og Egens, hvilket da også skete. Men der var også mange vakte blandt gårdmændene i Kejlstrup, og da først huset stod der, kom der hurtigt flere omvendte til. Så godt som alle de store gårdmænd i Kejlstrup sluttede sig til missionen.

I bogen om Busch fortælles der om opførelsen af Kejlstrup missionshus: »Vennerne samledes for at rådslå om det vordende samlingssted. De var ikke videre velhavende, men de var ovenud begejstrede, så der kunne næsten siges, som der forud blev sagt, da tabernaklet byggedes: Folket bærer mere frem, end der gøres behov.

Præsten havde fået Niels Molbo til at skænke byggepladsen. Kort før Busch rejste

fra Feldballe, samledes han med vennerne for at få alt det tegnede indbetalt, så missionshuset kunne tilskødes Indre Mission. »Niels Molbo skal vi være lidt gode ved«, sagde Busch, »han har jo skænket byggepladsen.« »Nej se, skal jeg have godtgørelse?« faldt Niels ind. »Ja, det er da vist, men det bliver »nylle« først i Guds himmel«, lo præsten.

Da grundstenen nedlagdes til missionshuset, udtalte Busch sin store glæde over, at det just var her, at det første missionshus i sognene blev bygget. »Da jeg første gang var i Kejlstrup, sukkede jeg for mig selv: er det muligt, Herre, at du kan opvække dig et folk på dette sted? Og så blev dette sted alligevel det første -.«

Den 23. september 1890 indviedes missionshuset af Vilhelm Beck.«

Året efter, i 1891, opførtes der også missionshus i Nødager. Feldballe og Nødager sogne var dengang som nu et fælles pastorat.

Vækkelse

Den helt store vækkelse brød frem på Feldballe-Kejlstrup egnen i efteråret 1893, et halvt års tid efter Buschs afrejse. Vækkelsen blev båret af de unge - Buschs tidligere konfirmander ²⁶.

Overalt samledes de unge, sang salmer og aflagde vidnesbyrd om deres oplevelser med vækkelsen. Mange hidtil ikke-troende lod sig rive med af vækkelsesbølgen. Denne bredte sig også til de omliggende sogne.

Grevinde Ahlefeldt-Laurvig på Møllerup Gods og inspektør Rudolf Heilmann ²⁷ på Møllerup sluttede sig også til det missionske samfund i Kejlstrup. Grevinden holdt selv søndagsskole i missionshuset og færdedes hjemmefant i de missionske kredse. Den senere forpagter på Møllerup, Vester, der en kort overgang, 1915-1918, var ejer af Møllerup, hørte også til missionsamfundet. Han blev sammen med Frederik Legarth en af Djurslands største handelsmænd.

Agri, Egens og Grønfeldt

I Agri, Egens, Grønfeldt og Femmøller har der været missionsale. I 1912 var tiden imidlertid inde til, at folkene i Grønfeldt kunne bygge deres eget missionshus. Det blev indviet i 1912 ²⁸. I alt 89 familier gav hver mellem én og 100 kr. årligt i perioden 1912-1914 til missionshuset ²⁹.

Missionssalen i Agri var så veletableret, at den tilskødedes Indre Mission i 1897. Det var almindeligt, at så snart et missionshus var gældfrit, blev det overgivet fra det lokale missionsamfund til Indre Missions landsledelse. Det skete i Grønfeldt i 1920, i Kejlstrup 1933 ³⁰.

Den nuværende formand for Agri-Egens Indre Mission, Jørgen Foged, Egens, oplyser, at salen i Egens var den ene ende af et hus - der boede en enke og i den anden. Da tyskerne under besættelsen beslaglagde missionshuset i Grønfeldt, fungerede salen i Egens igen som missionshus ³¹.

De missionske bønder i Grønfeldt-Kejlstrup området var allerede i 1902 brudt ud fra Grønfeldt mejeri og havde grundlagt deres eget andelsmejeri i Skaarup, hvor der naturligvis ikke arbejdedes om søndagen ³². Skaarup mejeri bestod som søndagshvilende mejeri til 1952. I 50 år kørte der mælkevoget fra tre mejerier: Grønfeldt Andelsmejeri, det private Bjødstrup mejeri og det missionske Skaarup mejeri, rundt mellem hinanden hver dag i området mellem Bjødstrup og Grønfeldt. Det var en situation, der kendtes i mange andre egne af landet, hvor missionsfolk og de andre var nogenlunde jævnbyrdige.

Missionsliv i Grønfeldt ³³

Dagny og Ivar Mikkelsen, Grønfeldt, fortæller, at det var Dagnys far, Niels Simonson, der skænkede grunden til Grønfeldt missionshus.

Dagny og Ivar mener, at stort set halvdel af befolkningen i Grønfeldt bekendte sig til Indre Mission i 1920'erne og 1930'er-

Feldballe missionshus 1987. Myndighederne viser ikke altid den store forståelse for historiske bygningers værdi i bybilledet, men til gengæld er der jo både telefon og stoppested lige uden for døren... Forf. fot.

ne. De enkelte familier tegnede sig for et fast beløb i kontingent om året, således at en gårdmand betalte mere end en husmand - der var nogenlunde faste takster, de lå et sted mellem 5 og 20 kr. Herudover var der særlige indsamlinger til reparation af huset o. lign. Der blev lagt en masse frivilligt arbejde i huset.

*Før missionshuset i Feldballe*³⁴

Pastor Busch havde kort efter sin ankomst til Feldballe fået en dansesal, der provokerende nok lå lige op til præstegården, omdannet til mødesal for Indre Mission³⁵.

Magnus Udsen, født 1911, husker fra sin drengetid, at storstuen i Hans Mikkelsen Degns gård brugtes som missionsal. »Her gik vi i søndagsskole - alle børn fra Feldballe-Taastrup var med. I Taastrup var den missionske vækkelse aldrig slået igennem, men mine forældre hørte til den.«

Typisk nok har vi i dag missionshus i Feldballe, men forsamlingshus i Taastrup. Taastrup har fra gammel tid været hjemsted

for Møllerups landarbejdere og husmænd, og forsamlingshuset i byen har nærmest været præget af arbejderbevægelsens folk. Nabo byen Feldballe har derimod været domineret af de selvstændige gårdmænd og husmænd - disse stod bag oprettelsen af byens brugsforening, mens Indre Missions bærende kræfter foruden en del gårdmænd har været byens »mellemlag« lige som i Rønde.

*Missionshuset bygges*³⁶

Forhistorien til opførelsen af missionshuset i Feldballe er, at to ældre aftægtsfolk i 1920 testamenterede hele deres formue til opførelsen af et missionshus. Man tog så fat på at finde en passende grund - den skulle helst være gratis.

Endelig i 1928 kom chancen, idet et ægtepar skænkede missionsamfundet en grund fra deres gård. Derefter gik man i gang med byggeriet, med masser af frivillig hjælp. 15. januar 1929 blev huset indviet af pastor Jørgensen, Feldballe. Det havde kostet 4500 kroner.

Indre Mission i Bjødstrup ³⁷

Johs. Mikkelsen, Bjødstrup, fortæller om missions-samfundet i Bjødstrup:

»Min far, Frederik Mikkelsen, var sadelmager i Rønde fra ca. 1900 til 1910. I Rønde var far med i kredsen omkring Indre Mission. Han havde tjent hos nogle af de missionske gårdmænd i Skrejrup.

1910 købte mine forældre ejendommen her i Bjødstrup. De sluttede sig til en mindre kreds af troende her. Samlingsstedet var et lille hus bag byen - et tidligere fodermesterhus, som en af byens troende gårdmænd, Niels Foged, stillede til rådighed. Der var landbrugsmaskiner i den ene ende af huset, værelser til et par karle i den anden - missionsalen lå så midt i. Her holdtes møder, søndagsskole, juletræsfester m.m.

I 1916 blev missionshuset bygget. Midlerne til huset samledes ind fra en bred kreds i byen - ikke fordi alle var missionske, men folk gav gerne til et samlingssted i byen. Når der senere var aktiviteter i huset, følte folk at de skyldte at støtte arrange-

menterne, selv om de ikke var missionsfolk.

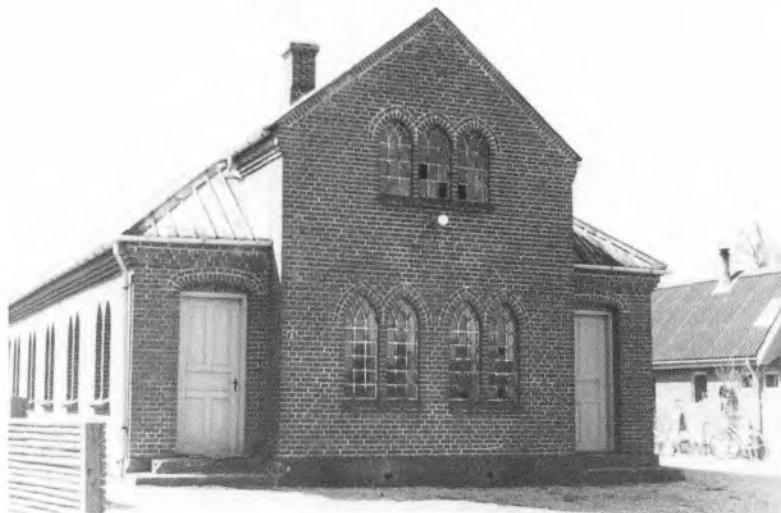
Huset i Bjødstrup er imponerende flot, sammenlignet med mange andre missionshuse. Det skyldtes nok, at flere af byens mere velafgjete familier sluttede op om missionen her i Bjødstrup.

Der var to sale i huset. Mange aftener var de begge fyldt til bristepunktet. Folk kom fra Feldballe, Essig, Korup.

Der var en kreds, der samledes en gang om året for at gøre kassen op. Hvis der så manglede penge til at klare udgifterne, spædede de selv det til, der manglede.

Tyskerne havde huset under krigen - de brugte det vist til boliger. De havde også smedjen ved siden af. Men vi kunne fortsat bruge den store sal til møder. Tyskerne kom ofte og overværede dem«.

Inspektør Feldthuset fra Møllerup Gods støttede også missions-samfundet i Bjødstrup. Næppe fordi han selv var særlig missionsk, men måske fordi han kunne se nytten i at holde Møllerups arbejdskraft væk fra flasken og kortspillet. Der er muligvis

Bjødstrup missionshus var oprindeligt egnens største. Her er det fotograferet i 1987. Forf.fot.

en parallel til Kalø ved Rønde, hvor godsinspektør Engelbrecht Olsen støttede missionen - Vilhelm Beck fik f.eks. altid kost og logi, når han var i Rønde i forbindelse med de store møder i Kaløskovene, og Engelbrecht Olsen var som regel med hos fru Lisberg på sanatoriet, når der var missionske sammenkomster (såvel Vilhelm Beck som pastor Busch besøgte af og til fru Lisberg, længe efter at de havde forladt Djursland. Her traf de sammen med de lokale missionsfolk og holdt også møder for de »indlagte« kvinder på sanatoriet). Men det var ikke folks indtryk, at Engelbrecht Olsen selv var særlig missionsk.

Herregårdsmissionen

I øvrigt hilstes de omrejsende »herregårdsmissionærer« velkomne på Kalø hvert år - jeg har derimod ingen oplysninger om besøg af dem på egnens andet store gods, Møllerup, hvilket godt kan virke overraskende, da Møllerup fra gammel tid havde været en sikker støtte for Indre Mission (var det godsejer Poul Carl - ejer af Møllerup fra 1920 til sin død i 1939 - og senere fru Kiss Carl, ejer af Møllerup 1939-1967, der har været imod?). Om missionærernes besøg på Kalø fortæller fhv. godsinspektør O. Thygesen, i sine erindringer:

Hvis man var tilknyttet foreningen »Herregårdsmissionen«, fik man hvert år besøg af en »herregårdsmissionær«. Disse missionærer havde hver deres distrikt at passe. Herregårdsmissionæren ankom til Kalø på sit årlige besøg med rutebilen om formiddagen, hvorefter han tog rundt til samtlige arbejder- og funktionærboliger for at hilse på de hjemmegående hustruer og invitere familierne til møde på herregården om aftenen. Han fik både middag og aftensmad på hovedgården.

Til mødet om aftenen var også indbudt de ugifte medhjælpere på gården, så det blev en temmelig stor forsamling. »Vi sang en sang, hvorefter missionæren fortalte, først en munter og senere mere alvorstfyldte histo-

rier, hvorefter vi igen sang en sang før kaffen«, slutter Thygesen ³⁸.

Thorsager ³⁹

Selv om den grundtvigske bevægelse forlængst havde vundet solidt fodfæste i Thorsager ⁴⁰, da Busch kom til Feldballe i 1888, så mærkedes Buschs virke også i Thorsager. Det skriver lærer Niels Sørensen om i sin dagbog 25. sept. 1888:

»Vi har her til enen fået en ny præst, pastor Busch i Feldballe. Han er en af spidserne, ja måske den aller yderste spids af Indre Mission. Og nu begynder folk her at forlade vores gode, sindige pastor Hansen og løbe efter denne pastor Busch, der prædiker og gestikulerer et par timer ad gangen, så han vist kan vride sin skjorte, når han er færdig...«

11. november 1888 skriver Niels Sørensen i dagbogen: »En tid i forvejen havde pastor Hansen været til sølvbryllup på Kalø. Der begik han den forbrydelse at danse en gang rundt i en sagte vals. Dette fandtes af fanatikerne i Rønde at være en dødsynd. Og derfor blev der ved samme månedsmøde talt meget om dansens vederstyggelighed af kolportør Niels Forrider af Rønde. Deroppe lever for tiden en doktor Krohn, som før har ført et meget vildt liv, men nu er gået så meget op i Indre Mission, at han mener at være helligere og bedre end sine medmennesker...«

Sørensen fortæller videre, at provst Hansens tilhængere for at støtte deres præst mod den missionske vækkelse har indsamlet »en tillidsadresse, hvori vi beder ham at blive hos os, da han søger andet embede. Den adresse fik 1400 underskrifter, og kun fem familier i Rønde ville ikke skrive under. Den ene af dem af den grund, at pastor Hansen har sendt sin halvlukkede vogn til reparation i Århus i stedet for i Rønde.«

Missionsfolk og missionshus i Thorsager ⁴¹

Paul Nedergaard omtaler i »Dansk sogne- og præstehistorie« det missionske samfund i

Thorsager som lille, og sammenlignet med grundtvigianerne kalder han det »mere stilfærdig og kirketro«. Han fortæller, at missionsfolkene i Thorsager søgte deres egen præst, modsat missionsfolkene i Rønde, der var tilbøjelige til at søge til missionske præster i omegnen: Blume, senere Busch.

Som missionsal fungerede senere i mange år den ene ende af den gamle skole (over for forsamlingshuset). I 1941 arvede missionen imidlertid et hus efter en ugift sypige i byen. Huset blev istandsat og indrettet til missionshus fra 1944. Allerede året efter tilskødedes det Indre Mission.

Det nye missionshus gav anledning til en strid med Indre Missions hovedbestyrelse, idet denne ønskede, at det arvede hus skulle sælges og pengene fra salget indbetales til Indre Missions hovedkasse, hvorefter renterne af salgssummen kunne bruges til Indre Missions arbejde i Thorsager.

I Thorsager havde man imidlertid den opfattelse, at meningen med testamentet havde været, at huset skulle tilfalde Indre Mission i Thorsager. Pastor Engel Jensen undlod at reagere på nogle henvendelser fra hovedbestyrelsen og imens byggede man huset om til missionshus, så hovedbestyrelsen til sidst kunne præsenteres for en fuldbyrdet kendsgerning.

Problemet var, at huset med indbo var testamenteret til »Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark«, men med den klausul, at »der herover disponeres med det formål at tjene Indre Missions arbejde i Thorsager by«. Det kunne jo godt give anledning til fortolkninger.

I øvrigt var det et beskedent missionshus, man fik i Thorsager. I 1968 beskrives huset således: »Grunden er på ca. 190 kvadratmeter. Husets størrelse er ca. 56,5 kvadratmeter. Yderdør i husets østgavl, men der er hverken forgang eller vindfang, man åbner døren lige direkte ind i salen. I hele husets stueplan er der indrettet en mødesal. På loftet er der et mindre køkken plus et værelse. Udhuset rummer brændselsrum og gammelt WC.«

Vilhelm og Edith Foged husker, at før

missionshuset kom til, var der ofte 70-80 mennesker til møderne i den gamle sal. Det betød, at man måtte stå ude på gangene. Vilhelm Foged var med ude at samle penge ind til istandsættelse af det nye hus og husker, at mange ikke-missionsfolk gav til huset.

I pastor Engel Jensens tid var der fuld fordragelighed mellem grundtvigianere og missionsfolk i Thorsager, husker mange. Engel Jensen kom godt til rette med begge grupper, omend de »stærkeste« grundtvigianere søgte til pastor Gad i Hornslet ⁴².

Fra gammel tid havde Thorsager, der var en stor landsby med 28 store gårde (mod f.eks. Røndes kun 8 mindre gårde), været præget af grundtvigianismen. Forsamlingshuset var bygget så tidligt som 1886, især på foranledning af den kendte Venstre-politiker, senere formand for folketinget Niels Pedersen-Nyskov, der havde en af de store gårde i Thorsager ⁴³. I dette miljø var det svært for missionsfolkene at komme til orde. En fordel havde de dog: præsterne støttede dem. Thorsager-Bregnet sogns præstegård lå i Thorsager. Da der var indremissionsk flertal i begge sognes menighedsråd lige til omkring 1940, kunne Indre Mission suverænt bestemme, hvem der skulle kaldes til præst i sognene.

Til sammenligning kan nævnes, at Indre Mission efter sidste menighedsrådsvalg i 1988 råder over to af de ni pladser i Bregnet menighedsråd (listen i grundtvigsk retning 5, socialdemokrater 2). I Thorsager menighedsråd har Indre Mission kun én af de syv pladser (den »brede« liste 5, socialdemokrater 1) ⁴⁴. I Feldballe sogns menighedsråd er grænserne efter flere perioder med fredsvalg flydt noget ud, og her er der ikke opstået nogen »bred« liste svarende til dem i Bregnet og Thorsager. Her har i stedet den oprindelige Indre Missions liste flertal med 4 af 6 medlemmer, mens en nærmest socialdemokratisk liste har de øvrige 2 ⁴⁵ (præsterne, der er fødte medlemmer af menighedsrådene, er ikke talt med i ovenstående opgørelser).

At Indre Mission kunne mønstre absolut flertal i menighedsrådet så langt op i tiden,

var ikke udtryk for flertal i befolkningen. Der var tale om, at store dele af den ikke-missionske befolkning, sikkert især i arbejderklassen, ikke deltog i menighedsrådsvalgene.

IM-samfundenes særpræg

Missionssamfundene på Røndeegnen var vidt forskellige.

Indre Mission i Rønde skilte sig ud ved at være præget af byfolk - tilsyneladende den gruppe af borgere, der socialt var placeret mellem arbejderne og de mere velhavende i byen. Dog hørte et stærkt element af missionske gårdmænd i Skrejrup med - men de havde deres egne samtalemøder og bibelkredse i hjemmene.

Et særligt præg fik IM i Rønde ved højskolernes og gymnasiets nærhed. Eleverne herfra var med (de fik fri til middag i missionsugerne, så de kunne komme til møderne), lærerne var aktive i bevægelsen og

forstanderne fra de to skoler var i lange perioder dominerende i IM-samfundet.

Der blev i Rønde by aldrig tale om noget grundtvigsk modsvar til IM - typisk nok fik Rønde aldrig noget forsamlingshus. Men en del gårdmænd i Røndes omegn orienterede sig mod den grundtvigske bevægelse i Thorsager.

I stedet for en egentlig grundtvigiansk bevægelse er der i Rønde opstået en samling af de ikke-missionske kredse omkring to lister ved menighedsrådsvalgene: dels den socialdemokratiske, dels »Den rummelige folkekirkeliste i nærmest grundtvigsk retning«. Denne sidste liste er, som navnet siger, en samlingsliste for de borgerlige ikke-missionske i Rønde - og ikke en egentlig grundtvigiansk liste. Ved valgene er der valgforbund mellem socialdemokrater og den nærmest grundtvigske liste. »Fronten« har såvel i Bregnet som i Thorsager og Feldballe sogne gået mellem Indre Mission og ikke-indre-missionske, og der er tendens til,

*Mange forskellige skæbner er overgået de tidligere missionshuse. Missionshuset i Trustrup er blevet butik og lager...
Forf. fot 1987.*

at disse sidste - formelt eller uformelt - organiserer sig på grundlag af de politiske partier eller grupperes organisationsnetværk.

Indre Mission i Feldballe-Kejlstrup domineres af Møllerup og de store gårdmænd. Men der var bestemt også stor tilslutning fra småkårsfolk, så IM har haft en funktion som mødested på tværs af sociale skel. Heller ikke her kom noget væsentligt grundtvigsk modsvær.

Situationen i Bjødstrup og Grønfeldt ligner Feldballe-Kejlstrup.

I kontrast hertil står så Thorsager, hvor gårdmændene havde sluttet sig til den grundtvigske bevægelse, før Indre Mission begyndte at gøre sig gældende. Her blev bevægelsen båret af flere af de handlende i byen, og præsten spillede en væsentlig rolle, omend han ikke altid direkte bekendte sig til IM. Nogle gårdmænd fra Faarup var med, mens de mange missionske gårdmænd i Skrejrup som nævnt søgte til IM i Rønde.

I Ugelbølle og Rostved blev der bygget

forsamlingshuse, men ingen af dem er opstået på grundlag af nogen egentlig grundtvigsk vækkelse. Heller ikke Indre Mission kom til at stå stærkt her - de enkelte tilhængere søgte missionshusene i nabobyerne.

Et helt specielt islæt i den missionske bevægelse på Røndeegnen var de store handelsmænd, der sluttede sig til missionen. Legarth fra Rønde, Vester fra Kejlstrup, og et par af de store missionske gårdmænd i Bjødstrup og Kejlstrup. Det var folk, gennem hvis hænder hundredtusinder af kroner og gårde og ejendomme passerede i en stadig strøm. De kunne i mange situationer støtte IM på egnen, som f.eks. Legarth gjorde det i Rønde ved at købe kroen og lægge grund til gymnasium og missionsmejeri. De havde gode forbindelser til missionske godsejere, proprietærer og gårdmænd over hele Djursland. Dette var naturligvis en stor fordel rent handelsmæssigt, men det var også i mange tilfælde en stor fordel for missionsksamfundet i sin kreds at have folk,

... og det tidligere missionshus i Vrinnerens var i flere år bodega og præget af store ølreklamer. I dag er huset dog beboerhus. Forf.fot. 1991.

der havde kapital på lommen, forbindelserne i orden, og blik for de praktiske og økonomiske muligheder, der bød sig.

At så handelsfolkene var med til at give Indre Mission et noget blakket ry, er en anden sag. Som handelsfolk drejede det sig om at tjene penge, og helst så mange som muligt. Nogen speciel indre missionsk handelsmoral kan ikke konstateres.

Generelt kan det siges, at Indre Missions udbredelse på Røndeegnen bekræfter den tese, som IM-forskningsprojektet er nået til: at det er en myte, at Indre Mission kun har appelleret til fattige fiskere og husmænd, dem der levede tæt på sultegrænsen og døden. Indre Mission domineredes på Røndeegnen i landområderne af de aller mest velstående gårdmænd, og i bysamfundene af mellemlagene af jævnt stillede håndværkere og handlende - en gruppe, der så i øvrigt ofte kæmpede sig frem til bedre kår gennem den regelmæssige og sparsomme tilværelse, som Indre Missions værdigrundlag tilskyndede til.

Det skal dog nævnes, at der både i Rønde og Thorsager, især fra tyverne og fremefter, var en tendens til, at gårdmændene fik stigende betydning. I Rønde blev forpagteren på Kaløs gård Hestehavegården formand, og efter ham i 1946 gik formandsposten til gårdejer (og i en periode sognerådsformand) N. P. Møller, Skrejrup. I tresserne var de ledende højskoleforstander Jef Tange (formand 1957-1972) og gymnasiets rektor Johs. Mygind. Derefter tog gårdmændene igen over, siden 1977 med gårdejer Anton Nielsen, Bjødstrup, som formand. I Thorsager har gårdmændene, bl.a. fra Faarup, spillet en tilsvarende rolle.

Snarest peger Indre Missions position på Røndeegnen i retning af, at det i det endnu unge og knap rodfæstede danske demokrati var uundgåeligt, at folk var tilbøjelige til at følge lederskikkelser, jvf. begrebet »sognekonger«, som især har været anvendt i forbindelse med andelsbevægelsens historie.

Når de toneangivende gårdmænd i Thorsager blev grundtvigianere, så fulgte den del af befolkningen, der så op til dem, med, og

Thorsager blev grundtvigiansk domineret. Når de toneangivende gårdmænd i Skrejrup, Feldballe, Kejlstrup og Bjødstrup blev indremissionske, så fulgte en stor del af befolkningen dem, og disse landsbyer blev missionsk domineret. Når lederskikkelser som læge Krohn og forstander Herskind i Rønde stod for Indre Mission, så var en stor del af byens befolkning disponeret for at følge dem, og Rønde blev missionsk præget.

Der er på Røndeegnen kun ét eksempel på, at en by har haft både missionshus og forsamlingshus - det er Thorsager i den forholdsvist korte periode, der var missionshus: 1944-73. Den bevægelse, der først etablerede sig og fik mulighed for at bide sig fast i et lokalsamfund, var svær at hamle op med for den »konkurrerende« bevægelse.

Indre Mission på Røndeegnen i dag

Endnu i 1940'erne var der grøde i Indre Mission på egnen. Men i 1950'erne og for alvor i 1960'erne satte stagnation og tilbagegang ind.

Indre Mission i Rønde klarede sig som den eneste nogenlunde helskindet igennem krisen. Når samfundene i omegnen ophørte, sluttede de resterende sig til IM i Rønde.

Der er mange forklaringer på tilbagegangen.

Bilen kom til at betyde, at det var lettere at komme andre steder hen. Dermed åbnede der sig helt nye fritidsmuligheder for folk i de små lokalsamfund. Den større velstand gav i det hele taget folk råd til at bruge fritiden til meget andet end at komme i missionshuset.

Fjernsynet kom til i slutningen af 1950'erne. Aktiviteterne i missionshuset havde svært ved at konkurrere med »flimmerkasen«.

De utroligt mange indtryk og informationer, som alle bl.a. gennem fjernsynet bombarderedes med, og det øgede kendskab til andre miljøer end ens eget, gjorde det også vanskeligt at fastholde børn og unge i de

værdier, de fik indpodet hjemmefra. Det blev umuligt at leve livet igennem uden at stifte kendskab med andre end f.eks. Indre Missions normer.

Affolkningen af landområderne satte ind. Især de unge søgte ind til byerne. Der var simpelt hen færre at samle omkring aktiviteterne i de små lokalsamfund.

I samme retning trak det dalende fødselstal.

Den større mobilitet i samfundet slog loyaliteten mod aktiviteter i lokalsamfundet i stykker. Før havde det været almindeligt, at også ikke-missionsfolk gav en skærv til missionshuset og mødte op til de mere »brede« arrangementer som basar, juletræ og foredrag, fordi man følte det naturligt at støtte dem, der tog slæbet med at skabe aktiviteter i lokalsamfundet.

Samfundet og tilværelsen var blevet kompliceret og uoverskueligt. Det gjorde enkle forklaringer og håndfaste leveregler mere utroværdige.

Optagetheden af de materielle goder i kølvandet på højkonjunkturen (»de glade tressere«) må vel også tage en del af skylden. Og her er vi så ved den anden halvdel af forklaringen på Indre Missions problemer fra tresserne, nemlig den del af forklaringen, der har at gøre med selve Indre Missions idégrundlag. Dette grundlag ligger langt til højre i samfundsdebatten, det er autoritetstro og traditionelt lukket i forhold til det øvrige samfund. Det var ikke det bedste udgangspunkt i en tid, hvor samfundsdebatten blev venstredrejet, hvor der var opbrud, opgør med autoriteter og krav om frihed på alle planer.

Det er min opfattelse, at Indre Missions opståen ikke alene skal forklares som et forsøg på at finde enkle forklaringer på og trække sig tilbage fra den hektiske, forvirrede, og uforståelige verden, der blev et resultat af industrialiseringen sidst i 1800-tallet.

Man kommer efter min mening ikke udenom, at der også i Indre Missions opståen lå en reaktion mod demokratiet og hele den nye »politiske kultur«, med den

megen debat - »ævl og kævl« - som grundtvigianismen var knyttet så tæt til. Mange havde trang til at få tingene sat på plads, til en mere stilfærdig og inderlig form for samvær, hvor der ikke hele tiden skulle diskuteres og politiseres, til ledelse uden den konstante »murren og mukken«.

Dette forklarer det indelukkede og autoritære præg, Indre Mission fik på landsplan - et præg, der slet ikke passede ind i 1960'ernes nye strømning, ungdomsoprørets krav på åbenhed, debat, samfundsrelevans, politisk stillingtagen, spørgsmålstejn ved overleverede værdier og traditioner. Hvad netop disse normer angår, kan ungdomsoprøret sammenlignes med grundtvigianismen hundrede år tidligere.

At så ungdomsoprøret selv blev en »bevægelse«, der ikke undgik sin del af hykleri og selvtilstrækkelighed, er en helt anden historie. I denne artikels sammenhæng er det afgørende, at Indre Mission ved åbent at lægge afstand til ungdomsoprøret (selv om der udefra set kunne have været indtil flere berøringsflader, f.eks. modstanden mod det materielle og U-lands engagementet), blev meget sårbar i en tid, hvor ungdomsoprørets værdigrundlag mere og mere accepteredes i medier og opinion. Indre Mission var modsat f.eks. de politiske partier en bevægelse, der næsten pr. definition var disponeret for uforanderlighed og derfor dårligt rustet til at tage højde for de voldsomme samfundsændringer i 1960'erne og fremefter. Det afskar sikkert Indre Mission fra den tilgang af unge fra nye kredse, der kunne have givet fornyelse i bevægelsen. Da fornyelsen kom næsten en generation senere, synes den at have delt Indre Mission i en »blød« KFUM og -K nærtstående fløj, der dominerer i landområderne som f.eks. på Røndeegnen, og en fundamentalistisk fløj, der især gør sig bemærket i de større byer.

Men det hører med til billedet, at Indre Missions autoritære præg på landsplan langt fra altid kan genkendes lokalt. Det er f.eks. slet ikke tilfældet på Røndeegnen, hvor man nok var indstillet på at holde sig Bibelens ord og hovedbestyrelsens direkti-

ver efterrettelig, men hvor eksempelvis Rønde-samfundets protokol vidner om en minutiøs demokratisk procedure, med skriftlig afstemning om alle tillidsposter og notering af alle valgresultater - helt sammenlignelig med den grundighed, der kendes fra andelsbevægelsens måde at arbejde på. Rønde-samfundet kastede sig også ud i lokalpolitik (Vilhelm Beck havde været direkte imod deltagelse i politik), stillede op ved sognerådsvalgene og havde et medlem i sognerådet fra 1943 til 1958. Der blev i øvrigt også i samfundet gjort store anstrengelser for at inddrage kvinderne og de unge i bestyrelsesarbejdet.

I denne sammenhæng bør det også nævnes, at Rønde Høj- og Efterskole både under den tidligere forstander Bjarne Jørgensen og den nuværende Henning Nørhøj åbent har taget afstand fra hovedbestyrelsens selvsuppleringsprincip og dens fortsatte afvisning af det historiekritiske bibelsyn. Det fuldstændige brud mellem skolen og hovedbestyrelsen mangler kun den officielle erklæring for at være en realitet.

Det billede, hovedbestyrelsen tegner af Indre Mission, kunne og kan ikke andet end blive en belastning for de lokale samfund og skoler i en tid, hvor demokratisk procedure anses for en selvfølge.

Thorsager ⁴⁶

Det første missionshus, der blev nedlagt her på egnen, var huset i Thorsager. Det skete i 1969.

Huset, der ejedes af Indre Mission, solgtes til privatbolig i 1973. Men reelt var det nedlagt allerede i 1966, idet der ikke var aktiviteter i huset efter dette år. På dette tidspunkt kunne der kun regnes med 6-8 deltagere pr. møde, og der var kun ganske få familier i Thorsager, der helhjertet støttede Indre Mission. Det fremgår af breve fra bl.a. formanden Vilhelm Foged, da han over for Indre Missions landsamfund begrundede ønsket om at nedlægge huset.

Nedlæggelsen af missionshuset betød dog ikke formelt ophævelse af IM-samfundet i

Thorsager. Blot søgte man herefter til de arrangementer, der foregik i Rønde.

Bestyrelsen har efter missionshusets nedlæggelse kun bestået af tre medlemmer, der først og fremmest har til opgave at administrere de midler og legater, Indre Mission i Thorsager stadig råder over, og at besvare henvendelser m.v. ⁴⁷.

Bjødstrup

I 1974 nedlagdes missionshuset i Bjødstrup. Medlemmerne af IM-samfundet søgte herefter til Rønde. Tre år senere blev Bjødstrup-samfundets tidligere formand, gårdejer Anton Nielsen, formand for Rønde-samfundet.

Huset, der allerede i 1917 var tilskødet Indre Mission, stod længe til salg. Til sidst købtes det til autoværksted.

Anton Nielsen: »Det var noget af en omvæltning for os fra Bjødstrup at komme til IM i Rønde. I Rønde var samfundet jo præget af byfolk, i Bjødstrup var vi næsten kun landmænd. Hele tonen var anderledes. Vi var vant til et meget nært fællesskab - men vi havde jo heller ikke været så mange de sidste år. Men efterhånden kom vi til at føle os godt hjemme i Rønde.«

Grønfeldt

Salene i Agri og Egens ophørte med at fungere i 1950'erne. Derimod er missionshuset i Grønfeldt stadig i funktion, omend på meget lavt blus. Den nuværende formand for IM i Agri-Egens, Jørgen Foged, Egens, fortæller:

»Da den tidligere formand Ingemann Henriksen døde i 1982, var der ingen, der ville tage over og byde velkommen ved arrangementerne o.s.v. Det gjorde jeg så, men jeg er aldrig blevet valgt til formand. Efter nogen tid fik jeg en henvendelse fra IM i Fredericia (hovedkontoret), om jeg ville skrive under som formand. Det sagde jeg ja til, og derefter har jeg fungeret som formand.

Jeg taler sammen med et par familier om,

hvad der skal gøres. De ældre møder trofast til vore arrangementer.

Vi har haft missionsuge indtil i år, 1988, hvor vi er gået over til fællesmøder for hele Mols, arrangeret af den nye missionær i Auning. To af disse fællesmøder holdes i vores missionshus.

Forud for missionshusets 75-års jubilæum i 1987 gennemførte vi en større modernisering af huset. Jeg var rundt til 17-18 familier og fik indsamlet 11.000 kr. Så spædede Indre Mission 15.000 til.

Når det kommer til stykket, er der altså stadig folk omkring huset, næsten alle er landmandsfamilier. Det har overhovedet ikke været på tale at nedlægge huset. Husk på, at huset er gældfrit - bare der er til brandforsikringen, er det godt. Den indre rengøring klarer de enkelte brugere, den ydre klarer jeg - nu og da med hjælp fra et par andre.«

Kejlstrup

Om situationen omkring Kejlstrup missionshus i dag fortæller formanden, Rudolf Knudsen:

»Vi har stadig den årlige juletræsfest i huset, og den samler stadigvæk mange familier fra området. Øvrige arrangementer er mere tilfældige.

Tilflytterne i Kejlstrup er godt integrerede i byens liv - men de slutter ikke op om Indre Mission. Protokollen er ført sidste gang i 1963.

Vi arvede nogle penge midt i 1970'erne og brugte dem til istandsættelse af huset.

Bestyrelsen ophørte at fungere i 1960'erne. Omkring 1970 blev jeg formand og fik til opgave at udpege en bestyrelse. Da vores kasserer holdt op, blev jeg også kasserer.

Der er stadig en 10-12 af de gamle lokale familier, der er parate til at støtte, når der skal samles penge ind. Også selv om de ikke allesammen bekender sig til IM.

Vi har ikke talt om nedlæggelse af huset. I hvert fald ikke endnu«.

Feldballe

Protokollen for Indre Mission i Feldballe vidner om, at aktiviteterne omkring missionshuset går i stå i løbet af 1970'erne.

Den daværende formand, Erna Jensen, oplyste i 1989: »Bestyrelsen er stort set den samme som for ti år siden. Der holdes ikke mere valg til bestyrelsen. Ud over bestyrelsen slutter 5-6 mere op om missionshuset i dag, så man kan regne med en halv snes mennesker i alt.

Bestyrelsen for Indre Mission i Rønne samlet på trappen foran det »nye« missionshus i 1989. Det er fra højre formanden, gårdejer Anton Nielsen, Bødstrup, kassereren, lærer Niels Bjørn Jensen, Arne Lykke Nielsen, Åge Sørensen, Ole Larsen, Tina Thode Nielsen (KFUK) og Svend Erik Søgaard. Forf.fot.

Ved bestyrelsesmøderne er præsten med. Vi holder gerne et møde i august hvert år for at fastlægge det kommende års program. Vi giver, hvad der er behov for, og hvad vi kan afse, til missionshusets drift. Rengøringen ordner Gudrun Jensen og jeg. Ved sammenkomster skiftes vi til at have kaffe og brød med.

Søndagsskolen er nu afløst af Kirkens Børneklub i præstegården. Til juletræsfest tager vi til Kejlstrup. Den årlige basar holdes nu i præstegården. Et par af os kommer en del i missionshuset i Rønde.«

Magnus Udsen: »Missionshuset ligger på en grund, der næsten ikke er større end huset selv. Derfor har det været umuligt at skaffe parkeringsplads omkring huset - det blev en absolut nødvendighed, da færgetrækkene fra Ebeltoft begyndte at komme i 1960'erne. Toiletforholdene er også ret umulige.

Da søndagsskole og konfirmationsforberedelse i dag foregår i præstegården, vænnes børnene og de unge ikke til at komme i missionshuset. Men kredsen omkring huset gør et meget stort stykke arbejde for at bevare det.«

I 1991 opgav den resterende kreds omkring huset endelig at føre det videre, og huset blev sat til salg. Det skete efter et forgæves forsøg på at få tinglyst en servitut om, at der aldrig på ejendommen skulle kunne udskænkes spiritus, foregå offentlig dans, eller afholdes kirkelige eller religiøse arrangementer på andet grundlag end folkekirkens.

*Indre Mission i Rønde*⁴⁸

Mens missionssamfundene i de små lokalsamfund enten er ophørt eller har meget begrænset tilslutning, ser billedet anderledes ud i Rønde. Her er der i dag masser af aktiviteter omkring det nye missionshus, der blev bygget i 1955. Men IM i Rønde har været igennem mange storme inden da.

1944 valgtes for første gang en erklæret grundtvigsk præst i Thorsager-Bregnet sogn, nemlig pastor Paludan. Indre Mission

havde ikke mere absolut flertal i menighedsrådet, og ved at gå sammen kunne grundtvigianere og socialdemokrater til sammen afgøre præstevalget.

Det gav en del strid i Indre Mission, idet flere af samfundet ikke ønskede at have pastor Paludan som indleder til de månedlige torsdagsmøder i missionshuset. Der blev indsamlet underskrifter herpå, men problemet løstes ved et kompromis ved rektor Myginds (gymnasiet) mellemkomst.

Samfundsrådet stod under striden fast på den kendte indre missionske linje: at man ikke skulle bryde med sognepræsten.

Pastor Paludan forlod Thorsager-Bregnet sogn i 1953 og efterfulgtes af pastor Lindum, der heller ikke bekendte sig til IM. Det samme har været gældende for efterfølgerne, Bent Lumholt og Jørgen Gleerup.

»Klynkeriet« - og nyt missionshus

De første krisetegn i IM i Rønde kan læses i protokollen i 1951. Man begynder at sløjfe de skriftlige afstemninger ved valgene, da der ikke mere var så mange om budet. Der møder nu kun omkring 25 til generalforsamlingen, der i øvrigt præges af beklagelser over manglende opbakning til arbejdet. I protokollen er der tilføjet: »Der blev en hel del ulykke med al denne klynken og klagen. Det er rigtig at gøre Djævelens vilje!«

Det stod da heller ikke værre til for Indre Mission i Rønde, end at man på dette tidspunkt var langt henne med planerne om at modernisere det gamle hus eller få bygget et nyt.

I 1953 fik man et favorabelt tilbud fra rutebilejer Laurits Jørgensens enke og sønner, der ville give 42.000 kr. for det gamle missionshus, og oven i købet give en grund til et nyt hus. Tilbuddet blev straks accepteret. I øvrigt havde der været forhandlet om denne løsning allerede i 1947 - da blev det opgivet igen.

Herefter nedsattes et udvalg til at arbejde videre med planerne om at opføre et nyt missionshus. I løbet af vinteren 1954-55 gav lodseddsalg 13.000 kr., basar 4.000 kr.,

Rønne missionshus 1991 - i dag egnens eneste missionshus, hvor der hele tiden er aktivitet. Forf.fot.

frivillige gaver 29.000 kr. I forvejen havde man 69.000 kr. fra salget af det gamle hus og i byggefonden. Hertil kom 8.000 kr. fra KFUM og -K, som de i sin tid havde fået af pastor Schou til evt. opførelse af et KFUM-hjem. Alt i alt behøvedes kun et mindre lån i sparekassen, før de nødvendige 144.000 kr. var skaffet.

13. december 1955 stod huset færdigt og blev indviet af Indre Missions landsformand pastor Bartholdy.

I det nye hus

1957 overtog højskoleforstander Jef Tange formandsposten. Økonomien var i god gænge, og med det nye hus skulle alt for så vidt være i orden. Generalforsamlingen i 1958 præges alligevel af, at de ældre mindes »de gode gamle dage« og ikke synes, opbakningen omkring arbejdet er, hvad den har været. Jef Tange beklager sig over »missionshus-forskrækkelsen« i Rønne. Det var blevet vanskeligt at lokke andre end lige

IM's egen faste kerne til aktiviteterne i huset.

Mygind og Tange prægede arbejdet i Indre Mission meget i 1950'erne og 1960'erne. Men de blev de sidste af skolernes ledere, der for alvor gik ind i det lokale IM-arbejde.

»De glade tressere«

De glade tressere blev ikke særlig glade for Indre Mission i Rønne.

Protokollen vidner herom. Ved generalforsamlingen i oktober 1959 klages der over, at samtalemøderne er dårligt besøgt. Forhandlingsmøderne i huset findes stort set ikke mere. En mødedeltager foreslår, at man går over til rene bibeltimer, så »vi undgår det døde punkt, hvor vi sidder og ser på hinanden«.

»J. Mygind mente, at vi har det for godt. Hvis vi havde mere modgang, havde vi også mere brug for at komme sammen og høre Guds ord...«

Ved generalforsamlingen i 1960 opfor-

drede Jef Tange til at kaste sortsynet til side og i stedet »være taknemlige for arbejdet, som gøres i dette hus«.

»Vi forsømmer det indre liv«, erklærede Tange på generalforsamlingen i 1963 med tydelig adresse til ræset efter materielle goder under tressernes højkonjunktur.

Bestyrelsen

Da Jef Tange går af som formand i 1972, kan man ikke finde en ny formand. Året efter bliver Sigurd Poulsen formand, men i 1974 ønsker han ikke genvalg. Han bliver dog overtalt til at fortsætte, da ingen vil gå ind i stedet. Det gentager sig næste gang, han er på valg, i 1975. Endelig i 1977 afløses han af den nuværende formand, Anton Nielsen fra Bjødstrup.

Når vi når frem til 1980'erne kan en generalforsamling samle mellem 20 og 30 mennesker. For 1980'erne er notaterne i protokollen fra 1983 og 1984 nok karakteristiske: »Året var gået stille og roligt« (1983), »Det er gået jævnt godt« (1984). Valgene i 80'erne er oftest genvalg.

Situationen i dag

Der har været mange problemer at slås med, også efter at det nye hus var bygget. Den traditionelle form og organisering af arbejdet har været til konstant debat.

Men børne- og ungdomsarbejdet har været i stor fremgang. Spejderarbejdet og KFUM og -K blomstrer. Ved generalforsamlingen i 1988 kunne formanden konstatere, at »Rønde missionshus benyttes flittigt. Der går ikke en dag uden, at der er en eller anden aktivitet i huset. Et bredt spektrum af det folkekirkelige liv er repræsenteret ved mødeaktiviteterne, enten de finder sted i klublokalerne, i kælderens eller i mødesalene«⁴⁹.

Bemærk ordene: »det folkekirkelige liv«. Det svarer helt til, at såvel høj- og efterskolen som gymnasiet i dag taler mere om forankring i folkekirken end om forankring i Indre Mission. Jeg opfatter denne formulering som udtryk for, at man finder det nødvendigt med et bredere idégrundlag, hvis

man skal appellere til nutidens unge. Denne linje er formodentlig også en af forklaringslinjerne på den tidligere nævnte strid mellem Rønde Høj- og Efterskole og Indre Missions hovedbestyrelse - en strid, der bl.a. har kunnet følges i Kristeligt Dagblads spalter i foråret 1991.

Kassereren Niels Bjørn Jensen: »Økonomien bæres dels af den husleje, ungdomsorganisationerne betaler, dels af frivillige bidrag. Jeg er rundt et par gange om året og bede om penge. Den facon begyndte, da man samlede ind til bygning af det nye hus - før da havde man samlet ind til husets drift ved de forskellige møder. Ved den årlige fødselsdagsfest for huset får vi også en skilling ind, og menighedsrådet betaler lidt for at være i huset.

Jeg har en liste med bidragsydere - for tiden er der 60-70 navne på listen. De giver fra omkring de 10 kr. op til 1000 kr. hver pr. gang. De fleste giver mellem 40 og 100 kr. Der er nogle, der ikke kommer i huset, men alligevel giver penge til det. De har fået begyndt en gang og giver så automatisk det samme beløb, hver gang jeg er rundt. Den faste kerne, der møder op til møderne, er i dag på 30-40 mennesker.«

Fremtiden

Jeg overlader de sidste ord i denne artikel til formanden for Indre Mission i Rønde, Anton Nielsen, der gav følgende svar på mit spørgsmål om situationen for Indre Mission i Rønde i dag og i fremtiden:

»Den standende strid om Indre Mission på landsplan interesserer overhovedet ikke os. Vores bestyrelse er naturligvis ikke selvsupplerende - den er demokratisk valgt. Vi kører vores eget løb - klarer huset og sagerne her uden indblanding »ovenfra«.

Striden mellem KFUM og -K og Indre Mission på landsplan interesserer os heller ikke. Selvfølgelig er der da også forskel på de to her i Rønde, men vi bestræber os på at trække på samme hammel og lave fælles arrangementer. Vi opfatter KFUM og -K som et barn af Indre Mission.

Vi kan ikke komme fra, at der er både højre- og venstrefløj i Indre Mission - det er der også i Rønde. Men vi mærker ikke til, at de unge går til højre, som det sker i de større byer, hvor Indre Missions Ungdom oplever stor fremgang. Det er de mange missionærer fra Bibelskolen i Børkop, der står for denne »gamle« linje.

I Rønde vil vi gerne lave arrangementer, hvor de forskellige opfattelser kan brydes i al fordragelighed. Frem for alt kræver de unge i dag engagement, så vi må ikke stivne i de gamle former. Jeg synes selv, skellene er udjævnet en del gennem den sidste halve snes år - der er mere fællesskab om tingene i dag end for nogle år siden. Det hænger nok også sammen med, at der ikke er så mange »høvdingetyper« i dag som tidligere.«

KILDER:

Utrykt:

Forhandlingsprotokol. Samfundsprotokol for Rønde. 1899-1959 (forkortet *Protokol IM Rønde I*).

Forhandlingsprotokol for Indre Missions Samfund i Rønde. 1959-87 (forkortet *Protokol IM Rønde II*).

Feldballe Missionshus. Forhandlingsprotokol. 1939-1979 (forkortet *Protokol IM Feldballe*).

Forhandlingsprotokol for Samfundsraadet i Agri-Egens Sogn. 1944-78 (forkortet *Protokol IM Agri-Egens*).

Liber daticus. Feldballe sogn. Gengivet af Erik Thomsen 1987.

Optegnelser om Indre Mission i Thorsager ved Ruth Junker-Hansen. 1988.

Samling af skrivelser vedr. missionshuset i Thorsager, lånt i kopi af Ruth Junker-Hansen (forkortet *Skrivelser ang. IM i Thorsager*).

Aviser:

Aarhus Amtstidende 1915 (fork. *Aarb. Amst.*).

Dagbladet Djursland (fork. *Djursland*).

Aarhus Stiftstidende.

Litteratur:

Beck, Vilhelm: Erindringer fra mit liv. Kbh. 1946.

Bjerggaard, N.: Rønde by. I Jyske byer og deres mænd. Kbh. 1918 (fork. *Bjerggaard*).

Bjerre, Siliam: Højskolerne i Randers amt. I Randers amts årbøger 1980.

Djursland og Møls gennem tiderne. Historie, erhvervsliv, natur. Århus 1945.

Folk og liv på Røndeegnen I-IX, AOF Rønde 1979-89.

Holm, Kr.: En gammel degns optegnelser. Kbh. 1928.

Houken, Aage (udg.): En landsbydegns erindringer. Randers 1965 (fork. *Houken*).

Jørgensen, John Ørum: Indre Mission i dag. Fredericia 1985.

Krohn, Aage: Minder fra et velsignet hjem. I Emil Steenvinkel (red.): Hjemliv og trosliv, VIII, Kbh. 1939, side 135-147 (fork. *Krohn*).

Larsen, Kurt E.: Indre Mission i ny tid. Kbh. 1980.

Laustsen, Martin Schwarz: Danmarks kirkehistorie, Kbh. 1983.

Lindhardt, P. G.: Vækkelse og kirkelige retninger. Århus 1978 (fork. *Lindhardt*).

Matthiesen, H. I. F. C.: En sognepræst. Nogle træk af præsten A. Buschs liv og virke. Kbh. 1931 (fork. *Matthiesen*).

Nedergaard, Paul: Dansk præste- og sognehistorie, VIII, Kbh. 1965 (fork. *Nedergaard*).

Olesen, Eliith: Gudelige forsamlinger på Østdjursland. I Årbøger for Historisk Samfund for Århus Stift. Århus 1960 (fork. *Eliith Olesen*).

Pallesen, Frants: Rudolf Heilmann. Kbh. 1944.

Papirer i forbindelse med den landsdækkende udforskning af Indre Missions historie (Vagn Wählin m.fl.) (fork. *IM-projektets papirer*).

Pedersen, Niels Ove: En analyse af Indre Missions ideologi... i udvalgte sogne på Djursland... Speciale i historie, Århus Universitet 1980.

Randers amt. Træk af amtets historie med efterfølgende biografier. Århus 1948 (fork. *Randers Amt*).

Skovmand, Roar: Højskolen gennem 100 år. Kbh. 1944.

Thygesen, O.: Herregårdsliv på Kalø i et halvt Aarhundrede. Rønde 1984 (fork. *Thygesen*).

Trap Danmark, de forskellige udgaver.

Wählin, Vagn: Skolevirke og trosliv. Bevægelse, vækkelse, oplysning, uddannelse gennem 100 år, I: Historie og virke for ungdoms- og voksenskoler med baggrund i Indre Mission, KFUM og KFUK, FDF/FPF m.fl., Århus 1991.

Interviews:

Herman Andersen, Thorsager, 31. jan. 1989 (fork. *H.A.*).

Åge Degn, Feldballe, om Feldballe sogns menighedsråd, tlf. 25. juli 1991 (fork. *Å.D.*).

Aksel Foged, Egens, om IM i Agri-Egens sogn, tlf.-samtale 21. april 1988.

Jørgen Foged, Egens, om IM i Agri-Egens sogn, 14. dec. 1988 (fork. *J.F.*).

Vilhelm Foged, Rønde, om IM i Kejlstrup og Thorsager, 9. jan. 1989 (fork. *V.F.*).

Erna Jensen, om IM i Feldballe, 18. jan. 1989 (fork. *E.J.*).

Niels Bjørn Jensen, Rønde, om IM i Rønde, 14. dec. 1989 (fork. *N.B.*).

Ruth Junker-Hansen, samtaler 1989 (fork. *R.J.-H.*).

Rudolf Knudsen, Kejlstrup, om IM i Kejlstrup, 4. jan. 1989 (fork. *R.K.*).

Kirsten Kristiansen, Thorsager, om Thorsager sogns menighedsråd, 25. juli 1991 (fork. K.K.).
 Carl Laursen, Kejlstrup, om IM i Nødager og Feldballe-Kejlstrup, 27. juni 1989 (fork. C.L.).
 Knud Madsen, Rønde, om IM i Rønde, 7. dec. 1988 (fork. K.M.).
 Ivar Mikkelsen, Grønfeldt, om IM i Agri-Egens sogn, 16. dec. 1988 (fork. I.M.).
 Johs. Mikkelsen, Bjødstrup, om IM i Bjødstrup, 27. juni 1989 (fork. J.M.).
 Anton Nielsen, Bjødstrup, om IM i Bjødstrup og Rønde, 21. jan. 1988 (fork. A.N.).
 Käte Pedersen, Rønde, om IM i Rønde, dec. 1988.
 Søren Rasmussen, Rønde, lydband optaget af IM i Rønde i 1976, om opførelsen og indvielsen af det nye missionshus i Rønde.
 Magnus Udsen, om IM i Taastrup-Feldballe, 21. jan. 1989 (fork. M.U.).

NOTER:

1. Vagn Wählin: Skolevirke og trosliv, Kbh. 1991.
2. Skolernes historie er også behandlet i »Folk og liv på Røndeegnen«, bind 6, hvor Bjarne Jørgensen har skrevet høj- og efterskolens historie, Poul Møller Petersen gymnasiets historie.
3. Afsnittet bygger på Elith Olesen.
4. C.L.
5. Afsnittet bygger på Lindhardt.
6. Afsnittet bygger på Nedergaard.
7. Nedergaard s. 203.
8. Nedergaard s. 203.
9. Krohn.
10. K.M.
11. Nedergaard s. 203.
12. Krohn s. 141.
13. Afsnittet bygger især på Protokol IM Rønde I.
14. Rønde Højskole var oprindeligt oprettet 1894 som grundtvigiansk højskole. I øvrigt var Vilhelm Beck imod Indre Missions overtagelse af skolen i 1897. Det var lokale folk med forpagter Heilmann fra Møllerup som den ledende, der trodsede Beck og fik skolen oprettet. Se »Folk og liv på Røndeegnen« VI, s. 8-9.
15. Bjerggaard s. 173.
16. »Folk og liv på Røndeegnen« IV, s. 90.
17. »Folk og liv på Røndeegnen« III, s. 64-65.
18. K.M.
19. Aarh. Amtst. 4. nov. og 2. dec. 1915.
20. H.A.
21. H.M.
22. »Folk og liv på Røndeegnen« IV, s. 35-38.
23. »Folk og liv på Røndeegnen« VI, s. 10-12.
24. Matthiesen s. 180-181.
25. Pastor Buschs virke på Røndeegnen er behandlet flere steder i »Folk og liv på Røndeegnen«, f.eks. I s. 24-25 og VI s. 85-92. I øvrigt henvises til bogen om Busch: Matthiesen: En sognepræst, Kbh. 1931.
26. Matthiesen s. 187-189.
27. Rudolf Heilmanns liv er beskrevet i Frants Pallelsen: Rudolf Heilmann, Kbh. 1944.
28. IM-projektets papirer.
29. J.F.
30. IM-projektets papirer.
31. J.F.
32. »Folk og liv på Røndeegnen« IV, s. 27-30.
33. Afsnittet bygger især på I.M.
34. Afsnittet bygger især på Nedergaard og M.U.
35. Matthiesen s. 180.
36. M.U. og E.J.
37. Afsnittet bygger især på J.M.
38. Thygesen s. 128.
39. Afsnittet bygger især på Houken.
40. »Folk og liv på Røndeegnen« VI, s. 41 ff.
41. Afsnittet bygger især på Skrivelser ang. IM i Thorsager.
42. Nedergaard s. 204.
43. »Folk og liv på Røndeegnen« VI, s. 42.
44. K.K.
45. Å.D.
46. Afsnittet bygger især på Skrivelser ang. IM i Thorsager.
47. R.J.-H.
48. De følgende afsnit om Indre Mission i Rønde bygger især på Protokol IM Rønde I-II.
49. Djursland 14. nov. 1988.

Af en arbejderkones »sandfærdige livserindringer«

Af Marie Poulina Sørensen

Marie Poulina Sørensen, der afgik ved døden den 4. august 1986, nedfældede sine erindringer som 86-årig. Hun henvender sig til sine efterkommere i et varmt menneskeligt dokument, der spejler tiden og en arbejderfamilies tilværelse i Hornbæk, Krstrup og Randers. Marie Sørensen var datter af skrædderen i Ommestrup. Hun fik sin første plads på Rosenholm 1898. Derefter tjente hun i Ommestrup, Mejlby og Todbjerg. Hun giftede sig som 17-årig med Søren Bak Sørensen, hjemvendt vestindisk soldat. De fik 11 børn. Her berettes om børnefødsler, om »missionen« og ægtefællernes omvendelse, om Randers Sygehus, om dr. Otto Lassen m.fl., om hjemmet på Karetmagervej i Randers, og om da elmestrene endelig nåede Vestbyen.

Jeg er født den 18. maj 1889 i Mørke Stationsby. Vi var 11 søskende, hvoraf jeg var den tredieyngste. Som barn var jeg meget kirtelsvag og led meget af mine sår, men dengang var der jo ikke så mange læger, så min far gik selv og doktorerede på mig. Vi kunne købe noget på apoteket, som hed

kønsplaster, så klippede han en lille klud af rent hvidt lærred, som lige passede til såret, det skulle ligge på nogle dage og trække betændelsen ud.

De første arbejdspladser

Jeg måtte ud at tjene mit brød, da jeg var 9 år gammel. Jeg fik min levertransflaske i kommodeskuffen - og så af sted.

Den første plads, jeg fik, var som barnepige. Manden, hvor jeg kom, var malkerøgte, som vi kaldte det dengang. Nu har det jo en finere benævnelse, nu hedder det fodermester på »Rosenholm«. Konen skulle være med til malkningen, og det var derfor, jeg skulle passe drengen. De skulle op kl. 4 om morgenen, og så blev jeg rusket ud af sengen, for drengen havde noget, der hedder pungbrok, og hvis han græd, så gik det ned i pungen, og det kunne jeg jo ikke gøre noget ved. Jeg skulle vaske bleer og få drengen i tøjet, og få ham træt, til hun kom hjem kl. 8. Så skulle hun sove, og det skulle drengen også, og jeg kunne gå i skole til kl.

9. Jeg gik på Hornslet skole, og der var ca. 15 minutters gang.

Dengang var der ikke så mange klasser, men vi fik da lært alt det, vi havde brug for, både læsning, regning, stil, diktat, bibelhistorie, katekismus, salmevers, skriftlæsning, danmarkshistorie, geografi og landkort, så jeg synes, vi var godt med. Jeg har i hvert fald ikke haft brug for mere i min tid, og nu er jeg på vej til 87 år.

I min barndom blev vi ikke fæstet i en plads i en måned ad gangen, nej, der var det år, det gjaldt, og det kunne jo tit knibe med at holde ud så længe, særlig når man var barn og længtes efter forældre og søskende, og man havde en mil vej at gå - dengang var der ikke noget, der hed busser. Jeg husker særlig en gang, det var så slemt for mig, da havde manden fået en kattekillling med hjem, som drengen skulle have at lege med. Den måtte ikke komme ud, for så løb den væk, og det var mig, der skulle passe på den. Så skete det alligevel en aften, at katten var kommet ud, og det skulle jo være min skyld, så jeg blev lukket ud for at finde den, og det var bælgmørkt. Dengang var der intet el-lys sådan som nu, og jeg gik og rodede og kaldte på missen, og ligemeget hjalp det. Så truede de mig med, at jeg skulle sove hos manden, hvis jeg ikke fandt katten, men da jeg havde ledt længe nok uden resultat, da løb jeg alt, hvad jeg kunne hjem til min mor. Hun blev så forskrækket, da hun så mig, men da hun hørte, hvorfor jeg kom hjem, sørgede hun for, at jeg kom i seng, inden min far kom hjem, og jeg lå og forestillede, at jeg sov, men hørte godt, at han spurgte efter, hvorfor jeg var hjemme. Mor bad for mig, så jeg fik lov til at sove til morgen, men så var der ingen pardon, jeg måtte værs' go' at følge med min far den samme vej tilbage - jeg skulle ikke vænne mig til at løbe af min plads i utide. Jeg måtte pænt blive i pladsen, til året var omme, og så fik jeg 16 kr., stof til en kjole, uld til et par strømper og så et par træsko - det var min årsløn. Dengang spandt min mor selv garn til strømper.

Det var min første plads.

Ja - så var jeg omsider blevet 10 år. Så kom jeg op på en gård i Ommestrup som »lille pige«. Der havde jeg det godt. De havde 3 børn, hvoraf den største var på alder med mig. Hun var det, som man kaldte værkbrudt dengang. Hun hed Sine og var en sødeste pige. Vi blev helt veninder og gik i skole i samme klasse. De havde en stor gård med mange værelser og fine møbler og var meget gæstfri, så de havde tit gæster. Sine havde sit klaver, og hver gang der var gæster, skulle jeg ind for at synge, mens Sine spillede. Det er gode minder, jeg har derfra.

Omsider var jeg fyldt 13 år og skulle snart gå til præsten. Jeg kom ned på en anden gård i Todbjerg hos en enke, som havde en ældre søn hjemme til at passe gården ved hjælp af en ung mand på en 16-17 år, og der var en pige på 20 år foruden mig. Det var begrænset, hvor meget arbejde de fik ud af mig, for nu skulle jeg jo både gå i skole og til præst en gang om ugen, og der var langt at gå, for der var ikke kirke i Todbjerg dengang, så vi konfirmander måtte gå en mil skiftevis til Elev og Elsted, for det var samme pastorat, så det tog jo lang tid. Men det var nogle prægtige mennesker, de var så gode ved mig, de syntes, at jeg var kommet alt for tidlig ud at tjene, så de behandlede mig som deres egen. Det kunne der også blive grund til, for da fik jeg min første store sorg, idet jeg mistede min elskede mor.

Jeg husker ligeså tydeligt, som det var i dag. Pigen og jeg sad og malkede i kostalden, og så sad vi altid og sang af fuld hals. Pludselig stod sønnen lige overfor mig og sagde: »Marie, jeg skulle bede dig komme ind, din far er kommen«, og jeg sagde: »Ja, men jeg skal være færdig med at malke den ko.« Jeg vidste, at vi aldrig måtte forlade en ko, før den var malket ren, men Jens sagde: »Nej, kom bare«, og så vidste jeg, at der var noget galt. Da jeg kom ind i stuen, så jeg, min far sad og græd, og så græd jeg også, og spurgte, om mor var syg. Far kunne næsten ikke tale, men omsider fik han da sagt:

*Doktor Otto V. Lassen.
Randers Lokalhitoriske Arkiv fot.*

»Nej, hun er død, min pige«. Så brød jeg sammen.

Jeg blev så konfirmeret om efteråret, den 4. oktober. Og I kan tro, at Jens Pedersen og hans mor holdt en meget pæn konfirmation for mig. Han kørte selv i kirke med min far og de søskende, som havde det sådan, at de kunne være med. I kan tro, vi var flot kørende i »sjerbang«, det var lige så den strålede, sådan havde Jens pudset den - og ikke at forglemme to flotte sorte hingste med sølvseletøj. Jeg tror næsten, jeg var flottest kørende af alle konfirmanderne, og så det festlige bord, vi kom hjem til, dækket med sølvtøj og fine glas. Han holdt en pæn tale, han var ellers af de stille i landet, derfor

greb det mig meget mere, nu var mit sind jo også mere modtageligt ved savnet af mor.

Ja, jeg mindes endnu efter så mange års forløb de kære to, hvad de gjorde for den lille moderløse pige. Efter den tid var hjemmet opløst, min far fik et knæk, som han aldrig forvandt, han døde 3-4 år senere.

Overlæge Otto Lassen

Tiden løber jo, og jeg måtte igen skifte plads. Så rejste jeg igen på en gård, i Mejlbj. Der var en yngre kone, og I kan tro, der fik vi lært at bestille noget. Hun var så ovenud proper. Det hele skulle stå som et spejl,

både komfur og de mere blanke ting, der hang på væggen i køkkenet. Bord og gulv var hvidskuret. Det skulle vi jo ligge ned og skure med en skurevisk, som var lavet af rughalm, og brun sæbe og havsand og så en masse vand, og var det ikke godt nok - så om igen. Jeg tror nok, jeg kan sige, at det var dér, jeg havde den bedste læreplads, men det blev også min sidste.

Pigen, Else, jeg tjente sammen med, var forlovet med en karl på en gård inde i byen, og så fik de en ny karl, en rigtig københavner, ja, han var godtnok født på landet, men havde været i København i flere år og havde været vestindisk soldat, så det var jo én med slag i. Else blev ved at plage mig i lang tid, for at få mig med ind og se ham, jeg stod længe imod, men til sidst tænkte jeg, at det kunne der da ikke ske noget ved, så jeg gik med, men det skete alligevel, at jeg blev forelsket ved første øjekast, og det var gensidigt. Men så skete det, mens jeg tjente der, at jeg blev syg. Lægen sagde, at det var tuberkulose i den venstre arm og det højre ben. Så kunne jeg jo ikke blive i min plads, når jeg ikke kunne bestille noget, og jeg havde nogle frygtelige smerter. Omsider blev jeg kørt på Randers sygehus og opereret. Der var jeg i 3 måneder. Jeg kunne godt have kommen hjem før, men dengang var doktor Lassen overlæge - det er ham, som skænkede byen Doktorparken. Hvor var han et stort menneske, jeg kan godt sige, at jeg kender ikke hans lige. Han var som en far overfor mig. Han ville have alt at vide om mig. Jeg havde jo ingen hjem at komme til, når jeg blev udskrevet. Jeg husker tydeligt, at armen blev lagt i gibs fra fingerspidserne til albuen, og det måtte jeg gå med i 6 uger, men det var værre med benet, dér gik betændelse i, så der gik lang tid, inden det kunne syes sammen. Jeg glemmer aldrig den morgen, det skete. Jeg lå på en 6 mands stue på »Villaen«, det var et lille hjælpsygehus, der lå ud til Hobrovej, hvor der nu er parkeringsplads. Der var en dejlig have bagved, som førte helt ned til det store sygehus, som nu ikke bliver brugt til sygehus mere.

Nå, men tilbage til den dag, jeg blev syet

sammen. Jeg kan endnu se overlægen stå henne i døren og se hen på mig i sengen, og jeg tænkte: »Hvad mon her skal foregå?« men det skulle jeg snart få at vide, for pludselig kom frk. Foss med fad, saks, knive og nåle, og så reservelæge Ull. Han skulle holde mit ben, og hun skulle holde fadet med alle remedierne, mens overlægen syede. Jeg var ikke bedøvet, og såret var lige på den indvendige knogle. Jeg bed tænderne sammen og sagde ikke et kny, og de var helt målløse allesammen. Overlægen klappede mig på kinden og sagde: »Du er vel nok tapper lille Polle«. Han kaldte mig altid Polle, for der var en Marie til på samme stue, så det blev mit kælenavn. Så sagde han: »Nu skal du bare forlange alt hvad du ønsker!« men det gjorde jeg bare ikke, for Foss var sådan en sur en, undtagen når overlægen spurgte hende, om jeg havde fået noget godt, så vidste hun aldrig, hvordan hun skulle bære sig ad.

Men hvor var lægerne søde ved mig, også doktor Ull; han havde endda ord for at være en rå fyr. Der var næsten ingen, der kunne lide ham, men jeg holdt meget af dem begge. Jeg græd, da jeg rejste fra sygehuset. Overlægen sagde: »Farvel, lille Polle, skal du nogen sinde komme til at mangle hjælp, så kom bare til mig«. Det har jeg gjort brug af mere end én gang.

På det tidspunkt jeg rejste fra sygehuset, kunne jeg jo ikke tage plads, jeg måtte ikke bestille noget foreløbig, men da tjente min søster Karoline hos proprietær Prip i Søften. De vidste jo, at vores mor var død, og at vi intet hjem havde. Tænk, så tilbød de min søster, at jeg måtte komme og bo sammen med hende. Ja, jeg forstår det ikke, men hvor Gud har været god mod mig altid. Han har vej alle steder.

Dér var jeg en hel måned, indtil jeg kom til Over Hornbæk til fars søster. Dér blev jeg gift med min københavner og boede i 2½ år. I mellemtiden havde faster og onkel bygget hus i Neder Hornbæk, så der flyttede de ned, og det gjorde vi også senere i noget, vi kaldte den gamle skole. Da havde vi vores 2 små piger, Karen og Magda. Så

*Nygade 14-16,
der var
familiens hjem
omkring 1909.
Her fødtes det
tredje barn.
Randers
Lokalhistoriske
Arkiv fot.*

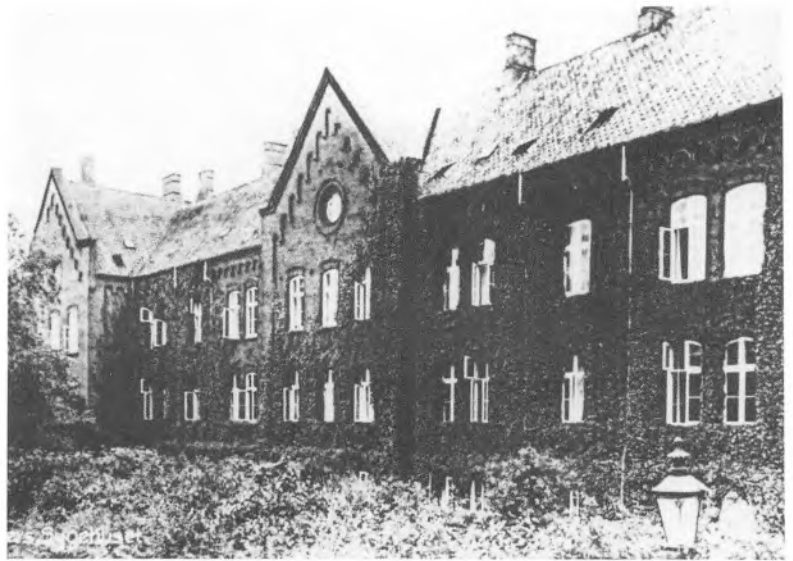

vidt jeg husker, boede vi der i 1½ år, så flyttede vi til Nygade 14. Der blev Jens født. Far (min mand) arbejdede den gang som murerarbejdsmand inde i Randers. Det var ikke sådan at være murerarbejdsmand dengang, som det er i dag. De måtte bære både sten og mørtel op på både 3. og 4. sal på deres ryg, så huden blev helt slidt af. Nu har de jo kraner til alt. Far har været med til at bygge mange af de højeste huse her i Randers, blandt andet Palæbygningen på hjørnet af Danmarksgade og Vester Altanvej.

Mens vi boede i Hornbæk stillede vi et bageriudsalg an. Vi kom til at handle for bager Josefsen i Skovsgade med rugbrød, franskbrød og 5 øres kager samt slikkeri af forskellig slags, så jeg havde stor søgning af skolebørn, vi boede nemlig lige over for skolen.

Nå, men omsider flyttede vi op på Missionsvej nr. 10. Det var fisker Kondrup, som vi lejede lejligheden af. Det var i den gade, som hedder Skt. Pedersgade i dag. Far fik

arbejde nede i Niels Broksgade, hvor der var noget, de kaldte Dampbrænderiet. Der blev lavet spiritus, og der var køer, så dem skulle far passe. Men det blev ikke af lang varighed, far var der, for han blev syg, så stod jeg der med 3 små børn og en syg mand, så jeg vidste ikke andet råd end at gå ned og betro mig til min gode ven overlægen, og han sørgede for, at far blev indlagt. Jeg tror, at han var der i 3 mdr. Doktor Lassen ville have at vide, hvordan det stod til med økonomien, han sagde, jeg ikke skulle mangle noget, for han havde sådan en lille privat hjælpekasse. Jeg ville ikke ud med sproget, man han var klar over, at der skulle betales husleje og flere ting, og vi skulle jo også leve, selv om det var småt. Jens var ikke blevet helt rask, han havde været meget syg og ligget med høj feber hjemme i 3 uger, og senere måtte han på sygehuset. Lægen kaldte det brystsyge, så han var næsten lige kommet hjem, før far kom derned, så det var en svær tid, og jeg var gra-

*Randers Sygehus,
facaden mod
Slynghborggade.
Randers Lokalhistoriske
Arkiv fot.*

vid med Alma, så det så sort ud, men jeg er jo ikke af dem, der giver op, men tager kampen op. Gud giver den svage kraft, hvor der ingen kræfter er, det har jeg erfaret gang på gang. Jeg husker endda, at jeg havde så megen energi, at jeg syede et sødt lille sæt matrostøj af en gammel blå og hvidstribet sommerkjole, jeg var blevet foræret, og så en lille matroshue med blå bånd, hvor der stod Georg Stage, og så havde jeg 3 kr., som jeg købte et par små støvler for, fordi jeg ville have Jens med ned til far på sygehuset. I kan ikke tænke jer, de sygeplejersker var helt tosset med ham og rendte rundt på hele sygehuset og sagde: »Har I set en lille sømand«.

Vejen til Guds rige

Men omsider kom far hjem, og overlægen skaffede ham ud på jernstøberiet. Direktøren var gift med overlægens søster. Jeg kan endda huske, der kom bud hjem til mig, at far skulle møde på arbejde, og han var endnu ikke kommet hjem fra sygehuset. Jeg måtte ringe ned, og han gik på arbejde i sygehusets undertøj, det gik han ned og skiftede om aftenen, da han kom fra arbejde.

Nå, men tiden gik, og vi fik familien forøget, idet vi fik Alma. Der var nok at se til hele tiden, da jeg altid måtte sy det gamle tøj om til nyt, der kunne ikke blive råd til at købe nyt, men jeg var også meget glad for alt det, jeg blev foræret, og jeg havde en helt ny Singer-maskine, som far havde foræret mig, før vi blev gift. I kan tro, at den har tjent sig selv ind mange gange. Jeg syede det fineste lille babytøj af voksne nattrøjer. Den tid var der ikke kommet natkjoler i handelen endnu, men hvor var de kære, når de fik deres hjemmesyede skjorter på med et lille ærme og bånd til at binde foran, samt søde små trøjer med lange ærmer med feston og flæse i ærmer og hals. Jeg syede bleer af gamle lagner, og der skulle både svøbelist og navlebind til, for den gang brugte vi at svøbe børnene, så det eneste der blev købt var svøbet. Der måtte jeg jo have to, så jeg kunne vaske det ene, mens det andet var på, og jeg havde aldrig mere end 6 hold, så jeg måtte vaske hver dag. Om sommeren tørrede jeg tøjet ude, men om vinteren måtte vi tørre på kakkelovnen, så da kneb det sommetider med at tørre det, så rask som det skulle bruges. Det var næsten i

gang hele tiden fra den ene til den anden, for der var ikke engang 1½ års mellemrum. Alma blev født i november og lille Helga året efter den 21. marts, så det tog lidt hårdt på kræfterne. Jeg blev så sløj, at jeg døjede med at tage næring til mig, så Helga blev et lille barn på 5 pund. Det var den værste fødsel, jeg har haft, for vi havde ingen kræfter til at hjælpe, hverken barnet eller jeg. Det viste sig også, at hun ikke var levedygtig, hun var syg hele tiden i de knap 3 mdr., vi fik lov at beholde hende; selv om der blev gjort alt, stod hun ikke til at redde. Jeg kan huske, folk sagde til mig, at bare hun kunne leve, til hun kom over de 3 mdr., så skulle hun nok klare den, og jeg håbede jo for hver dag, der gik - men så pludselig en dag, jeg kom ud og tog hende op af vognen, havde hun sådan en diarree, så det løb fra hende hele tiden. Da svandt håbet, så var jeg klar over, der var ikke noget at gøre. Jeg sendte bud efter lægen og præsten med set samme, så hun blev hjemmedøbt. Jeg vågede ved hende om natten, og hun døde næste dag, mens far sov til middag. Vores lille pige kom i kisten i sit eget sengetøj, med blonder og mellemværk, og lå akkurat som hun lå og sov med det kæreste ansigt, lyshåret med lyseblå øjne. Hun stod inde i stuen i tre dage til begravelsen, men jeg kunne ikke lade være med at gå og kikke til hende hele tiden. Far bar den lille kiste ud i en vogn, og vi kørte til kirkegården, men jeg ved, hun er hjemme hos Jesus; dér skal jeg møde alle mine kære, der er gået forud.

Livet skal jo leves videre, også efter sygdom og sorg, og vi flyttede igen, længere op på vejen til nr. 14 hos kirkebetjent Simonson, nogle herlige troende mennersker. De blev også brugt som redskab i Guds hånd til at hjælpe min mand ind på vejen til Guds rige. Jeg glemmer aldrig den første søndag efter, min mand var blevet omvendt. Da stod fru Simonson i kirkedøren i Skt. Peders Kirke med udbredte arme og græd af glæde. Så sagde hun: »Åh, kommer I nu. Så skal Herren have tak, fordi vores bøn er blevet hørt.«

Der fik vi så vores 6. barn, en lille pige,

som næsten kostede mig livet. Far kunne ikke skaffe en bil, for der var ikke mange i Randers den gang, og der var fest i Håndværkeren den dag, så far måtte gå til politiet for at få en vogn til jordmoderen. Da de kom hjem, havde jeg født. Konen, som var hos mig, turde ikke klippe navlestrengen over, så jeg lå og blev kold, men klarede den, indtil både den lille og jeg var gjort i stand. Vi skulle alle til at have »jordmørkaffe«, så kom konen ind til mig med kaffe, og jeg fik lige sagt: »Kald på jordmoderen«, og så var jeg væk. Jordmoderen rev alle hovedpuder væk og stablede alt, hvad hun kunne finde, under mine ben, så jeg stod helt på hovedet, og den stakkels far blev gennet over på Mariagervej til en koholder efter sødmælk. Manden blev vækket og måtte ud at malke en ko kl. 5 om morgenen, så det var et slemt postyr. Jeg har aldrig i mit liv oplevet noget lignende, for det var vel nok et under. Efter de første kopper varmt kogt mælk, jeg drak, kunne jeg ligefrem mærke, at livet vendte tilbage igen. De sagde, alt blodet næsten var løbet af mig. Og far fortalte senere, at han stod nede ned enden af sengen og sagde til Gud: »Hvis du tager hende fra mig, kan jeg ikke tro, der er en Gud til«.

Nå, men næste gang flyttede vi til Vorupkær i en villa, som lå lige op ad skydebanen, og der blev tit holdt skydeøvelse om søndagen, og så måtte vi holde børnene inde hele dagen, og der var noget at holde styr på, når man selv skulle holde alt i orden, sy, strikke lappe, stoppe strømper, vaske storvask og bage hver lørdag og søndag. Og så havde jeg endda til tider skytterne inde til kaffe, de kom og spurgte, om jeg ville lave kaffe til dem. Så vidt jeg husker, fik jeg 50 øre for kaffe og brød, efterhånden steg det til 75 øre. Det var kun om sommeren, de skød. Jeg måtte tit tage natten til hjælp til arbejdet. Da havde vi allerede fået Julie. Hun var 9 mdr., da vi flyttede på Århusvej, i en 2 værelses lejlighed. Det var lidt svært at vænne sig til, for vi havde 3 værelser, hvor vi kom fra, og så fik vi endda fars forældre, der var blevet opereret for stær, så de var næsten

blinde begge to, og hans mor havde et åbent sår på siden, som jeg måtte gå og skifte. Ja, jeg må sige i dag, at jeg ikke forstår, hvordan jeg klarede det. Jeg fik næsten ingen søvn, vaskede storvask om natten - det hele gik næsten ud i et.

Men tiden står jo ikke stille, og vi må følge med. Omsider fik vi skaffet en lejlighed til bedsteforældrene, for jeg var igen på vej - denne gang med Åge. Vi fik en lille 2 værelses inde i Burschegade til dem, men det blev galt med at få nogen til at passe dem; der var jo ikke noget, der hed hjemmehjælper den gang. Jeg måtte gå, så længe jeg kunne, og så var vi nødt til at lade Karen sove hos dem om natten - jeg tror nok, at hun var 12 år; men det blev ikke ved at gå i længden, for bedstemor var ikke til at styre, hun ville have morfin hele tiden. Vi måtte låse det inde i skabet, så det gik tit ud over Karen, og det var synd.

Den spanske syge - og flere børn

Så kom krigen 1914-18. I den periode fik jeg Åge og senere Holger i 1918. Da rasede den spanske syge, og folk døde som fluer. Der var ikke mange hjem, der slap fri. Vi lå 8 mand i sengen på én gang, og jeg fødte Holger, og der var næsten ikke én barselkone, som kom over det, så det var et Guds under, at det gik.

Hvor var det en svær tid, særlig for Magda og far, de var næsten de eneste, som var oppe og måtte gå og passe alle vi syge. Vi kunne ikke få nogen til at gå der. De var allesammen bange for smitten. Far måtte blive hjemme i 3 uger fra arbejde.

Nå, men vi fik igen en lille pige, nr. 10, Kirsten. Det var næsten ligesom, da nr. 6 kom til verden. Med blødning og meget mere. Jordemoderen kaldte det en styrtfødsel, forårsaget af, at jeg havde vasket storvask hele dagen. Jeg husker, at far kom og sagde til mig, at jeg skulle på sygehuset, og så blev jeg vred, så jeg sagde til jordemoderen, at det havde jeg prøvet før, så det var der ingen grund til. Så lavede de en kop

kaffe på ¼ pund bønner og så 1 glas portvin. Så sagde jeg, at nu var det i orden, men det turde hun ikke stole på, så jeg blev kørt af sted kl. 2 om natten og havde født ved tolvtiden. Dagen efter blev jeg kørt ind på fødestuen, der lå en kone, der lige skulle føde og kunne ikke, så der blev pumpet en ballon op i »fødegangen«, så fik hun en lille dreng på 5 pund, og min pige vejede 7½, så hun var jo stor.

Vi morede os over overlægen. Han havde sådan nogle store lommer i sin hvide kittel, og der puttede han børnene i hver sin lomme og gik rundt på stuerne og præsenterede dem, fordi Kirsten var så stor, så hun knap kunne være der, mens drengen næsten druknede i lommen. Jeg kom hjem en halv snes dage senere og fik min storvask rullet og strøget. Den stod i vand, da jeg rejste på sygehuset, men naboerne havde fået det tørret for mig, det var jeg meget glad for.

Så fik vi avispladsen. - Ja, det lyder utroligt i dag, men det er sandt. Jeg husker tydeligt, at vi fik 7 øre for hver avis, vi bragte ud, og vi gik i hele Strømmen og Kristrupvej og hele Kristrup, og det var bælgmørkt om vinteren, så vi måtte have lommelygter med, og vi skulle selv trække lønnen fra, før vi afleverede på kontoret. Ja, små penge, de var dyre i de tider, men vi havde brug for dem. Der var en periode, at far var arbejdsløs i 3 år og fik 18 kr. om ugen i understøttelse, og der var mange munde at mætte. Men Gud kommer jo aldrig for sent. Vi skal somme tider sættes på prøve, og så kniber det jo at vente til hans tid, men han ved vej, hvor vi ingen ser. Så skete det, at han lagde det til rette, så far fik et par dages arbejde ved havnen i en kuldamer, så vi kunne få det daglige brød. Jeg kan sige, Gud har ikke givet os armod eller rigdom, men tildelt os det beskikkede brød, og det er jo nok. Vi er aldrig gået sultne i seng, for han har altid lagt drøje i maden, ja, der er måske ingen af jer børn, der har mærket det, men det har jeg.

Jeg fatter ikke i dag, hvordan vi har kunnet holde alle de konfirmationer, barnedåb og bryllupper uden at komme i gæld. Når

Sct. Peders Kirke. Randers Lokalhistoriske Arkiv fot.

den ene fest var ovre, så begyndte jeg forfra at sætte små penge i banken. Der var dengang et bud, som gik rundt og samlede penge ind hver ugedag. Det var arbejderforeningen, det, som hedder Brugsen i dag. De havde en sparekasse, som vi så kunne sætte lidt eller meget ind i, ligesom vi havde råd til. Det var en stor hjælp for mig, for selv om det var små penge, så kom der jo altid lidt renter på, og man kommer til at lære at sige tak for det lidt, når man ser, hvordan Gud får det til at strække til det meget.

Båret gennem livet

Vi skulle have sølvbryllup i 1931. Og I kan tro, der blev holdt sølvbryllup. Vi havde tørreloftet over vores lejlighed, og Jens lavede en hel løvhal med blomster, guirlander og kulørte lamper. Vi var nogle og fyrrer til spisning med suppe, steg og dessert - jeg tror, det var citronfromage, som fru heste-

slagter Poulsen lavede. Hun var en meget dygtig kok. Og om morgenen før vi stod op, kom børnene og fru Poulsen ind og sang bryllupssangen for os. Da var der glæde i hjemmet, for da kunne vi love og takke Gud for, al hans underfulde nåde og barmhjertighed, for nu havde Jesus fået indpas i vores lille hjem, da var far blevet omvendt og var gået ind i Guds rige. Jeg husker nogle aftener efter, da var vi 200 mennesker til kaffe ovre i missionshuset »Beta-nia«. Da boede vi endnu på Århusvej. Pastor Nørregaard var der med en masse sprit-tere, men hvor havde vi en herlig aften med sang og lovsang hele aftenen og taler og gaver, blomster i lange rækker, ja, hvor har vi haft mange rige stunder med Jesus. Ja, hvor kan jeg sige med sandhed, at jeg er blevet båret igennem hele mit lange liv, selv om jeg til tider har stået over for ting, hvor jeg har været fuldstændig magtesløs.

Åh ja, hvor har jeg oplevet store under

ved hans kraft. Da vi skulle have vores sidste lille pige Dora, som er nr. 11, kom jeg også ud i store prøvelser. Det blev en svær fødsel, og jeg fik mælkefeber, lungebetændelse, og det blev til vand i lungerne, så jeg måtte pænt blive i sengen i 8 uger. Dora er født den 12. november, og doktoren ville have haft mig på sygehuset og opereret, men det blev jo jul, og så fik jeg lov til at blive hjemme til efter nytår. Han havde skrevet indlæggelsessedlen, så han ville komme igen og se til mig. Men i mellemtiden var underet sket. Og det gik sådan til: En af juledagene kom tre af vore trosbrødre, det var den gamle smed Carl Sørensen og så vandværks-Madsen, og besøgte mig. De havde hørt, at jeg var meget syg og skulle på sygehuset. Dengang var der varme i missionsfolkene, de havde omsorg for hinanden, for der havde lige været vækkelsesmøder i »Betania«, og far var jo blevet omvendt til Jesus. Og jeg glemmer aldrig den dag, underet skete. Jeg lå i min seng og bad til Jesus, at hvis det kunne forenes med hans vilje, om jeg så måtte få lov at blive hjemme. Så kom Carl Sørensen og tog mig i hånden og spurgte, om jeg kunne tro på, at Jesus kunne helbrede mig, så ville de bede for mig. Og de tre store mænd faldt alle på deres knæ og bad om helbredelse for mig. Og vores bøn blev hørt. I kan tro, det var en herlig stund. Vi mærkede, at Jesus var i stuen, hans forjættelse gik i opfyldelse: at hvor to eller tre er forsamlede i hans navn, der er han, og det, som Jesus gør, det gør han helt. Sygdommen forsvandt fuldstændig, og da lægen kom den 3. januar og skulle indlægge mig, da var der ikke noget at komme efter.

På et tidspunkt kom far fra Strømmen på grund af hans kristendom. Direktøren jøg ham på porten, for far var jo en varm og levende kristen. Han ville gerne have sine kammerater med ind på vejen, der førte til himlen, så han kunne ikke lade være med at vidne om det, han havde fået igennem en sand omvendelse ved Jesus Kristus, og det ville direktøren ikke have. I mellemtiden var doktor Lassen død, så kunne direktøren

jo sagtens tillade sig at jage far væk. Men Gud har jo vej alle steder, og nu var det ikke hans vilje, at far skulle være der mere, han havde brug for ham andre steder.

Telegrafchefen Hansen, som var formand for Arbejdernes Bibelkreds og ledede de møder, kom vi i forbindelse med en gang om måneden. Han tog far i arbejde både i det åndelige og det timelige. Han kom ind til telegrafene ved DSB. Om aftenen rejste de ud og holdt møder sammen, så far blev godt kendt her i Randers og vidt omkring i landet. Jeg kan ikke nævne alle de store byer, som far har talt i, for det kunne ikke stå på papiret her. Om det så var her på prædikestolen i Sankt Mortens Kirke i Randers, så talte han her til et årsmøde, Arbejdernes Bibelkreds havde - jeg husker ikke årstallet. Kirken var stuvende fuld, og der var mange tilreisende fra hele landet. Der var indkvartering over hele byen. Ja, det var dengang.

Lys og glæde på Karetmagervej

Omsider måtte vi sige lejligheden op på grund af rotter. Så stod vi uden lejlighed. På den tid kom vi i forbindelse med en god ven, snedker Gran, som vidste, at der lå et lille ubeboet hus på Karetmagervej. De mennesker, der havde bygget det, var flyttet fra det. Vi tog ud og så på det. Jeg var ikke stolt af det, for det lå helt alene på vejen, og der var hverken lys eller gas. Vi måtte blive ved med vores petroleumslamper. Petroleum var rationeret, og huset var ikke helt færdig, men vi måtte købe det for 6500 kr. Der var ingen kakkelovn og ingenting at lave mad på, så vi fik travlt med at få det i stand. Det var meget besværligt, indtil vi fik det sådan, at det var til at bo i. Vi skulle søge om hver liter petroleum, vi skulle bruge, og det var små portioner, vi fik tildelt. Vi brugte indimellem karbidlamper - men de gav jo en frygtelig lugt. Jeg husker det år; da vi bagte til jul, syntes vi, at småkagerne smagte af karbid. Og vejen var ikke anlagt, det var kun et haveselskab, så den lå i et ælte. Jeg var så bange for, at vi skulle vælte med hele det store flyttelæs.

Efterhånden søgte jeg Randers kommune om at få elektrisk lys på vejen. Det varede længe, for vi skulle være otte familier, der skulle søge. Der var nogle få sommerhuse, og dem fik vi til at gå med. Vi blev ikke mere end seks, så far og jeg skulle betale 3 master ned til vores hus. Jeg husker, at de penge lånte vi af Karens mand, Thomas. Vi fik snart skrabet pengene sammen, og så fik vi lys - der var glæde i hjemmet - det kostede 600 kr., og det var mange penge dengang. Der blev ved med at være noget at koste på, så vi kostede mere på huset, end vi havde givet for det.

Efterhånden blev der holdt konfirmation og bryllup, og der blev for lidt plads. Vi måtte bygge til op i haven. Det blev bygget af træ og blev pudset udvendig og malet indvendig. Der blev indrettet et værelse, som de store børn skulle bo i, når de kom hjem og besøgte os. Der blev lavet bryggers med komfur, baggang og WC.

Vi har holdt mange fester i det hus. Det blev vores hjem, som vi hyggede om og kom til at holde meget af i de 27½ år, vi boede der. Vi holdt også guldbryllup, men selve festen blev holdt i Bakkegårdens festsal med over 80 gæster. Det var året 1956. Da havde vi holdt mange fester før den tid - Doras bryllup, Almas bryllup, fars 70 års fødeselsdag. Jeg husker, at vi havde lavet telt ude på fliserne i haven, og der kom en frygtelig tordenbyge, så teltet var lige ved at vælte.

Det er i dag den 18. januar 1976 - jeg har lige fået en glædelig meddelelse: Kirsten ringede for et øjeblik siden og fortalte, at Grethe har fået en lille pige på godt 3 kg. Hun blev født i aften den 17. - Hun er vort 34. oldebarn, så familien vokser stadig væk.

Hvor har vi meget at takke for, når vi ser på vores store familie, at der ikke er én, der er mislykket. Det er en stor nåde.

Et frimurerisk loft i Randers

Frits Uldall og Niels Waldemar Fjeldskovs arbejde fra 1882

Af Peter Bondesen

Arkitekt Frits Uldall (1839-1921) hører til rækken af Randers' antikvarer. Hans historiske undersøgelser af Sct. Mortens Kirke, byens parker og det jødiske samfund vil altid stå som vægtige bidrag til byens historiskrivning. Hans arkæologiske virksomhed er karakteriseret i bogen »Arkitekt Frits Uldall - arkæolog i Jylland« (1985), og hans indsats som arkitekt er vel oplyst ¹.

Mindre kendt er hans frimureriske engagement. Først i bogen om Sct. Martin loge i Randers dokumenteres hans livslange medlemskab af logen i Aalborg fra 1876 og siden af logen i Randers. Uldall var blandt initiativtagerne til den lokale loges oprettelse i 1882, og sammen med kollegaen E. C. Achen tegnede han logebygningen i Randers ².

I disse år gøres der en betydelig indsats for at afdække frimureriet som baggrund for motiver i kunsten, som man ikke tidligere har kunnet fortolke. Således er flere af

billedhuggeren Joh. Wiedevelts monumenter blevet nyfortolket som frimureriske. Det har vist sig, at et arbejde af Uldall kan tolkes i denne sammenhæng. Jeg skal her takke tre frimurere for deres oplysninger. Johs. Tang Kristensen, Aalborg, gjorde først opmærksom på loftet og har behandlet det to steder ud fra sine synspunkter ³, Henning Hall, Randers, så på loftet og upegede flere detaljer, og Jørgen Kjeldsen, Charlottenlund, tilføjede nogle personhistoriske oplysninger ⁴.

Frits Uldall var meget omhyggelig med ikke at videregive oplysninger fra sit frimureriske liv og tog tavshedskravet helt bogstaveligt. Ingen af hans to selvbiografier meddeler en eneste oplysning om denne side af hans tilværelse. Det er fortalt, at han end ikke ville fortælle sin familie, hvad der var blevet spist ved frimurersammenkomsterne ⁵!

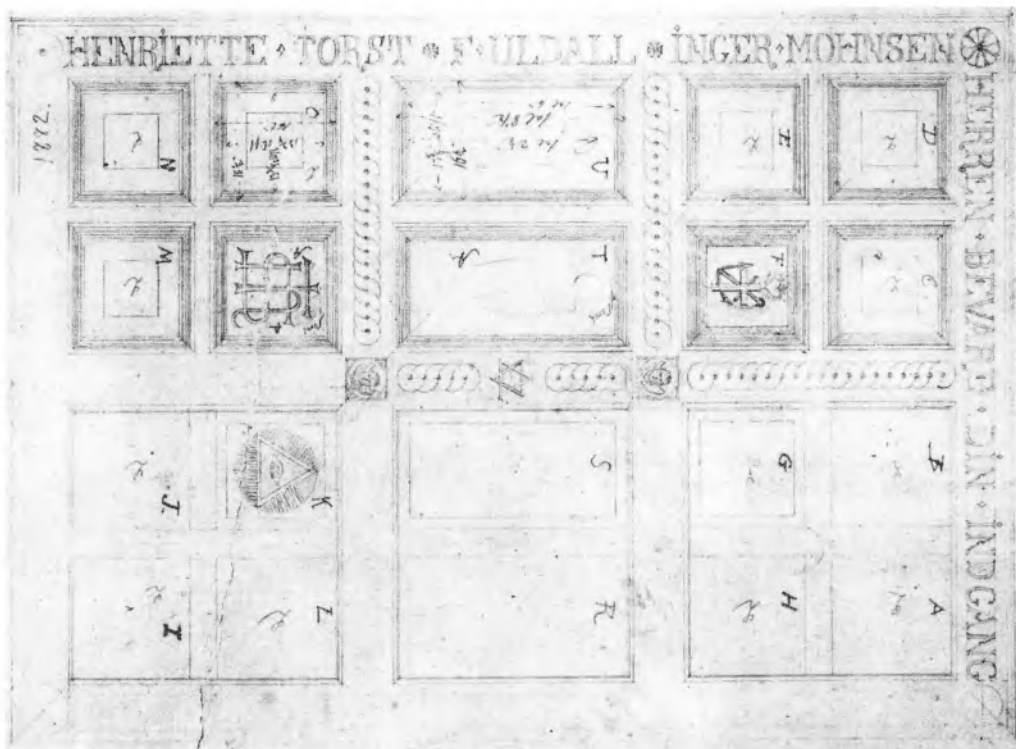
Og alligevel omgav han sig med tyste henvisninger om sit frimureriske tilhørsforhold. I det følgende skal et omhyggeligt tænkt og fint udført kassetloft, som Uldall lod opsætte i sin bolig i Randers, omtales nærmere.

Loftet er bevaret og sidder endnu på sin plads i det rum, der var Uldalls kontor i privatboligen. Her arbejdede han med sine væsentligste opgaver, og her modtog han sine venner. Loftet var med til at skabe en fornem og værdig ramme for det liv, han havde valgt at leve i pagt med sine antikvariske og kunstneriske interesser ⁶.

Loftet blev opsat i 1882 som en del af en gennemgribende istandsættelse af boligen i Vestergade 50. I selvbiografien fra 1919 fortæller Uldall, at han flyttede ud til denne lejlighed i 1866, først som lejer og fra 1873 som ejer. Arbejdet med loftet omtales sådan: »Efter at jeg havde faaet de 2 antikke Egetræs Døre til min egen Stue (den største fik jeg forærende af Kjøbmand Herman Rode, til hvis Hus den havde hørt og vistnok stammende fra 1640) lod jeg i 1882 Loftet forandre til et Kasetloft af Træ med Fyldinger udskaarne af Billedhugger Fjeldskov...« ⁷.

Frits Uldalls kontor 1920. Øverst ses kassetloftet fra 1882 og t.h. renæssancedøren fra købmand Rohdes gård. Over bogreolen hænger et tryk af Niels Simonsens »Tilbagetoget fra Dannevirke« henvisende til Uldalls deltagelse i krigen i 1864. Over skrivebordet hænger to henvisninger til den store arkitektur nemlig ruinprospekter fra Rom modsvarende to jyske landsbykirker, som Uldall havde arbejdet med. Det hele bindes sammen med familieportrætter. (Fra album i familieej. Kirsten Nijkamp fot.).

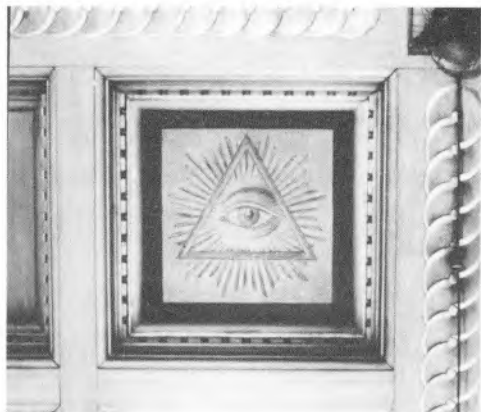

Frits Uldalls tegning til sit kontorloft dateret 1882. De otte felter til højre er alene dekoreret med symboler for tro, håb og kærlighed. De otte felter til venstre viser Gudsøjet og Kristi monogram. I centrum af loftet sidder den sekstakkede stjerne. Rammerne bærer inskriptioner, tovsnoningsornamentering og to kerubhoveder. Tegning i Uldalls arkiv (Landsarkivet i Viborg, Pl T 0(1), lb.nr. 82).

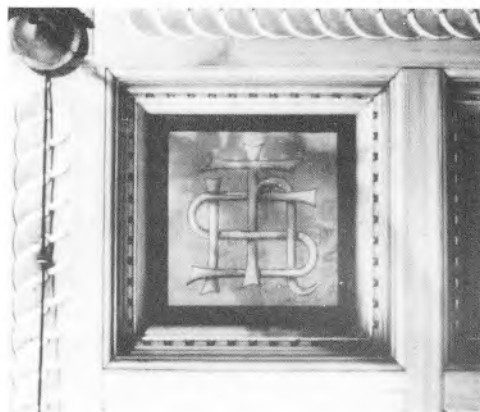
Også tegningen til loftet er bevaret og opbevares i Uldalls tegningsamling på Landsarkivet i Viborg⁸. Loftet er opdelt i tre afsnit nemlig af to ensartede endepartier hver med otte kvadratiske felter og et midterparti med i alt fire rektangulære felter. Felterne er sammensat af rammer. Langs den ene langside over den dør, som Uldall og hans gæster måtte bruge, siger en sentens: HERREN BEVARE DIN INDGANG. DERSOM HERREN IKKE BYGGER HUSET DA ARBEIDER BYGMESTEREN FORGÆVES. På den modsatte langside er Frits Uldalls navn flankeret af hans første, afdøde hustru Henriette Torsts og hans anden hustru Inger Mohnsens navne.

Teksterne er udført med smukke guldbogstaver, og sætningsopholdene er fremhævet med malteserkors. Rammerne er endvidere dekoreret med udskårne tovsnoningsmønstre efter renæssanceforlæg. Midtfor ses en sekstakket stjerne.

De fire hovedfelter gengiver apostlene: Matthæus, Marcus, Lucas og Johannes. Forlæggene for Matthæus og Johannes er Berthel Thorvaldsens figurer i Vor Frue Kirke i København. De kvadratiske felter er dekoreret med fire religiøse eller pseudoreligiøse motiver, nemlig helligåndsduen, gudsøjet, Kristi monogram og symbolet for tro, håb og kærlighed. Alle motiverne er udført i samme teknik. Konturerne er trukket op

Gudsøjet.

Kristi monogram.

med fine linjer i træet, som senere er indsværtet med sort farve. Farven giver motiverne en særlig grafisk virkning.

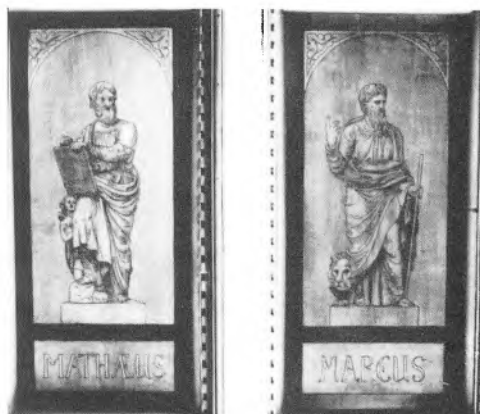
Loftdekorationen er som anført tegnet af Frits Uldall og udført af billedskæreren og billedhuggeren Niels Waldemar Fjeldskov (1826-1903) ⁹. Fjeldskov var uddannet på Kunstakademiet og havde etableret et blomstrende værksted i København, hvorfra han leverede historicistiske træskærerarbejder især til kirker og herregårde.

Loftet indeholder tydeligvis et program, som Uldall havde gennemtænkt omhyggeligt. På den ene side ville han gerne for sig selv og andre indviede markere sit frimureriske sindelag. På den anden side var det slet ikke tilladt åbenlyst at bruge frimurersymboler uden for logen, så skjult skulle det være.

Tydeligst er brugen af malteserkorset i sætningsopdelingerne. Malteserkorset er på mange måder frimureriets symbol og bruges flittigt af mange aktive frimurere f.eks. på den særlige fingerring. Også den sekstakgede stjerne brugtes ofte af frimurere. Johs. Tang Kristensen har især peget på indgangsentensen, som han har påvist som klar frimurerisk tale. Denne iagttagelse har kunnet dokumenteres yderligere. Da Uldall i 1895 indleverede sit »frimurervåbenbrev« til Provinsiallogen i Odense, brugte han igen sentensen om bygmesteren. For en arkitekt

Lucas og Johannes.

Mathæus og Marcus.

må det have været naturligt netop at vælge dette fyndord. Våbenskjoldet var i øvrigt dekoreret med en nybygget, romansk landsbykirke. Ingen af de øvrige symboler kan vel siges alene at tilhøre frimureriet, men de vil kunne opfattes sådan, når de sammenstilles, som Uldall har gjort det.

Når Uldall valgte netop Fjeldskov til at udføre sit loft, var det langt fra et tilfælde. N. W. Fjeldskov var selv frimurer. Han var indtrådt i den københavnske loge Zorobabel og Frederik til det kronede Haab i 1872. De to havde endvidere udviklet et tæt samarbejde om restaureringen af en række jyske kirker. Det er senest blevet påvist, at de arbejdede sammen ved restaureringen af kirken i Tamdrup ved Horsens, hvor Fjeldskov udsmykkede prædikestolen med evangelister i helt samme stemning og teknik som på Uldalls private loft. Tilsvarende arbejdede de sammen i Kjellerup, hvor prædikestolen fik motiver som i Tamdrup¹⁰. De arbejdede også sammen om en større opgave i Aalborg Helligaands Kloster i 1877. Adskillige andre steder samarbejdede de, og der er ingen tvivl om, at de var nært forbundne i en fælles stræben efter at tilpasse det gamle kirkeinventar en ny tid.

Som tidligere nævnt byggede Fjeldskov på Thorvaldsen-forlæg, da han udførte Uldalls loft. Både Uldall og Fjeldskov var naturligtvis vidende om, at også Thorvaldsen havde været frimurer. For den oplyste er der også hér en frimurerisk linje i loftets udsmykning.

Loftet i Frits Uldalls lejlighed udtrykker en arkitekts lyst til at omgive sig netop med de symboler og materialer, som han ville føle sig hjemme i. Der er bevaret et foto fra kontoret, som viser Uldalls tidstypografiske brug af mange billedmemoirer. Men samtidig var lejligheden et katalog over, hvad han kunne præstere - også sammen med sin frimurer-kollega.

Loftet med de centrale motiver. Den sekstakkede stjerne ses tydeligt midtfor. Finn Larsen fot.

NOTER:

1. Arkitekt Frits Uldall - arkæolog i Jylland. Ved Allan Berg Nielsen og Jens Vellev, 1985.
2. Byen og Brødrene. Red. Axel Rye, H. C. Øster og Henning Hall, 1982, s. 70.
3. Johannes E. Tang Kristensen: ... som jeg syntes, det burde være! I: *Frimurer Meddelelser* vol. VII, nr. 152, september 1991, s. 4-5. Samme: *En Cimbriabroder og hans devise. I: »Bindeleddet«, 1991 (i trykken).*
4. Jørgen Kjeldsen redigerer »Frimurer Meddelelser« og har bl.a. påvist, at Fjeldskov var frimurer.
5. »Frimurer Meddelelser«, nr. 152, 1991, s. 4.
6. Lejligheden bebos i dag af hr. Jens Toft Simonsen, som takkes for hjælp i forbindelse med undersøgelsen af loftet.
7. Som note 1, s. 35.
8. Landsarkivet i Viborg, P1 T O (1).
9. N. W. Fjeldskov i Weilbachs Kunstnerleksikon, 1947-52.
10. *Provinciallogen i Odense* ved Poul Pedersen takkes for at have fremfundet våbenbrevet, som Uldall selv komponerede, da han blev frimurer af 8. grad.
11. Tamdrup. Kirke og gård. Red. Ole Schiørring, Horsens Museum 1991, s. 88.

Billederne side 73: Finn Larsen fot.

Handel med fisk i Randers by og omegn

- før og efter århundredskiftet

Af Gerda Jensen

Langt tilbage i tiden har Randers været kendt som »Laksestaden«, og det tilnavn har byen fået, fordi der var mange laks i Gudenåen. Derfor blev der også oprettet »laksegårde«, som var fangstpladser i åen. Det var kongen, der gav bevilling til oprettelse af disse laksegårde. I 1661 fik grev Friis til Frijsenborg lov til at oprette en laksegård, der kom til at ligge ved Frisenvoldgården.

På et gammelt kort fra 1736 kan man se, at der ved Gudenåens nedre løb ved Randers lå ikke færre end 5 laksegårde, og der var selvfølgelig flere oppe ad åen. Der blev også oprettet »ålegårde«, som var et sted, hvor man placerede mange åluser sammen. Det menes, at den gamle bygning i Vestergade, der hedder Rosengården, oprindeligt hed »Rusegården«, fordi der lå en større ålegård i åen nedenfor.

Laksegårdene og ålegårdene var dog til stor gene for den kåg-fart, der foregik fra Randers havn og til Silkeborg.

Som man kan tænke, var der nok af både ål og laks, og der blev ofte sat fisk på middagsbordet. Det var endda sådan, at når en pige eller karl søgte plads på en af gårdene, som lå i nærheden af vandet, ville de kun have pladsen på den betingelse, at de ikke fik fisk til middag hver dag.

Min mor, der er født i Mellerup i 1902, har fortalt, at mange husmænd og håndværkssvende, som var arbejdsløse om vinteren, supplerede indtægten ved at fange fisk og sælge udbyttet, og der blev nok også et par fisk tilovers til deres egen middag. Der var selvfølgelig også personer, der udelukkende levede af at fange fisk og sælge fisk. Fangsten placerede de i en trillebør eller på en cykel, hvis de havde en sådan, og tog så rundt til huse og gårde i omegnen. Hun har også fortalt, at når fiskeren kom for at sælge, kunne man købe skrubber til 1 øre pr. stk., og hvis man købte en snes, fik man nogle ekstra i købet.

Da borgerne i Randers havde så let ad-

Laksegård. Randers Lokalhistoriske Arkiv fot.

gang til at få fat på fisk, er det jo naturligt, at nogle er begyndt at have fiskehandelen som levevej.

Den ældste fiskehandler, jeg har kunnet spore her i byen, hed R. Schmidt, og han boede i Vestergrave. Den 24. april 1830 havde han en lille notits i Randers Amtsavis med følgende ordlyd:

GODE SPEGESILD I FJERDINGER,
OTTINGER OG HALVOTTINGER,
SÅVEL SOM STYKVIS, FÅES HOS
R. SCHMIDT PÅ VESTERGRAVE.

Sidst i det 19. århundrede blev handelen lidt mere organiseret; der oprettedes stadepladser på Frederiksplads, der også på et tidspunkt hed Fiskertorvet.

Fiskehandlerne havde deres bestemte pladser. Det var på den nederste del af torvet til venstre, mens resten var forbeholdt slagterne. Den store torvedag var om lørdagen.

Mange kvinder havde fiskehandelen som levevej. Det kunne der være flere grunde til,

f.eks. hvis en kvinde var blevet enke, eller manden var blevet invalid og kun kunne arbejde lidt eller slet ikke.

Kvindernes påklædning var som regel en stor hvid kyse, som man kaldte en »helgolænder«, og et stort forklæde til at beskytte kjolen eller nederdelen.

Der blev ikke brugt alverdens penge på udstyr. Disken var et par fiskekasser på højkant, derover et bræt og derpå kasserne med fisken i, og til sidst en bismervægt, der var en vigtig del af udstyret.

Efterhånden dukkede der også forretninger op. I 1884 var der i skatte- og adressebogen for Randers registreret to fiskehandlere. Den ene: Niels Jørgensen, havde forretning Snaregade 3, medens den anden: Michael Milwertz, havde forretning Integade 2, han havde endda telefon med nummeret 134, så han var blandt de første, der havde telefon her i byen. Forretningerne lå for øvrigt ikke langt fra hinanden.

De første fiskeforretninger havde til huse i små lokaler. Flere af dem lå i kælderloka-

ler, der sikkert kunne fås til en billig leje, indtjeningen har nok heller ikke været alverden, men man ser alligevel, at nogle af forretningerne havde den samme indehaver igennem flere år.

Handelen på Frederiksplads - det nuværende Østervold - foregik i mange år, men på et tidspunkt opstod der problemer for fiskehandlerne. Det drejede sig om, at udenbys fiskehandlere også kom på pladsen. Det ville byens egne fiskehandlere gerne have forbudt, så der var forslag fremme om, at udenbys skulle betale kr. 10,- pr. gang; dog skulle sagen først forelægges politiet. Der blev indsendt en ansøgning herom, men politiet gav den besked, at torvet ikke kunne lukkes for fremmede handlende.

Formanden for fiskehandlerne opfordrede medlemmerne til at være med til at højne standarden, så fiskehandlerne ikke bestandig skulle betragtes som en »pariaklasse«.

I maj 1936 klagede nogle beboere på Frederiksplads over stank og dårlig luft på varme dage, hvilket gav frygt for, at al fiskehandel ville blive henvist til havnen, hvad den for øvrigt også blev på et tidspunkt.

I 1912 var der på Frederiksplads nr. 10 en efter datidens forhold ret stor fiskeforretning. Indehaveren hed E. Udby Eriksen, og han ejede forretningen i 9 år. Derefter var der en anden ejer i ca. 2 år. I 1923 blev forretningen nedlagt, og der kom en damefrisør samme sted.

Som årene gik, kom der flere fiskeforretninger i byen. I 1920 er der 16 fiskehandlere og 3 fiskeeksportører. Nogle fiskehandlere havde eget røgeri og fiskeeksport. På et tidspunkt blev vareudvalget større, og man begyndte også at handle med fjerkræ og vildt.

Ved Sønderbro lå to lidt specielle fiskehuse, et på hver side af broen. På taget var der store reklamer for Thor øl, efter sigende blev der også solgt andet end fisk, blandt andet øl og sodavand, som der blev reklameret for. Den ene af ejerne var Marius Schmidt, der havde fiskehus nr. 1, samtidig med, at han også havde en fiskeforretning på Kirketorvet 7. Husene eksisterer

To fiskekoner, der er fotograferet med en kurv levende ål. Damerne er søstre. Til venstre ses Hansigne Schmidt og til højre Caroline Larsen, begge er født med efternavnet Hansen. Caroline Larsen boede i Tjørby, og hendes mand var invalid, han arbejdede i 1901 på muddermaskinen i Randers fjord, men kom til skade og blev invalideret, så han ikke kunne gå, han blev derfor træskemand, hans kone supplerede så deres indtægt ved at sælge fisk på torvet. Søsteren Hansigne Schmidt boede i Carolinegade nr. 16. Hansigne Schmidts søn Marius og Datteren Anna - gift Taul - drev på et tidspunkt også handel med fisk. Marius Schmidt var også eksportør, han eksporterede blandt andet jomfruhummere til Frankrig. Marius Schmidt havde to forretninger, Fiskehus nr. 1 ved havnen og en forretning, der lå i kirkegade 16, senere flyttede forretningen til Kirketorvet 7. Randers Lokalhistoriske Arkiv fot.

ikke mere, og efter hvad jeg har kunnet få oplyst, blev de oprettet, i hvert fald som fiskehuse, i 1919, og de eksisterede ikke efter 1935.

Fiskehandlerne danner forening

I 1917 var der efterhånden så mange fiskehandlere i og omkring Randers, at der kunne oprettes en forening. »Randers Fiskehandlerforening« blev derefter stiftet mandag den 2. juli 1917.

*Motiv fra Frederikspladsen i september 1901.
Randers Lokalhistoriske Arkiv fot.*

Det var »Centralforeningen for Danmarks fiskehandlere«, der indkaldte til møde på hotel Royal i Randers. Mødets formål var at få dannet en forening for fiskehandlere for Randers og omegn. Som repræsentanter for centralforeningen var mødt to mænd, det var J. Frederiksen og F. Elikofer fra Århus. Efter at disse to mænd havde klarlagt situationen og givet oplysninger om dannelsen af foreninger af fiskehandlere rundt om i landet, blev der af de 11 mødte fiskehandlere dannet en forening for Randers og omegn.

Der blev derefter valgt en bestyrelse, som bestod af: Arthur Jensen, Vestergade, N. C. Piilgaard, Øster Tørslev, E. Udby Eriksen, Frederiksplads, N. Konggaard, Kirkegade og Marinus Schmidt, Kirkegade.

Det første bestyrelsesmøde blev holdt den 4. juli 1917, hvorefter bestyrelsen konstituerede sig på følgende måde: Arthur Jensen, formand, E. Udby Eriksen, næstformand, N. Konggaard, kasserer, M. Schmidt, sekretær og N. C. Piilgaard, bestyrelsesmedlem.

På bestyrelsesmødet blev det vedtaget, at alle aviser i byen skulle have meddelelse om stiftelsen af foreningen, samtidig med at man udsendte meddelelse til fiskehandlerne i Randers og omegn om dannelsen af fore-

ningen samt opfordring til at indmelde sig i denne.

Allerede i december 1917 kunne foreningen tælle 31 medlemmer, og i august 1918 var der 44 medlemmer. Kontingentet var på kr. 5,- om året.

Ved generalforsamlingen i maj 1918 ville fiskehandlerne lave en aftale om fast mindstepris på fisk på ugens største torvedag, da det var uheldigt, at fiskehandlerne underbød hinanden og derved beskar den i forvejen ret beskedne avance. Flere medlemmer havde ordet, og forslaget havde stor tilslutning blandt medlemmerne. Det bestemtes at arbejde videre med sagen.

På generalforsamlingen den 23. november 1919 fremkom et forslag om at gå væk fra avertering med priser, såvel i aviser som ved skilte i vinduerne samt ved trommeslager. Der fastsattes en bøde på 100,- kr. for overtrædelse. Bøden skulle tilfalde foreningens kasse. Der blev nedsat et voldgiftsudvalg, som kom til at bestå af tre medlemmer, hvis kendelse ikke kunne indankes for nogen juridisk domstol.

Ved den næste generalforsamling den 8. februar 1920 ankede fiskehandler Kryger over beslutningen om ikke at offentliggøre priser på de forskellige fiskesorter. Han mente godt, der kunne gives lov til at sætte

priser på fisk i vinduet. Dette kunne der ikke tages stilling til før næste generalforsamling. Det blev dog til en ekstraordinær generalforsamling, der fandt sted den 13. marts 1921, ca. et år efter, at Kryger havde anket. Eneste punkt på dagsordenen var sletning af vedtægten af 23. november 1919, og efter nogen diskussion vedtoges det, at slette vedtægten, men det henstilledes til medlemmerne ikke at offentliggøre priser.

Denne regel var gældende i mange år. I 1946 blev et medlem ekskluderet på grund af ukollegial optræden. Han havde averteret med priser i aviserne. Sagen blev dog ordnet, så han kunne blive medlem igen.

På mange af foreningens generalforsamlinger var der to punkter, som næsten altid blev omtalt og diskuteret. Det ene var som regel, at handelen med fisk ikke havde været alt for god, og det andet var restancer for kontingent. Ved et bestyrelsesmøde den 2. februar 1933 udtalte kassereren, at han var træt af at indkassere kontingent, da flere af fiskehandlerne, ikke alene afslog at betale, men oven i købet overfusede ham og i høj grad kunne være ubehagelige. Et af bestyrelsesmedlemmerne foreslog, at man til

generalforsamlingen skulle tage loven i anvendelse og slette alle de medlemmer, der var i restance, da det var håbløst at få penge ind til at betale kontingentet til LO for alle de medlemmer, som aldrig betalte. Han mente også, at det var forkasteligt, at de medlemmer som betalte, skulle lide for deres dårlige kollegaer. Bestyrelsen godkendte dette forslag.

Med hensyn til kontingentrestancer skal man tænke på, at det gav ikke den store fortjeneste at sælge fisk; mange havde simpelt hen ikke pengene til kontingentet.

Et tredje problem, som gennem årene blev diskuteret meget, var at flere eksportører og fiskehandlere solgte fisk til uorganiserede, der handlede med fisk. Det var vanskeligt at forhindre, men man prøvede efter bedste evne at boykotte eksportørerne. Det endte dog i de fleste tilfælde med, at parterne blev enige om en ordening.

Lige fra foreningen blev stiftet i 1917, har der været sendt ét eller flere bestyrelsesmedlemmer til årsmøde i Landsorganisationen. Disse møder fandt sted i de større byer her i landet.

Min far, Christian Henriksen, var besty-

*Frederiksplads har haft mange forskellige navne. Billedet her er fra ca. 1905, da navnet var Fisketorvet. I baggrunden ses Boldsens ejendom.
Randers Lokalhistoriske Arkiv fot.*

Niels Chr. Henriksen, fiskehandler i Randers.
Født 27. marts 1900. Død 19. januar 1979.

relsesmedlem i mange år, og han var med til delegeretmøde første gang den 16. juni 1941 sammen med Schmidt i Strømmen. De fik bevilget kr. 15,- hver i diæter.

Da 2. verdenskrig kom i 1940, fik foreningen en ekstra indtægt. Fiskehandlerne kunne sælge fiskeskind til flere fabrikker og garverier, som manglede læder og skind. Pengene blev udbetalt til fiskehandlerne en gang om måneden, og af det samlede beløb udbetalte fabrikkerne en bonus, der lød på først ¼ øre pr. skind, men den blev senere forhøjet til ½ øre pr. skind. Denne bonus tilfaldt foreningen, og for året 1943 kunne det blive til 1304 kr. og 84 øre. På 3 år blev der indsamlet 11½ million fiskeskind fra hele landet.

Skindene blev garvet og indfarvet i forskellige farver. De blev derefter brugt til fremstilling af sko og andre ting, som man før krigen brugte kalve- eller svineskind til.

Jeg har selv haft sko både af rødspætte- og havkatskind. De var faktisk flotte. Vi kunne også købe en slags sandaler med træbunde, hvor over-»læderet« var af farvet fiskeskind. Dem kaldte man »Klip-Klapper«.

I 1946 var det slut med at sælge fiskeskind, men så havde det også fundet sted i ca. 6 år.

Det var ikke kun problemer, der var på dagsordenen til generalforsamlingerne, for det gik efterhånden godt for foreningen, som i 1942 talte 57 medlemmer.

Der blev nu råd til festlige sammenkomster med spising og dans bagefter. En af de første fester var et »torskegilde«. Prisen var så lav som 1,- kr. pr. person, så alle kunne deltage, men der var også »ålegilder« og »mandefester«, med spising til kr. 5,- pr. kuvert, hvoraf foreningen betalte de 3,- kr. Til en af disse lejligheder, havde den daværende formand Julius Christensen digtet en sang, som gik på melodien: »Den evigglade Kobbersmed«. Første og sidste vers lød:

Nu skal I høre om Per Dall,
han er en nærig Fyr,
at sende nogen til Kongres,
han synes er for dyrt,
sin egen Løn han fik sat op
med Hundrede %
men give andre Paalæg, nej,
har man vel Magen kendt,
Henriksen har før
væ't almind'lig Fiskemand,
som pr. Trædecykel
kom ud i By og Land,
men nu er han »stor Mand«
ja han har selv en »Biks«
og hans Lomme er tung
af en mægtig Port'moniks.

Se, det var sidste Punkt
paa Generalforsamlingen,
og dermed vil jeg ønske for
I brave Fiskemænd,
at det blir' gode Tider
for den hele Fiskerstand,
og Fred og Frihed atter snart
maa herske i vort Land.
Vi vil hæve Glasset
og alle drikke paa,
Sammenhold og Venskab blandt store,
som blandt smaa,
og at Fiskene
altid holdes højt i Pris,
og at de bliver fanget
i Tusind-Kassevis.

Den 17. juli 1942 havde Randers Fiskehandlerforening 25 års jubilæum, som blev holdt på restaurant Kilden i Strømmen. Medlemmerne var inviteret til fællesspisning og bal bagefter.

Samme år havde Landsorganisationen også jubilæum, som blev fejret ved en stor fest i Fyns Forsamlingshus i Odense. Der deltog 183 personer, som kom fra alle egne af landet. Datoen for festens afholdelse var lørdag den 15. august 1942. Den begyndte kl. 18.15 med fin middag og dans bagefter. Søndag formiddag havde Odense Fiskehandlerforening arrangeret en dametur med besøg i Sct. Knuds Kirke, H. C. Andersens hus og Zoologisk have; det var en kombineret spadsere- og sejltur. Om eftermiddagen var damerne til demonstration i Gaskompagniets lokaler, hvor hr. Oest Larsen demonstrerede mange praktiske ting vedrørende fiskens behandling og tilberedning.

I 1945 var der juletræsfest for første gang i Randers Fiskehandlerforening. Vi børn synes, at det var dejligt at komme til fest, og at få en pose med godter, var det allerbedste.

Fiskeforretning og landhandel

Min far har altid solgt fisk, så længe jeg kan huske. Han var født i Vestjylland, nærmere betegnet i en lille by, som hedder Nees, der ligger ved Nissum fjord. Som stor dreng og ung mand tjente han ved landbruget, men det har nok ikke været det, han allerhelst ville. Derfor har han givet sig til at sælge fisk. Han kom til Randers omkring 1930 og boede her til han døde i 1979 - næsten 79 år gammel.

I begyndelsen havde han stude på Frederiksplads på torvedagene, og de andre dage i ugen havde han ture på landet. Distriktet omfattede: Haslund, Tebbestrup, Værum, Galten, Vissing, Lerbjerg og Jebjerg.

I 1944 købte min far en fiskeforretning i Danmarksgade 21 i Randers af W. Færgemann. Min mor skulle så passe forretningen, mens min far kørte på landet, men dog ikke om lørdagen. Forretningen havde mine forældre indtil 1949, hvor de solgte

den. Min far havde altid en gammel varebil, han kørte i, undtagen under 2. verdenskrig, da man ikke kunne få hverken benzin eller bildæk. I den tid havde han en varecykel med en hvidmalet fiskekasse foran, men stadig væk havde han de samme ture på landet.

Fisken, han solgte, fik han fat i ved at ringe til forskellige eksportører dagen før, han skulle bruge den. Eksportørerne kunne f.eks. bo i Skagen, Grenå, Hirtshals eller en anden havneby. Den næste dag kunne fisken så hentes på banegården tidligt om morgenen.

Op mod jul var der ingen på landet, der købte fisk. De havde jo alle sammen slagtet gris. Min far fandt så på at sælge blomster, så han tog på auktionen og købte mange flotte blomster. Jeg husker på et tidspunkt, at bilen var gået i stykker, ladet var fuld af juleblomster, så den skulle laves til den næste dag. Min far kunne godt selv reparere en del, men det meste af natten gik, og da der ikke var lys i garagen, måtte min mor holde en flagermuslygte, så min far kunne se at arbejde. Det var en hård nat, men bilen blev dog færdig til om morgenen, så han kunne komme på landet.

*Fiskehandler i Randers
N. Chr. Henriksens fiskebil i 1930'erne.*

Fiskeboden ved havnen.

Fiskehandelen år 1991

I årene 1940-1955 var der 10 fiskeforretninger i Randers, nogle af dem med skiftende ejere. I dag, hvor vi skriver 1991, er der kun to tilbage samt et fiskehus ved havnen.

Den ene fiskeforretning ligger i Dytmærskens og ejes af Hans Møller, og den anden ligger i V. Kirkestræde og ejes af Ib Olstrøm. Fiskehuset ved havnen skiftede ejer januar 1991. Leon Günther, der har været på stedet i 24 år, og som overtog fiskeboden efter sin far, der begyndte her i 1936, har solgt til fiskehandler Jensenius Schmidt fra Mellerup.

Møllers forretning er den ældste. Den lå oprindeligt i Brødregade nr. 26 på hjørnet af Tårngade og Brødregade, det vil sige, hvor Sparekassen nu har indgang. Den første ejer hed Niels Konggaard, og han solgte i 1929 til N. H. Møller, altså Hans Møllers far. Det gik efterhånden godt, og forretningen blev moderniseret. Fru Møller ekspederede også i forretningen, og da Hans Møller blev gammel nok, hjalp han også, og har siden overtaget forretningen. I 1964 blev forretningen moderniseret igen. Det gik faktisk

til på den måde, at Hans Møller deltog i et kursus, hvor der var en konsulent, som sagde til deltagerne: »Prøv at gå over på den anden side af gaden og se på jeres forretning, det kan være den ser rigtig trist ud, men gør så noget ved det«. Så gik Møller i gang, først med det udvendige og efterhånden i butikken og resultatet blev godt. I 1968 skulle Sparekassen selv bruge pladsen, hvor Møllers fiskeforretning lå. Den blev derfor flyttet til et nybyggeri i Dytmærskens, hvor den stadig ligger, på et godt strøg lige ved rutebilstationen.

EN TAK FOR HJÆLP OG VEJLEDNING TIL:
Peter Bondesen og Guri Dybsand, Lokalhistorisk Arkiv, Randers.

Fiskehandler Hans Møller, Dytmærskens, Randers.
Hans Jørgen Larsen, Dronningborg.

KILDER:

Ole Warthoe-Hansen, Henrik Fode, Finn H. Lauridsen: Søkøbstaden Randers.

Div. Forhandlingsprotokoller fra Randers Fiskehandlerforening.

Fiskehandler Hans Møller: Private billeder og notater. Lokalhistorisk Arkiv, Randers.

Kopier af billeder og diverse trykt materiale.

Gudrun og Marius på Hvidsten Kro

Af K. Skytte-Rasmussen

Når man før 1916 skulle begive sig på langfart fra Mariager til handelsbyen Randers, kunne man tage dagvognen. Den gik tre gange om ugen, mandag, onsdag og lørdag. Om vejene ikke var alt for opblødte, nåede man halvvejen, de 11 km til Hvidsten Kro på 1½ time. Her gjorde man holdt, så passagererne kunne få lejlighed til at strække benene og få en lille forfriskning - og hestene kom i rejsestald. Hændte det, at himmel og jord indimellem teede sig så besværlig, at kusken anså den hele hjemtur for »u-la-siggørlig«, så gjorde man ophold ved kroen og indlogerede sig for natten.

De danske kroer blev oprettet efter kongelig befaling. Landet var efterhånden blevet forbundet med landeveje mellem byerne. Allerede under dronning Margrethe d. 1. kom der i 1396 en forordning om, at der skulle bygges en kro for hver 4. mil. Den afstand fandt man imidlertid for stor, hvorfor man i 1500tallet lavede en ny forordning om en afstand på kun 2 a 3 mil mellem kroerne. Af de tal kan man hurtigt regne ud, at det var en langsommelig sag at færdes på vore landeveje. Dengang havde man ikke brug for fartbegrænsninger - der var naturlige muligheder for at forhindre enhver form for hastværk.

En lærd professor skriver i 1800tallet: »- at de danske landeveje har 3 dimensioner - nemlig også dybden!« I en anden beretning står: »- Hestene går i ler til knæene og vognene til hjulnavene, ja, på adskillige steder skal endog ingen bund kunne nåes!«

Digterpræsten St. St. Blicher, som boede i nabosognet til Hvidsten, beretter i sine erindringer, at han er væltet 34 gange med sin vogn på de ufremkommelige veje. Det var altså veje af et udseende, vi ikke finder mage til selv på den mest afsides bivej i dag.

Der var et stort og naturligt behov for besteder til de rejsende, hvor man for en billig betaling kunne spise, drikke og sove. Af det kgl. privilegium fremgik, at det var »under forbrydelse og videre straf for uberettiget næringsbrug«, dersom man beværtede den lokale befolkning. Det var en passus, som har voldt sine besværligheder, idet brændevinsbrænding kun måtte ske på de privilegerede kroer. Det var ikke gunstige tider for Holbergs Jeppe og andre tørstige sjæle, som var hjemmehørende i nærheden af en kro.

De ældste bygningsdele på Hvidsten Kro stammer tilbage til Chr. d. 4.s tid - fra 1634. Man kan studse over, at det traditionelle naboskab mellem kirke og kro ikke stemmer

Den berømte kro.

her. Kroen ligger næsten lige langt fra kirkerne i Gassum og Spentrup; men den *har* ligget ved en kirke, i landsbyen Hald, dengang den gamle Mariagervej passerede dér forbi. Da en ny, mere direkte vejføring blev lavet, flyttede man kroen til Hvidsten. Det hedder sig, at præsten og kromanden havde et alvorligt sammenstød, som var medvirkende til, at man holdt flyttedag. Det var i 1790.

Der hørte landbrug til kroen, og det gør der stadig væk. Det var ikke nogen lukrativ forretning at være gæstgiver. Egnen var fattig, rejselivet begrænset. Der kunne gå dage, hvor omsætningen indskrænkede sig til et par kopper kaffe. Ikke mærkeligt, at man kan notere sig mange skiftende ejere - helt indtil 1884, da Fiil-slægten kom til.

De første Fiil'er

Der skete det, at 4 gårde på egnen nedbrændte, og da de skulle genopføres, dukkede der en frisk tømmersvend op ved navn Peder Fiil. Han kom for skade at forelske sig i en rig gårdmandsdatter, men den unge

Peder passede ikke lige ind i gårdmandens drøm om den ideelle svigersøn. En aften sad det unge par på heden bag en høj og drøftede deres fortvivlede situation. Tilfældig stod Blicher på den anden side af højen og kunne ikke undgå at høre deres samtale. Han grundede over situationen, og tilbød de to unge, at de på et nærmere bestemt tidspunkt kunne møde op på præstegården i Spentrup, så ville han i al hemmelighed vie dem til mand og kone.

Dagen kom! De mødte op i deres pæneste stadstøj. Imidlertid var hendes far vågnet op af middagssøvnen og anede uråd. Han styrtede i raseri op til præstegården og nåede døren ligesom Blicher skulle til at tage afsked med de nygifte.

»A forbyder!« - råbte faderen, hvortil Blicher roligt svarede: »De to er nu mand og kone.«

Modsat de fleste Blicherfortællinger fik historien en lykkelig udgang: »Kærligheden bøjede ham - som mand og kone modtog han dem på sin gård.«

Da det unge par fik sønnen Niels, og han kom til skelsår og alder, købte de Hvidsten

Kro til ham i 1884. Han giftede sig med Nicoline, og parrets navne lød i almindelig tiltale »Kro Peder« og »Kro Line«. Det var et nøjsomt og flittigt par, som følte det som en pligt at medvirke til at højne moralen på egnen. Deres valgprog var: »Alting med måde!«

En handelsrejsende fortæller, hvordan han en aften overværede, at støjende markedsbønder kom halvfulde hjem fra Randers og agtede sig ind på kroen for at få »den sidste olie«. »Nu kommer de fulde hjem til Maren og Karen og Sissel, og a får skylden!« - sagde den gamle kromand bitert. Men den sag tog »Kro Line« sig nu af, da de dukkede op i krostuen. Selv den mest velstående og indflydelsesrige gårdmand formåede ikke at rokke ved Lines opfattelse af, hvor mådeholdets grænse lå. Den var

overskredet. Der kom ingen skænk på bordet. Man efterlevede i bogstaveligste forstand det kongelige privilegium, som var blevet udstedt til »Kro Peder« i 1884 - og som endnu hænger synligt fremme på kroen. Selv var »Kro Peder« afholdsmænd.

Marius og Gudrun

I 1893 fik de sønnen Marius. Han voksede op til at blive det originale menneske, som kom til at præge kroen mere end nogen af de tidligere ejere. Han kunne godt forlige sig med faderens mådehold, når det gjaldt stærke drikke - han rørte aldrig selv spiritus - men han kunne ikke rigtig forlige sig med, at mådeholdet også gjaldt forandringer af selve krobygningen. Den havde Marius lyst til at ændre på. Han var interesseret i den

Dekoration i bavesalen af Bent Reinholdt og Gunnar Scheffmann Jacobsen.

gamle bondekultur på egnen, optaget af Blicher, af det ærkejyske, af det nationale.

I 1917 blev han gift med Gudrun, som stammede fra Snebjerg ved Herning, hvor forældrene havde et beskedent gårdbrug. Her var nøjsomheden så stor, at børneflokkene hvert forår, når solen kom tilstrækkeligt højt på himlen, måtte aflevere strømperne og gå på bare ben for ikke at slide unødigt på sokkerne. Filuren Marius ville også gerne berette om sin »personlige nøjsomhed«. Det skete i en sølvbryllupstale: »- Men først og sidst en tak til Gudrun, tak fordi du sagde ja i telefonen og sagde det så hurtigt, at jeg kun behøvede at betale for 3 minutter!«

I 1925 døde »Kro Line« og Gudrun og Marius flyttede ind på kroen. De havde indtil da ernæret sig ved, at Marius havde en cykelforretning - og at Gudrun gik sin svigermor til hånde. Den gamle kromand så med stigende bekymring på alle de initiativer, sønnen tog fat på. Det passede ham ikke rigtig. »Nu har Line og jeg kunnet leve i vor tid på det lidet, som landevejen bringer os ind ad døren, så kan I det vel også!!« - sagde faderen.

Leve af det? - det kunne ikke rigtig lade sig gøre. Marius måtte supplere med en postrute, som indbragte ham 5 kr. om dagen. Han begyndte nu for alvor at samle på

- tak til Gudrun, fordi du sagde ja i telefonen og sagde det så hurtigt, at jeg kun behøvede at betale for tre minutter.

Den gamle bytromme med det udhamrede kongelige våbenskjold.

antikviteter. En ven af ham siger: »Han havde ikke forstand på penge - ikke når det drejede sig om at drive forretning - men han havde forstand på at handle - men administrere penge? - nej! Han var meget, meget lun. Folk, han handlede med, blev altid i godt humør, når de talte med ham. Og når der var nogen, han ikke kunne li', så gik han bare. Han var aldrig uægte.« Når han handlede, og man forlangte en større pris, end han fandt var rimelig, var hans stående omkvæd: »Ja, Gudrun hård no it giw mær mær end di her,« - og så dykkede han ned i sin åbenstående vest og fandt en ensom daler frem. Og med et stort smil og til gensidig tilfredshed blev handelen afsluttet.

Gudrun fortæller om hans færd: »Han var altid på farten efter gamle ting. Han var en strejfernatur ligesom Blicher og Kai Munk. Han fortabte sig i nuet og glemte, at jeg ikke anede, hvor han var; men han var sådan lidt sylret, sygelig, så jeg var bange, når han var ude. Mange aftener har jeg ligget og ventet på ham, søvnløs, når han var borte. Men når jeg hørte ham bumpe ind over gårdspladsen med sin cykel, vendte jeg mig om og sov. Det gik aldrig op for ham,

hvor bange jeg var. For resten tror jeg ikke, der er mange ægtepar, der har vekslet så få onde ord som Marius og jeg.«

Der kom gamle ting i hus. På en herregård i Himmerland købte han et kasseret egetræsparketgulv og benyttede det som vægbeklædning i »Lillestuen«. En himmelseng erhvervede han hos sognerådsformanden i Tånum, et renæssancepanel af en sjælden skønhed købte han på en gård, som stod til tvangsauktion i Udbyneder, paneler og blyindfattede ruder til flere rum erhvervede han i den gamle Discontobank i Randers. Og fra den gamle, nedlagte jødiske kirke i Randers købte han kirkebænkene. Han købte kobbirting, kander, skåle og alskens husgeråd i et antal, så den gamle far var ved at fortvivle - lange piber i et stort antal - og en enkelt gammel tromme.

Bytrommen

Den har sin særlige historie. Den stødte han på i Hornbæk ved Randers. Det var den gamle bytromme med det udhamrede kongelige våbenskjold - og med gæve drabanter og hele den nationale herlighed. Her slog det sædvanlige omkvæd ikke til, at Gudrun kun havde givet ham en daler med. Den var ikke til salg. Men da det nu var Marius, og de kendte hans samlermani, fik han lov til at låne den. Så kunne han i al beskedenhed bidrage med et musikalsk indslag, når han holdt liegstouw på kroen.

Trommen var i hus. Tiden gik og folkene i Hornbæk kom en dag i tanke om udlånet og begav sig ud på kroen for at holde syn og skøn over trommens tilstand. De blev hjerteligt modtaget. Der kom mad på bordet og væde i glassene - og alle var glade og glemte deres ærinde. Det rygtedes - endnu flere Hornbækbeboere troppede op. Alle fik en venlig behandling, der kom aldrig en regning på bordet. Men en skønne dag sagde Marius: »- Top!!! - nå æ trom min - åller håer vi giwwen så møj få en antikvitet.« Ingen modsatte sig - alle fandt, det var en morsom afslutning på en god historie om kromanden i Hvidsten!

Der gik mange historier. Hans fysiognomi og optræden var særpræget. Forfatteren Axel Holm beskriver ham bl.a. således: »- Det er et besøg værd blot at se ham. Med den lange tynde skikkelse, det skaldede kranium, høgenæsen og de små muntre, forvovne øjne ligner han en gammel skotsk sørøver.«

Det morede ham, når folk undrende eller drillende hentydede til hans udseende. »Nærh... a drikke aldri - a holder på, møj å spies og lidt å drik. Det er rittig nok, som en bette næsvis kvindfolk sagde den anden dav: - då er sluppen billig til den ni-es, kromand!« - og så tog han sig fornøjet om den mægtige næse.

Engang stod han og ventede på rutebilstationen i Randers, da han hørte en lille gruppe mennesker stå og fnise af hans blankpolerede isse - og én sige, hviskende: »Sig mig, er det ikke ham kromanden fra Hvidsten? - sikke et hoved!!!« Hvortil Marius smilende vendte sig om mod ham og sagde: »- Ja, å tænk dæ, de æ æ kroes støest attraktion.«

- og det er et besøg værd blot at se ham. Med den lange, tynde skikkelse, det skaldede kranium, høgenæsen og de små muntre, forvovne øjne, lignede han en gammel skotsk sørøver!

Også hans gamle Ford blev årsag til en anekdote. En af bønderkarlene på egnen, som gerne ville gå som en vittigkarl, drillede en aften Marius med »den gamle spand« og kunne ikke forstå, at en kromand ikke købte det, andre kaldte en bil. Marius smilte lunt, gik hen og tog en gammel lang pibe ned fra brædtet og spurgte ham, om han troede, han ville sælge den, den havde tilhørt Frederik d. 7., for at få en ny pibe? Nej, det forstod karlen da godt, men det kom vel ikke bilen ved? »Joh«, sagde Marius, »for sier do, da æ Tysker i 64 er stukken hjem igen, da fand mi får den her Ford nier i Kolding, å no æ en mæ i mi smalinger - forstår då de?« Jo, det forstod manden da godt nok - men det varede længe, får han forstod, hvorfor folk grinede af ham, når han fortalte den om kromandens gamle Ford.

Thor - og havesalen

Det havde længe stået på Marius' ønskeseddel at få bygget en salsbygning i haven. Det lykkedes i 1930. Han havde i lang tid gået og samlet bindingsværk sammen fra nedbrudte længer på egnen, så han havde materiale nok til den ydre konstruktion af flere bygninger. Men der skulle penge til det øvrige materiale. En dag gik han ind til bryggeriet Thor og sagde trimodigt: »- Låen mæ 500 kr. te en krosael, å æ ska kun sæll æ byes øl på mi kro - å la mæ så avdraeg æ beløw ve å betael 1 kr. ekstra å hver kass Thor, a får fremøver - indte æ låen er betaeltebæg.« Det fandt man var en udmærket idé, og Marius tog fat på byggeriet. Han elskede at bygge, havde farfaderens, tømrersvendens, snilde i fingrene. Den gamle kromand, »Kro Peder«, rystede på hovedet.

- og en Gudrun i køkkenet, som forstod sig på det kulinariske!

· sorgen kan tæmmes, når man har arbejde i hænde!

Hvordan skulle det dog gå med den vilde knægt med alle de flyvske planer?

»Kro Peder« oplevede sit 50 års jubilæum på kroen i 1934 - et enestående jubilæum. Ledende restaurationsfolk mindes i hvert fald ikke, at nogen her i landet har været kromand i så mange år. Det blev en festdag uden lige! Marius og Gudrun havde inviteret 150 gæster. »Han var stolt og glad«, siger Gudrun - og beretter videre: »- Det var i marts. En sommeraften nogle måneder senere blev Marius og jeg kaldt ind til ham i soveværelset. Lægen havde sagt, at hvis noget vigtigt skulle ordnes, så måtte det ske nu. Så overgav han os kroens papirer og formanede os til nøjsomhed - og næste morgen døde han.«

»Recepten«

Det gik fremad for kroen, besøgstallet steg. Den initiativrige hotelejer Mathiesen fra Hotel Randers og dagbladet Politiken fandt på at lave julerejser i det jyske. Heri skulle indgå et besøg på en gammel kro - og man fik en aftale med Hvidsten. Ved den lejlig-

hed blev »Recepten« serveret for første gang - ganske vist på paptallerkener. Man havde ikke service nok. Gæsterne troede, man benyttede pap i de rigtig gode gamle dage på de gamle kroer.

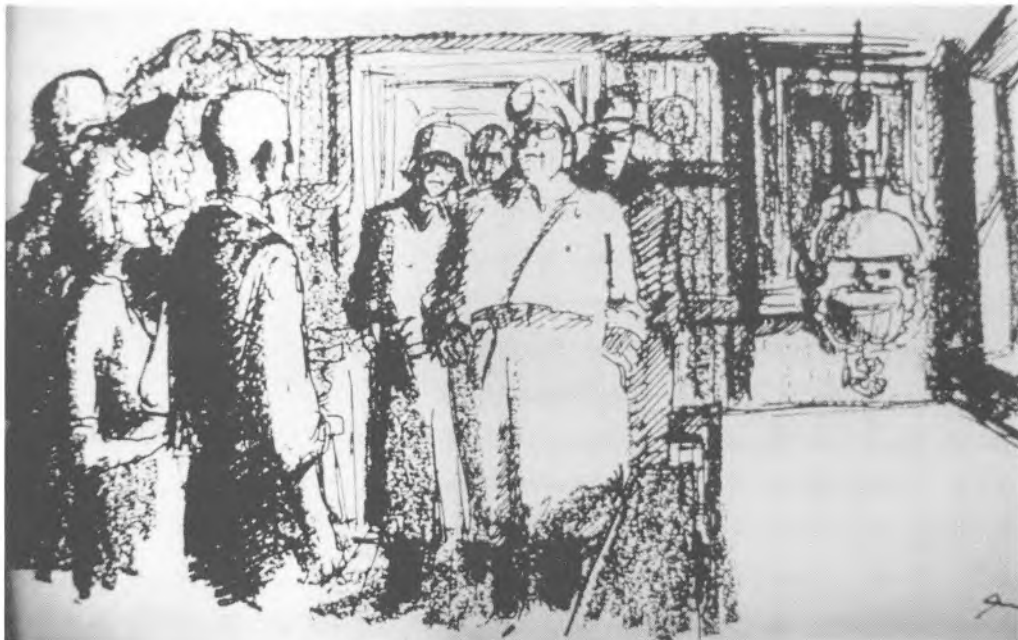
»Recepten« har sin egen historie. På et spørgsmål, om det er en læge, som har sat sit navn under, svarer Gudrun: »- Jo, det er det rigtigt nok - den er netop blevet til ved kyndig lægehjælp! Marius tilkaldte vor læge, og sammen med ham sad vi ude i skænkestuen en hel aften og regnede på »Recepten«, til vi havde den færdig - både retterne og rækkefølgen blev valgt. Mange forslag og kombinationer vraged, efter nøje prøvelse mellem ganens og fordøjelsens rimelige krav.«

»Recepten« blev en succes - og har været det siden. Den lyder som følger:

1. Spegesild.
2. Flæskeæggekage serveret på panden.
3. Kogt kød med årstidens grøntsager.
4. Flæsketeg og hjemmelavet medister med rødkål, sovs og kartofler.
5. Koldt bord med hjemmelavet pålæg og ost.

Kroen trak folk til huse takket være en god kombination af en særpræget kromand - som elskede at se glade mennesker om sig - og en Gudrun i køkkenet, som forstod sig på det kulinariske - og som havde forstand på kredit og debet i regnskabsbogen. På en sommersøndag i slutningen af 30'erne var det ikke usædvanligt, at der ankom mellem 800 og 1000 gæster. En sådan travl søndag, da over 1000 mennesker var blevet beværtet på kroen, stod Marius frem og sagde: »- Nu har vi altså kun meloner og tomater tilbage, så nu må I nøjes med det!«

I samme travle periode, hvor man op til en højtid havde indtegnet så mange bestillinger, som kroen kunne rumme, havde man overset yderligere en anmeldelse på 50 gæster. Da det gik op for Gudrun, udbrød hun fortvivlet: »- Hvor skal vi dog have dem?« - hvortil Marius svarede: »- Det gør it noe - vi bygger baer en stue til!« Som sagt så gjort: - 14 dage efter stod en lille havesal fiks og færdig.

Den 11. marts 1944 kl. 6,15 om morgenen blev kroen omringet af gestapofolk under ledelse af gestapochef Schwizgebel.

Blichers lade

En byggesag gik i fisk for Marius - men fik til gengæld en så landsdækkende omtale i aviserne, at kroen - om den ikke var det før - blev kendt i det ganske land. Der opstod en strid mellem provst og kromand. Der skete det, at en ladebygning til Blichers gamle præstegård brændte, og menighedsrådet besluttede ikke at genopføre laden. Marius bød på tomten på grund af det megen bindingsværk, som han agtede at bruge til et vandrerhjem i krohaven. Og han blev hurtig enig med menighedsrådet, og handelen blev beseglet med håndslag; det er på jydsk lige så bindende som en skriftlig aftale. Men så fik et par missionske medlemmer af rådet samvittighedskvaler og henvendte sig til provsten. Så rullede sagen - helt op til Kirkeministeriet. Der udspandt sig en skarp ordveksling i avisernes spalter, hvor bl.a. provsten skrev i Kristeligt Dagblad: »Jeg ser sådan på det, at det er højest usmageligt, at en kroejer skal bruge Blichers og Spentrups

præstegårds navn i reklameøjemed til et vandrerhjem, der bruges i forbindelse med en kro, som har ret til udskænkning af spirituøse drikke. Det er for meget fidusmageri, synes jeg.«

Udgangen på provstens indgriben nærmede sig det tragikomiske - bindingsværket var lige ved at havne som hegnspæle og brændsel hos en af menighedsrådets medlemmer. I sidste øjeblik nåede man at redde en del til et »vældeligt formål«: et klubhus på sportspladsen i Spentrup. Pietetshensynet var sket fyldest. Den smukkeste bygning, Marius fik rejst, var huset til datteren Tulle, da hun blev gift i 1939. Det ligger lidt syd for kroen. Han havde planer om at bygge huse til samtlige sine 5 børn - men skæbningen ville det anderledes.

Modstandsmand

Der skete det i 1943, at modstandsbevægelsen søgte efter pålidelige folk til at modtage faldskærmsjægere, våben og ammunition.

Flemming Juncher på Overgård, som samlede alle de jyske modstandsbevægelses tråde, havde sagt om Marius Fiil: »Kan I få ham med, er han bedre end nogen anden!«

Marius havde aldrig lagt skjul på sit nationale sindelag. Han havde rejst sin egen genforeningssten ud mod landevejen. Ingen skulle være i tvivl. Han var Dannevirke-dansker. På stenen står: »Halvvejen til Dannevirke - 1920.«

Da opfordringen kom til at forsøge dannevirke en modstandsgruppe, slog han til. Sammen med sin søn og svigersøn lykkedes det ham at samle en gruppe brave mænd fra egnen, og de farefulde modtagelsesaktioner foregik ovre i Blichers gamle plantage. Og dermed havde man fået etableret den første gruppe, som modtog våben fra luften i Jylland. Området var ideelt. Betegnes af engelske rapporter som en af landets bedste modtagelsespladser. Var vildsom og utilgængelig for dem, som ikke var stedkendt i området.

Det gik godt et år. Men d. 11. marts 1944 kl. 6.15 om morgenen blev kroen omringet af gestapofolk under ledelse af gestapochef Schwizgebel. I kroen blev Marius, sønnen Niels, svigersønnen Peder Sørensen, døtrene Tulle og Gerda arresteret. Far, søn og svigersøn blev skudt af tyskerne d. 29. juni - og Tulle og Gerda kom i tysk fængsel.

Da krigen var forbi, blev det besluttet at gravsætte de 8 mænds urner på en hjørnegrund, hvor vejen gennem Hvidsten møder vejen til Spentrup. Det skete d. 16. juli 1945. På mindestenen står følgende navne udover medlemmer af Fiil-familien:

Søren Peter Kristensen.
Albert Carlo Ivertsen.
Niels Nielsen Kjær.
Johan Kjær Hansen.
Henning Andersen.

Sorgen kan tæmmes

Med overmenneskelig styrke gennemlevede Gudrun en skæbne, som næsten ikke var til at bære. Hun ville ikke lade sig slå ud. Passede dagligdagens mange gøremål med stædig udholdenhed. Spurgte man bekymret, svarede hun: »- Sorgen kan tæmmes, når

man har et arbejde i hænde.« Altid havde hun arbejde i hænde. Hun byggede videre i Marius' ånd. Udvidede til det mulige i den gamle krobygning. Byggede en gæstefløj i 1947, så man kunne byde overnattende gæster tidssvarende omgivelser. Tidlig og sen var hun på færde - ukuelig. I et interview på sin 60 års fødselsdag siger hun: »- Vel mistede jeg meget, men alligevel synes jeg dog, det var værre for dem, som mistede deres mand og stod uden en eksistens. Jeg har dog noget at arbejde med og har hver dag så meget at glædes over. Kunne de døde tale, tror jeg ikke de ville forlange, at vi skulle hænge med ørerne, for børnene skulle dog nødig gå i et skyggehús. Jeg bestræber mig for at leve for de levende - og så mindes jeg de døde - og det vil jeg fortsat forsøge.«

En gæst har på en lap papir skrevet denne hilsen til Gudrun:

»Stærke var de, som stred,
stærkest vel den, som led.«

Jyllandsstenen

Nede i haven står en mindesten, som Gudrun rejste, da Marius ville være blevet 60 år i maj 1953. En bekendt af huset af slægten Clausen Kås, som havde en grusgrav i Sønderjylland, havde hørt Gudrun ytre sig om en mindesten. »Når jeg finder den rigtige sten, så kommer jeg med den!« En dag ringede han, at nu havde han den. Den havde form som Jylland - eller rettere: - som Jylland var gengivet på de helt gamle Danmarkskort. Falck fragtede den 7 tons tunge sten til Hvidsten, og forinden havde kunstneren Knud Nellemose lavet et relief af Marius, samt udhugget det sidste vers af Blichers »Jyden han er stærk og seig.«

Læ wos aalti blyw ve de!
Faaer sin Baan ka kjennes ve!
Søen et Sind da hær i Noer
haall sæ ve, te aalt faagoer!

Gudrun døde i 1972. Journalisten Carsten Nielsen, som hører til familiens vennekreds, har skrevet følgende om den kvinde, som stod bag Marius: »- Hun var i deres fattige ungdom med til at forme de dristige

planer. Det var hende, der holdt modet oppe, når bekymringer og besværligheder truede, det var hende, der med sit milde og kloge lune fandt på snilde udveje og genveje, det var hende, der altid forstod at opmuntre, når andre afviste hans spontane ideer med skepsis eller spot. Fiil kunne aldrig have forfejlet sit mål, dertil var hans ta-

lent, hans temperament og håndelag for stærkt og for direkte sigtet - der måtte ske begivenheder og bedrifter i den mands liv. Men ved Gudrun blev den stejle kurs, som måtte fremgå af hans frejdige karakter, en lige og lykkelig vej i solskin og store udsyn. Hun blev hans livsglædes store bekræftelse.«

· hun blev hans livsglædes store bekræftelse!

Fra museer og arkiver
i
i det gamle Randers Amt

Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt

CLAUSHOLM

Også i efteråret 1990 fik vi restaureret en del af slottets facader - denne gang den sidste del af vest-facaden. Der mangler således nu »kun« sydgavlene på de to små fløje mod haven i, at vi har været hele raden rundt.

Vi har planlagt og håber på at få også denne sidste sektion udført i løbet af i år.

I fortsættelse af tilsvarende meddelelser de tidligere år har vi stadig restaureringsplaner ang. et loftsmaleri på 1. sal.

I løbet af 1990 opnåede vi omsider tilsagn fra en række kulturelt interesserede fonde om økonomisk bistand til dette store og vigtige projekt. Da vi nu syntes, at der var økonomisk dækning for arbejdet, anmodede vi Fælleskonserveringen ved chefkonservator Bent Hacke i Århus om snarest belejligt at gå i gang med arbejdet. Det var vort håb og ønske, at arbejdet kunne komme i gang i det tidlige forår i år. Forskellige, rent tekniske vanskeligheder har desværre indtil nu udskudt påbegyndelsen, hvorefter vi er bange for, at arbejdet ikke kan blive udført i indeværende år. For tiden pågår

derfor undersøgelser om, hvorvidt det vil være muligt at få arbejdet udført i løbet af 1992, herunder om de forskellige velvilligt i udsigt stillede bidrag også gælder til den tid. Sideløbende udfolder vi store anstrengelser for at få undtaget dette arbejde fra momsbetaling - dette ud fra en passus i momsloven, der fritager kulturelle aktiviteter for momspligt. Hidtil har vi hos myndighederne stødt på modstand herimod, men vi har nu anmodet om, at sagen bringes for momsnevnet, en institution bestående af såvel embedsmænd som erhvervsfolk og politikere, hvor vi håber, at der kan ses velvilligt på en dispensation.

I lighed med tidligere år er i sommerens løb afholdt to koncerter herude ved Randers Byorkester (4. juni henh. 4. sept.) samt en kammerkoncert 23. aug. arrangeret af Selskabet »Clausholms Venner« i samarbejde med Randers-Ugens sekretariat.

Traditionelt har vi igen i år afholdt gudstjeneste i slotskapellet 2. pinsedag ved sognepræst Jørgen Kjærgaard, Voldum.

Henrik Berner

DANSK LANDBRUGSMUSEUM, GL. ESTRUP

Efter i 85 år at have hørt under Landbrugsministeriet blev museet i den hellige rationaliserings navn pr. 1/1 1990 overført til Kulturministeriet - en ændring, der som ventet har medført både fordele og ulemper.

Ellers blev året præget af, at vi efter to år med jubilæer igen skulle finde en hverdagsrytme, der også tager hensyn til de basale museumsopgaver. Det har dog ikke betydet, at vi ganske har svigtet de udadrettede aktiviteter. Der har i årets løb været arrangeret en række særudstillinger: En debatudstilling om nicheproduktioner, en plakatudstilling, en kaneudstilling og tre kunstudstillinger. Desuden er ophængt en række af Rasmus Christiansens kendte og elskede landbohistoriske billeder, der er suppleret med redskaber og værktøj som de afbildede, og udstillingen er tilpasset museets skoleundervisning.

»Maglekilde« centrifuge.

Desuden er gennemført de traditionelle fåre-, gede- og tærskedage, og derudover har der også været afholdt hundeskue og børnedyrskue - og alle arrangementerne var velbesøgte. Endvidere blev der som et forsøg arrangeret fire matiné-koncerter i museets café i november, og resultatet opfordrer absolut til gentagelse.

Blandt årets nyerhvervelser må særligt fremhæves en »Maglekilde« centrifuge. Det var L. C. Nielsen i Roskilde, der i 1878 opfandt den kontinuerlige centrifuge, som blev den tekniske forudsætning for andelsmejerierne, og som dermed også fik betydning for hele andelsbevægelsen. Den nyerhvervede centrifuge har produktionsnummer 2 og må være fremstillet i november 1878. Det vil sige, at den er den ældste af sin art i hele verden.

Svend Nielsen

DJURSLAND MUSEUM OG DANSK FISKERIMUSEUM

Året har været præget af stor arkæologisk udgravningsaktivitet. Særlig kan fremhæves omfattende undersøgelser af bopladskomplekset ved Hemmed, Nørre Djurs, med meget velbevarede hustomter fra sen stenalder og bronzealder. Udgravningen på Norderst i Kolindsund af bl.a. grave og skaldynger fra Ertebølletiden gennemføres som et vellykket beskæftigelsesprojekt, også i museal henseende, i samarbejde med Nørre Djurs kommune.

Dansk Fiskerimuseum har bl.a. foretaget undersøgelser af hummerfiskeri i Den Tyske Bugt samt af »fiskeriets bygninger og boliger« i Århus Amt. Denne undersøgelse tænkes senere udvidet til en landsomfattende undersøgelse bl.a. med henblik på bevaring og fredning af disse bygninger og boliger. Dansk Fiskerimuseum har desuden foretaget undersøgelser af fiskeriet i Kattegat med henblik på planlagt publikation om det danske fiskeri i nyere tid.

Planerne om etablering af et Kattegat-center i Grenå til 50-100 mill. over temaet »Hav og menneske« har betydet en meget

betydelig arbejdsindsats m.h.t. idéudvikling og udarbejdelse af et »for-projekt« i samarbejde med Forskerparken, »Miljøsamarbejdet« i Århus.

Museets samlinger er i det forløbne år blevet gennemgået og sammenholdt med protokollerne. Fiskerimuseets fartøjer er blevet flyttet og opbevares nu under betryggende forhold, og der er foretaget en total overflytning af genstande fra museets fjernmagasin til et nyt og bedre magasin nær Grenå.

Da museet for øjeblikket ikke har særudstillingslokaler, har det ikke været muligt at lave større særudstillinger i årets løb.

På Nr. Djurs Messen vistes en udstilling om undersøgelserne på Nederst. Samme udstilling vistes senere på Rådhuset i Glesborg. Der har desuden været udstilling på museet af samlingen af gamle dukker, juletræets historie samt originale fotografier fra Grenå optaget af Hugo Matthiessen.

Museumsforeningen har afholdt syv foredrag i samarbejde med Folkeuniversitetet. Museets fire inspektører har holdt 16 foredrag. I de lokale aviser fyldte »museumsstoffet« ca. 25 sider.

I samarbejde med forlaget »HIKUIN« blev udgivet bogen »Hugo Matthiesens Grenaa og Omegn«, hvor museumsinspektør Brita Mosdal Flou har lavet layout og tekst.

Bjarne Flou

EBELTOFT MUSEUM

Museets arbejde i 1990 har i ganske særlig grad været præget af opgaverne med etablering af udstillinger og magasin på Helgenæs Præstegård. Ved årsskiftet 1989-90 indgik museet aftale med Helgenæs Menighedsråd om leje af præstegården. I årets løb er der blevet opbygget forskellige udstillinger. En gammel skolestue, en »fin stue« samt en lokalhistorisk udstilling, som i tekst, billeder og genstande fortæller om Helgenæs' historie gennem tiderne. I staldbygningen er indretningen af en udstilling af landbrugsred-

skaber blevet påbegyndt. Præstegården har desuden været rammen om et foredrag og en julestue. Arbejdet omkring præstegården er blevet mødt med en særlig stor lokal interesse og opbakning, som lover godt for det videre arbejde på stedet.

Udstillingsmæssigt er der i årets løb desuden foretaget en tiltrængt fornyelse af museets oldtidsudstilling, idet perioderne bronzealderen, jernalderen og vikingetiden er blevet nyopstillet med udgangspunkt i fundmaterialet fra de seneste års udgravninger.

På det arkæologiske område har året budt på en væsentlig ændring, idet museet har overtaget Rønde Kommune som arbejdsområde. Dette arbejde har tidligere været varetaget af Kulturhistorisk Museum i Randers.

Museet har i årets løb fortsat to større udgravninger, som blev påbegyndt i 1989. Det drejer sig om en dyssetomt ved Rosmus og en vikingeboplads ved Ellemandsbjerg på Helgenæs, hvor der nu er undersøgt 8 grubehuse med et righoldigt fundmateriale, bl.a. ten- og vævevægte. Udgravningsarbejderne er blevet udført af cand.phil. Pauline Asingh.

Museet modtager til stadighed mange genstande. En særlig omtale fortjener de mange fund, som blev gjort i Ebeltoft Kirke i forbindelse med restaureringsarbejderne i 1983 og 1990. I fundmaterialet indgår bl.a. en række interessante kistepladser fra 1700tallet, som giver mange lokalhistoriske oplysninger. Disse fund er nu overdraget til museet.

Det samarbejde, der i 1989 blev indledt med Århus Amtskommunes Landskabskontor og Skov- og Naturstyrelsen for at sikre de fredede tangdiger i Ebeltoft, er blevet videreført og har bl.a. resulteret i udgivelsen af en publikation om tangdigeres historie, udarbejdet af cand.phil. Jesper Laursen.

Besøgmæssigt har situationen stort set holdt sig uændret i de seneste år. I 1989 blev museet besøgt af 32.541 gæster. Besøgstallet for 1990 blev på 31.933.

Jakob Vedsted

De fredede tangdiger ved Strandvejen i Ebeltøft.

GAMMEL ESTRUP - JYLLANDS HERREGÅRDSMUSEUM

Bygningsrestaurering har også i det seneste år været en vigtig aktivitet i Gammel Estrups hovedbygning. Vi er nået langt, men der bliver ved at opstå nye behov, så man vil næppe nogen sinde kunne sige, at nu er vi færdige. Dog tør vi godt sige, at huset er i ret god stand. En følge heraf er, at vi nu tager fat på rumrestaurering. Det første bliver genindretning af det store gamle køkken i stueetagen. Selve rummet vil i løbet af sommeren 1991 blive gjort i stand. En del køkkeninventar har vi, og det vil naturligvis blive anbragt der. Men der mangler også en del, vigtigst af alt: komfuret. En efterlysning gav mange tilbud om komfurer, men de var for små. Mærker i gulvet viser, at det, der i sin tid var der, målte 180×80 cm. Er der nogen, der kender sådan et, så hører vi gerne om det.

I haven er de gamle buksbomhække skiftet ud. Noget af den gamle buksbom var

gået ud, så det var nødvendigt, men det ser lidt underligt ud i øjeblikket, mens planterne er små og ikke når sammen.

Nyerhvervelser af museumsgenstande - jo, det er rigtigt, det skal i flertal i år. Også selv om vi er så »kræsne«, at en ting skal være fra Gammel Estrup for at have interesse. To malerier og to skabe er det blevet til. Begge skabene, som i øvrigt er meget forskellige, var i familien Scheels besiddelse med den garanti, det giver for tilknytningen til stedet. Det ene kan med lidt god vilje kaldes et chatol. Det er fra omkring 1730-40 og har fået plads i forgemakket, så det er det første, man får øje på, når man kommer op ad trappen. Det andet, som nok er af omtrent samme alder, er foreløbig ikke udstillet, men bliver det den dag, »Kineserstuen« for alvor bliver inddraget i museet, for der står det. Også det ene af de to malerier var hos et familiemedlem. Det er et billede af

huset malet i 1888 af en ukendt kunstner, ikke den store kunst, men en meget præcis gengivelse af motivet, og som sagt med sikker tilknytning. M.h.t. det andet er vi på mere gyngende grund, for vi ved ikke, hvem der ejede og solgte det på auktion. Her er det kunstneren, der gør det sandsynligt, at det har hørt til på stedet. Han kendes nemlig kun herfra, og man kender end ikke hans fornavn, for han signerer sine billeder alene med navnet Borrís. Og så passede det ind i en fast stukramme på samme måde som hans to andre malerier af romantiske scener med ruiner og hyrder.

Årets koncert med Randers Byorkester fandt sted allerede 12. juni. Den blev som sædvanlig en dejlig oplevelse, men var dog en temmelig kold fornøjelse, da temperaturen inde i huset kun var nået op på 15°. Det er blevet bedre nu, og der var ikke de samme problemer, da vi forsøgte os med en lille koncert i åbningstiden med Jysk Akademisk Orkester. Også den var en succes.

Aftengudstjenesterne i Kapellet finder sted efter det sædvanlige mønster, og her har også været både bryllup og barnedåb.

Vibeke Nielsen

KULTURHISTORISK MUSEUM, RANDERS

1990 blev for Kulturhistorisk Museum et begivenhedsrigt år. Internt gennemførte vi en sektionering, så at museet nu består af flere afdelinger med en høj grad af lokal beslutningskompetence ved den daglige arbejdstilrettelæggelse. Dermed har vi afkortet mange beslutningsprocesser og øget museets effektivitet.

Vi har også gennemført en omfattende etape i en flerårig magasinoprydning og sat gang i edb-registreringen af samlingerne.

Museets arkæologiske aktivitet var også i dette år præget af etableringen af den østjyske motorvej. Udgravningen af stenalderbøndernes flintminekompleks ved Kousted Å, der startede i 1989, blev afsluttet i 1990. Et område på ca. 6000 m² med et halvt hundrede gruber blev frilagt og delvist undersøgt. Herved er der fra de op til fire meter dybe gruber fremkommet et stort materiale. Det består først og fremmest af affaldsprodukter fra flintbrydningen. I løbet af 1991-92 vil dette materiale blive gennemarbejdet for at få mere klarhed

Det ny erhvervede chatol i forgemakket på Gl. Estrup. Tonny Hald fot.

over, hvordan og hvornår de rige flintforekomster ved Kousted blev udnyttet.

I et nyt industriområde mellem Haslund og Vorup påbegyndte museet undersøgelsen af en jernalderlandsby fra tiden omkring Kristi fødsel. Her har der inden for 2,5 ha. på et langstrakt bakkedrag ligget 10-12 gårde. Hvert gårdsanlæg var omgivet af et hegn og bestod af et større hus formentlig med beboelse og stald samt ofte et mindre hus. Når undersøgelsen er efterbearbejdet i 1992, vil vi have fået vigtig ny indsigt i datidens landsbysamfund.

Det er ikke nødvendigvis arkæologernes ønske at udgrave ethvert fortidsminde tolt. Vi foretrækker som regel, at fortidsminderne bliver liggende urørt i landskabet. Således gik det heldigvis med resterne af Knæhøj ved Knejsted nord for Øster Tørslev. Den blev delvist udgravet i 1989, hvor vi fandt en rig mandsgrav fra ældre bronzealder. Men højen viste sig så velbevaret, at museet sammen med Skov- og Naturstyrelsen besluttede at restaurere og frede den. I dag ligger den smukt restaurerede høj på sit bakkedrag vest for vejen mellem Øster Tørslev og Råby.

Disse tre er et lille udvalg blandt de undersøgelser, der i 1989 gav os ny viden om den ældste del af historien omkring Randers.

Den nyere del af historien udgør et arbejdsfelt, hvor museet i de kommende år søger at øge sin indsats. I 1990 indledtes et tættere samarbejde med en kreds af håndværkere omkring museets gamle pakhus, Kejsergaarden. Kredsen er voksende og holder jævnligt arbejds møder med museets folk for at tilrettelægge indretning af håndværkermuseum med arbejdende værksteder.

På det formidlingsmæssige område var året præget af mange og forskelligartede aktiviteter. Vi åbnede udstillinger om årets fund i 1989 med særlige afsnit om konserveringen af fundene fra vikingegravpladsen ved Over Hornbæk og om skeletmaterialet fra den udgravede middelalderkirkegård ved Provstegade.

I efterårsferien havde vi et arbejdende værksted i udstillingen, hvor publikum kunne se museets medarbejdere tømme et antal ældre jernalders gravurner fra Vivild Langgade for deres indhold af brændte knogler og gaver.

Vi åbnede en udstilling med antikke græske og romerske portrætbuster udlånt fra Ny Carlsberg Glyptoteket i København.

En hovedsatsning var udstillingen og bogen, Alle Tiders Skrald. Udstillingen blev set af mange folk i Randers og har i det efterfølgende år været vist på museerne Kalundborg og Esbjerg samt på rådhuset i Fredericia.

Sammen med Lokalhistorisk Arkiv viste vi udstillingerne, »Kvinder i Arbejde« og »Randers Prospekter«.

I anledning af Randers Rebs 150 års jubilæum viste vi en stor udstilling med demonstration af gamle rebslagningstekniker.

Endelig kulminerede publikumstilstrømningen med åbningen af udstillingen om og af den vildfarne og forulykkede spækhugger »Spække« fra Randers Havn og Fjord.

Museet afholdt desuden to høringer. Den første om Tyskland i anledning af 50-året for besættelsen. Høringen tog udgangspunkt i dette mørkeste kapitel i nyere tysk og europæisk historie, men handlede nok så meget om det nye Tyskland og om vore forventninger til dets fremtid i Europa.

Den anden høring, som vi lavede i samarbejde med Mellempøleligt Samvirke, handlede om vores u-landspolitik, herunder den form og de vilkår, vi knytter til bistanden. Museet har i sit formidlingsprogram for 1990 på denne måde søgt at forbinde historie og samtid, og det er vel i sidste ende det, der er målet med museets arbejde.

*Carsten Paludan-Müller
Ernst Stidsing*

MARIAGER MUSEUM

Her ved afslutningen af turistsæsonen 1991 kan vi igen med tilfredshed notere en markant stigning i antallet af besøgende på museet. Rekorden fra 1990, hvor vi lige netop

passerede de 4000, er for længst slået. Det fine resultat skyldes vel først og fremmest den almindelige stigning i turismen, men sikkert også en lang række kunst- og specialudstillinger og en del nyskabelser i vores permanente udstilling. Således er vore rokokomøbler samlet i to stuer, der er malede i gyldne og rosa farver. Efter fjernelse af 12 lag tapet, dukkede de originale, malede paneler op og gav et fingerpeg om rummenes oprindelige udseende.

Alle redskaber og husgeråd fra køkken og bryggers er foreløbig samlet i et rum indeholdende genstande fra 1700-1900.

Som en nyskabelse kan også nævnes, at der nu er skabt adgang til svalegangen for de besøgende. Herfra kan man få et godt overblik over den efterhånden gennemrestaureerede købmandsgård.

Som tidligere har en hel række kunstnere og kunsthåndværkere udstillet i galleriet, »Tværfløjen«. I maj udstillede Per Sloth Carlsen malerier og skulptur. Det samme gjorde Lisbeth Gråe i juni. Bent Maltha viste tegninger, keramik og akvareller, mens »Pigerne fra Thy« tog sig af en rig variation af kunsthåndværk, og Susanne Tvermoes udstillede sine løvkollager. I august arrangerede Amnesty International en udstilling med maleren Morten Skovmand. Sæsonen sluttede med malerier af Nels Lemming.

Hele sommeren var der dukke- og dukkehusudstilling ved Kirtsen Clausen. En genre som tilsyneladende utallige mennesker er stærkt interesseret i.

I 1992, hvor Mariager fejrer sit 400 års købstadsjubilæum, vil museet arrangere en billedudstilling om Mariager gennem tiderne. Ligeledes har vi fået tilsagn fra Kulturhistorisk Museum om at måtte udstille resultaterne af de mange oldtids- og middelalderfund, der er gjort i Mariager kommune. Også de tidligere så populære byvandring vil blive genoptaget.

Vagn Andreassen

EBELTOFT BYHISTORISKE ARKIV

På Ebeltoft Byhistoriske Arkiv har arbejdet i det forgangne år gået sin vante gang med indsamling og registrering uden større skelsættende begivenheder.

I lighed med de senere år har arkivet i samarbejde med FOF i Ebeltoft i vinteren 1990-91 afholdt aftenskolekursus i slægts- og lokalhistorisk arkivkundskab under ledelse af museumsinspektør Jakob Vedsted.

Arkivets status som en afdeling af Ebeltoft Museum har også i år medført et samarbejde mellem arkiv og museum omkring formidlingsopgaver. Arkivet har således deltaget i arbejdet med Helgenæs' historie samt de fredede tangdigers historie.

Det kan i øvrigt oplyses, at arkivet har tilknyttet en fuldtidsbeskæftiget arkivassistent, Finn R. Pedersen, hvilket gør det muligt at holde åbent mandag, tirsdag og torsdag kl. 10-15. Desuden kan der aftales besøg uden for åbningstiderne på tlf. 86 34 13 82.

Jakob Vedsted

GRENAA EGNSARKIV

Arbejdet ved Grenaa Egnarkiv har været præget af en enkelt stor opgave i det forløbne år, nemlig overførsel af kommunalt arkivmateriale fra Grenaa Købstad til egnarkivets samlinger. De ældste dele af materialet fra købstadens administration er tidligere afleveret til Landsarkivet i Viborg, men der har desværre ikke været fastlagt klare retningslinier for disse afleveringer. Det er derfor lidt tilfældigt, hvad der er havnet i Landsarkivet, og hvad der fremover vil kunne findes og anvendes på Grenaa Egnarkiv.

Hovedskæringspunkter er dette, at materiale fra det såkaldte Grenaa Rådstuearkiv, d.v.s. fra før 1869, vil være at finde i Viborg, mens hovedparten af arkivalier fra tiden derefter vil være på Grenaa Egnarkiv. I forbindelse med den igangværende registrering af det overførte materiale undersøger vi naturligvis også, hvad der tidligere er tilgået Landsarkivet i Viborg. Man vil således ved en henvendelse til Grenaa Egnar-

kiv kunne få klarhed over, hvor man skal finde hvad, når det gælder arkivmateriale fra Grenaa Købstad. - Det må lige tilføjes, at arbejdet ikke er færdigt, men jeg håber, at der kan bevilges penge, således at man i løbet af et par år har alt kommunalt arkivmateriale fra den nuværende Grenaa Kommune gennemgået og registreret frem til kommunalreformen i 1970.

De færreste forestiller sig nok, hvor mange typer oplysninger, der kan hentes ud af arkivmateriale fra en købstadsadministration: Byrådets forhandlingsprotokoller, korrespondance- og sagsakter. De forskellige forvaltningsadministration af skatteopkrævning, skolevæsen, socialvæsen, kommunal ejendom, gade- og vejanlæg o.s.v. Specielt nedsatte udvalg og kommissioner til ledelse af havnevæsen, kommunale værker m.v. Der er meget at hente for både slægtsforskere og lokalhistorikere og for de mange, der har brug for enkeltoplysninger om en ejendom, en person, en forening, en virksomhed, eller hvad det nu kan være. Efterhånden som registreringsarbejdet skrider frem, bliver det fremover nemt på egnsarkivet at stille de tilgængelige arkivalier fra Grenaa Kommune til rådighed for arkivets brugere.

Den her nævnte opgave har krævet meget tid til ordnings- og registreringsarbejde, og det er især gået ud over arkivets udadvendte aktivitet. Det skulle der gerne bødes på i den kommende tid: Arkivet har planlagt en udstilling netop med materiale fra det kommunale arkiv, og vi håber inden for en overskuelig tid at kunne få råd til at få overspillet endnu en portion gamle film på videobånd, så de kan udlånes. Netop arkivets filmbeholdning er blevet forøget i det forløbne år, bl.a. med en omfattende samling filmruller og dias fra Grenaa Dampværeri.

Som sædvanlig er årbogen Grenaa og omegn før og nu udkommet i november 1990. Egnsarkivets leder, Børge Kjær, har stået for redaktionen, og firmaet Johnsen bogtryk/offset, Grenaa, har trykt og udgivet.

Arkivets leder Børge Kjær træffes i arkivets åbningstid hver onsdag kl. 15-19. Des-

uden efter aftale. Grenaa Bibliotek modtager arkivalier og giver adgang til arkivets samlinger af trykt materiale samt kopier af kirkebøger, folketællinger m.v. i bibliotekets almindelige åbningstid. Telefon 86 32 55 77.

Børge Kjær

MOLSBIBLIOTEKETS LOKALHISTORISKE ARKIV

Jeg har tidligere omtalt den udvidede tilgang af kopieringsblade af de gejstlige skifteprotokoller, som begynder i 1695 og rækker til år 1811, og kirkebøger fra Bregnet sogn, der er tillæg til, hvad vi havde fra nævnte steder her i forvejen (rækker fra 1814 til 91) og Thorsager (fra 1814-68). Selv om Thorsager-Bregnet sogne nok ligger ligesom en kende uden for vores egentlige område, har slægtsforskerne, der studerer her, alligevel haft en uvurderlig glæde af de bøger, som de hjemkomne blade er knyttet til. Adskillige »tavler« måtte før ligge hen længere tid, idet man stadig søgte at udfylde de gabende mellemrum, der måtte blive, idet arkivet i vort naboherred ikke var kommet så vidt, at man havde nævneværdige kopiblade hjemme at finde oplysning i. En temmelig stor del af Thorsager-Bregnet kommunes historie har vi erhvervet os i den senere tid, og fundet ud af, at det havde vi jo stået og manglet alt for ofte, når herredsgrænser og skelgrænser vanskeliggjorde studierne. Ligeledes har vi anskaffet os Matriklen 1664, for Mols Herred.

Forfatteren til Strands-gårdens historie arbejder videre med hele Vistofte kirkesogn, bosteder og slægter, herunder også Vistoft Præstegård, hvor personalhistorien i hele sin interessante virkelighed kan spores tilbage til langt ned i 1700tallet, ja, lidt længere ned, efter at vi har fundet frem til de gamle beretninger, der klart dokumenterer, at præsteslægten stammer fra en herredsfoged i en af landsbyerne i samme kirkesogn.

En anden historieskriver arbejder med en beretning, der passende kan kaldes: Træk af den økonomiske historie på Molslandet i og omkring 1800tallet. Han er nordmand af oprindelse, men nu boende i Ebeltoft.

En tredje af vore interesserede, der efterhånden er blevet medarbejder ved Arkivet, hvor han har samlet oplysninger, har taget sig på at holde foredrag om, hvordan livet har formet sig forhen på egnen her, og om gårde og bosteder med deres mangfoldige omskiftelser, vel navnlig hvad angår spredning og samling af marker og flytninger af bygninger i de forskellige landsbyområder.

Fra et dødsbo har vi for kort tid siden modtaget en større samling. Det drejer sig om alle de bekendtgørelser, der har været at finde i egnens aviser og blade, og som vedrører den nærmeste og lidt fjernere egn. Det var en gårdmandskone, som nu er borte, der tog sig på at samle alt dette, og det er ingenlunde det første, vi har modtaget af sligt, men det må fremhæves, at det denne gang drejer sig om en større samling, end vi nogen sinde før har modtaget. Idet samlingen kan henlægges uden at skulle forandres eller rettes på nogen måde, er det samtidig en gave til de slægter, der vil betræde skuepladsen efter os.

En anden tilsendelse af samme art og beskaffenhed har vi modtaget fra et andet sogn inden for vor kreds. Det er fine arkivalier, der som de fleste andre, vi modtager, må have deres plads med nummer og note. Det skal ikke undlades nævnt, at det er sjældent, at få til arkivering papirer, hvor alt det indleverede er klargjort med dato og årstal og til tider med yderligere forklaring, hvor sådan er nødvendig for en kommende tid.

Vi mistede i fjor vores aktivt registrerende medhjælper, men vi har fået to i stedet, der søger at fortsætte, hvor han slap.

Vi har indtil nu kunnet rumme, hvad der indløber af ting og sager til arkivering, men et lille lager ligger og venter. Endnu kan der dog skubbes en lille kende sammen på vore forskellige afdelinger. Arkivets mange medarbejdere sørger stadig for, at vores karto-

tek holdes i god orden, så man altid kan finde frem til netop, hvad man søger oplysning om.

Vi har stadig mange besøgende fra vort nære opland, men også flere faste forbindelser »uden for murene«, med dem, der henter oplysninger for at oprette slægtstavler og -bøger, som er det, der hovedsageligt arbejdes med. Som det fremgår, er der god gang i sagerne, også når det gælder tilgangen af fotos til de sognevis indrettede, nummererede hylder. Vi slipper nemt over at tyde de gotiske setninger i ministerialbogsbladene, eftersom én af vore medarbejdere, der har været med fra starten af Arkivet i 1968, har »oversat« til almindelig maskinskrift.

Carl A. Laursen

HADSTEN KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV OG SAMLINGER

Det forløbne år skiller sig vist ikke meget ud fra tidligere - og måske alligevel.

Børge Jensen, der har været arkivleder de sidste 5-6 år, har ønsket at trække sig tilbage for at hellige sig sine historiske interesser. Han tager en del rundt og intervier ældre folk på bånd, så deres erindringer på den måde bliver bevaret for eftertiden.

Ellers vil jeg fortsætte, hvor Børge Jensen sluttede sin beretning for 1990:

Vi gør stadig brug af forhallen til biblioteket, hvor der er en fin mulighed for skiftende udstillinger med et godt blikfang. I vinter har vi haft en fornem gammel slæde, der er skænket arkivet for mange år siden. Den har tilhørt dr. Larsen, der var en meget kendt læge på egnen gennem en lang årække og fik stor betydning for byens udvikling. Den samme dr. Larsen gav for nylig navn til det nye IC3 tog, som anerkendelse for hans betydning, som stadig kendes, skønt han døde i 1916.

Senere er slæden skiftet ud med en jagtvogn, som vi har lånt på Clausholm. Den skulle være arkivets hilsen til DSB i anled-

ningen af den nye stationsbygning. Samtidig er den blikfang for arkivets udstilling af billeder af huse og virksomheder, der ikke findes mere, og desuden er der i en montre en udstilling af »det blå køkken«.

Som noget nyt prøvede vi at lave en gætteleg med »Hvad er det?« Den blev faktisk vellykket. Der kom 60 deltagere, som havde en god aften og opfordrede til gentagelse. Vi prøvede så et par måneder senere på en lidt anden måde. Der kom et lignende antal, og igen var interessen så stor, så vi prøver sikkert igen til vinter.

Harry Simonsen

NØRHALD EGNS-ARKIV

På baggrund af den aktuelle tidsstrømning i retning af sammenslutning til store enheder bl.a. banker, virksomheder og firmaer, sammenlægning af kommunerne til superkommuner og øget centralstyring, har Nørhald Egns-Arkiv med en udstilling på Rådhuset i Tvede markeret 150 års-jubilæet for kommunernes selvstyre, der indførtes ved: »Kgl. Anordning af 13. aug. 1841 angående folkevalgte sogneforstanderskaber til at træffe bestemmelse om landkommunernes forhold.« En forordning, der førte til Folkestyre og Grundloven af 5. juni 1849.

Udstillingen omfatter materiale fra arkivets billedsamling, de ældste sognerådsprotokoller, fotostater af skrivelser fra det første sogneforstanderskab og et sjældent billede af Tvede Vandmølle, hvor det første valg fandt sted blandt de 49 valgberettigede, samt en del effekter som stempler, signeter, kontorinventar og en stemmeurne.

Fotos af de allerførste sogneforstanderskaber fra 1841 findes selvsagt ikke, men som en enkelt undtagelse har udstillingen dog et atelier-foto af den første sogneforstander i Harridslev-Albæk pastorat - sognefoged i Albæk, Niels Christensen Møller, der poserer for fotografen iført den tids festdragt, egnsdragten fra Randers-området: sølvknappet frakke, knæbukser, høj hat og lange støvler.

*Sognefoged og selvejergårdmand
Niels Christensen Møller.*

Udstillingen, der fortæller om administrationen af sognets skolevæsen og fattigforsorg og øvrige forhold i det nære samfund - dengang folkestyret var levende og reelt, er blevet godt besøgt bl.a. af skoleelever, der for øvrigt er flittige arkivgæster og -brugere.

En anden nyhed i arkivbenyttelsen er hjemmepleje-uddannelsen, hvor der fra 1991 er indlagt en praktikdag i arkivet på en af arkivets åbningsdage. Her oplever de vordende hjemmeplejere et samværsmiljø og et samtale-emneområde, der i høj grad har interesse for og bud til de ældre samfundsborgere.

Ordnningen har vist sig at være til glæde for alle parter og udbygges jævnlige med lokalhistorisk lysbilled-underholdning ved hjemmeplejens pensionistsammenkomster.

Peter Østergaard

NØRRE DJURS EGNSARKIV

Det forløbne år har ikke været præget af de store armbevægelser, men støt arbejde med de materialer, vi får ind. Vi mærker måske, at egnsarkivet er en fast etableret institution i området, forstået på den måde, at vi ikke får de store overraskelser ind mere, men mest småportioner af papirer og billeder. Flere foreninger har oprettet depoter hos os.

Alligevel har vi i foråret fået to mere markante afleveringer. Den ene er en række sessionsfotos fra Bønnerup omfattende årene 1914-1948. Det er med andre ord tredive års mandlig ungdom fra én lokalitet, der præsenteres på stribe. Den anden er en række papirer vedrørende Villersø Kirke, fra kir-

«Hårabejde» · Purhus Lokalarkiv.

keregenskaber 1840-1880erne og restaureringstegninger fra 1906 til dokumenter vedrørende kirkens overgang fra privateje til menighedseje. Alt sammen indleveret fra den daværende ejerfamilie.

Som noget nyt har vi fra Grenaa Egnsarkiv fået deponeret eksemplarer af Grenaa Folketidende fra 1930erne til avisens ophør i 1970. Et stort materiale ligger tilgængeligt for de besøgende, og et par folk er allerede gået i gang med at lave registratur til dem.

I øvrigt mærkes egnsarkivets trange lokaleforhold mere og mere som en hæmsko, både i det daglige arbejde og når der er mange besøgende ved bordene. Det kniber med plads til de nye indleveringer, og det kniber med læsepladsen. Situationen er endnu mere uholdbar på grund af den ringe brandsikring. Det er derfor absolut nødvendigt, at Nørre Djurs Egnsarkiv får nye lokaler, senest om et år, ellers vil det gå ud over de væsentlige funktioner, nemlig indsamling og opbevaring. Der er jo ikke nogen grund til at indsamle, hvis materialerne ikke kan behandles med en passende grad af sikkerhed.

Vi har stadig næsten uden afbrydelser ansat en medhjælp i jobtilbud. Det betyder store fordele for arbejdet på egnsarkivet. Dermed er det faktisk åbent hver dag. Og vi får en del registreringsarbejde fra hånden, som vi ellers måtte lade ligge. Samtidig kan bestyrelsen og arkivlederen koncentrere sig om de store årlige opgaver som udstillinger og årsskrift.

Tom Mortensen

PURHUS LOKALARKIV

Vi har anskaffet os en montre! Den har vi ønsket os og snakket om i 10 år, så sig ikke, vi gør forhastede indkøb.

Grunden var, at vi i 1980 modtog en spændende aflevering vedrørende lærer Jess Waaben 1843-1919. Jess Waaben var lærer i Fårup fra 1869-1914, og i de år var han yderst aktiv og med i mange bestyrelser.

Med i afleveringen var et guldur fra 1902, en erindringsgave fra Landboforeningen for den nordvestlige del af Randers amt, og et sølvbæger med inskription: »Erindring fra Bestyrelsen i Landboforeningen 1914.« Bestyrelsesmedlem i 40 år! Jess Waabens aktive liv kan følges i hans noteringskalendere fra 1878-1918.

Guldur og sølvbæger er nu gravet frem af de mørke aflåste skuffer og kan beskues i den nyindkøbte montre.

Plads i montren har også en lille samling hårarbejder: 3 urkæder, et halssmykke og en ring forarbejdet af afklippet hår. Et avisbillede og ditto omtale gav fin respons, så ugen efter var montren fuld af hårarbejder (til låns). Skikken med at forarbejde afklippet hår stammer fra Dalarne i Sverige, og unge piger, »hårkullar«, rejste ud, bl.a. til Danmark, og faldbød egne produkter samt tilbød at forarbejde folks eget hår. Der er to typer af hårarbejder: smykker og erindringsbilleder. De sidste er som regel i glas og ramme og er en form for blomsterkrans eller buket forarbejdet af hår fra den afdøde. Ingen af dem, vi har været i kontakt med, vidste noget om, hvem der havde fremstillet deres hårarbejder, men der er ingen tvivl om, at danske kvinder hurtigt har lært sig kunsten. Tiden har for dem alle været sidste halvdel af 1800tallet.

Men vi har ikke set »instrumentet - apparatet« hvorpå man har fremstillet disse flettede, eller skulle man snarere sige kniplede smykker.

Jytte Nielsen

RANDERS LOKALHISTORISKE ARKIV

I perioden 1.7.90-30.6.91 blev arkivet besøgt af 2704 personer og dermed kunne foregående års kraftige fremgang fastholdes. Arkivet har været besøgt af studiegrupper fra undervisnings- og ældreinstitutioner. Der modtages en lang række telefoniske og skriftlige henvendelser fra private og virksomheder, fra ind- og udland, der besvares på grundlag af samlingerne.

Af årets tilgang af foreningsarkiver m.v. kan nævnes: Scrapbøger fra Vorup-Kristrup Hjemstavnsforening i København, Haandværkernes Rejse- og Sygeforening, Randers Fjords Lodseri, Randers Valgmenighed, Randers Skomagerlaug, Missionshuset Saron, Haveselskabet Frøvadholms Haveby. Af privatarkiver kan nævnes: Lokalhistorikeren Ole Warthoe-Hansens arkiv bl.a. med hans indsamlinger til halmuroens historie og Lise Barfods materiale om danske vindfløjes historie. Til samlingen af lokale prospekter er skænket to arbejder af Niels Graversen og ved køb er erhvervet et prospekt af Christensens-Bakkely, 1892. Endvidere er der modtaget en lang række mindre arkiver især fotos m.v.

Udstillingen »Randersprospekter« blev vist i perioden 3.8.-2.9. på Kulturhistorisk Museum. »Randerskvinder i arbejde« vistes samme sted 10.8.-28.9. Arkivet har medvirket med arkivalier og oplysninger til en fotoudstilling på De kommunale Værker 30.9.-29.11. og fremlagde tre fyldige scrapbøger i forbindelse med udstillingen om årets hvalstrandning 14.-31.12. Endvidere er der meddelt en række oplysninger i forbindelse med en udstilling på Told- og Skattemuseet, København, hvor der blev vist en model af Randers by o. 1910.

Udover de tilbagevendende orienteringer om arkivets brug, byvandring og omvisninger på Randers Rådhus har arkivaren holdt følgende foredrag m.v.: Vorup kapels historie (Randersugen 19.8.), Socialdemokratiets foreninger (kvindekongressen 29.9.), Hvad er et lokalhistorisk arkiv? (Folkeuniversitetet, Farre 17.10.), Kvindehistorie og lokalhistorie (Sostrup-seminaret 17.10.), Lokalkendskab (AMU-Center 13. og 16.11.), Hvad er Kronjylland? (Danmarks Radio, spørgesprogram 12.11.), Randers og folketingsvalget (TV-2, 12.12.), Købstaden Randers og oplandet (Folkeuniversitetet, Hvilsager 24.1.), Lokale skibsportrætter (Skipperlauget 25.1.), Da spejderbevægelsen var ny (Folkeuniversitetet, Frederiksværk 7.2.), Kommunalarkiver

(DK-II, Randers 20.2.), Lokale skibspor-
trætter (Sct. Mortens Sogn 3.5.).

Arkivaren har publiceret følgende artik-
ler m.v.: Befri Lokalhistorien. Lokalhisto-
rien og arkivlovgivningen («Lokalhistorisk
Journal» 3:1990), Den danske lokalhistories
historiografi (Dansk Lokalbibliografi, 4.
udg.), Foreningshistorie - et varmt emne i
lokalhistorien («Folkeuniversitets-Nyt» 5:
1990), J. F. Carøes portræt (Historisk År-
bog Fra Randers Amt 1990, s. 27-31), Ran-
derskvinder i Arbejde (Udg. af Arbejdernes
Fællesorganisation, 1990), Vejen til en
bedre Danmarkshistorie («Jyllands Posten»
6.2.1991). Endvidere er der blevet anmeldt
historisk litteratur i Fortid og Nutid og
»Journalen«.

Personalet har været repræsenteret ved
følgende møder og kurser: SLF og DHFs
årsmøder 24.-26.8. i Vigsø, SLAs årsmøde
15.-16.9. i Kolding, Naboarkivmøde 8.10. i
Purhus, SLAs forskningsseminar 7.-9.11. i
Vejle, Sønderjysk Foreningshistorie 17.11. i
Åbenrå, SLAs amtskredsmøde 7.12. i
Odense, Høring om arkivloven 31.1. på
Christiansborg, SLAs studierejse til eng-
ske arkiver 10.-17.3., SLFs kursus om indu-
strihistorie og lokalhistorie 5.-7.4. i Odense
og SLAs amtskredsmøde 6.4. i Nyborg (ar-
kivaren). SLAs amtskreds' billedregistre-
ringskursus 23.2. i Århus (assistenten).

Arkivaren valgtes 25.8. som formand for
sammenslutningen af Lokalhistoriske Fore-
ninger og indtrådte i DHFs bestyrelse. Igen
i år har han været medlem af SLAs udvalg
til forberedelse af lovgivning på arkivom-
rådet og af SLAs forskningsudvalg. Guri
Dybsand blev opnormeret til overassistent.
Personalet har i beretningsperioden været
suppleret med cand.mag. Niels Andersen,
som udførte indsamlingsarbejde og under-
søgelser vedr. lokale skibsportrætter.

Peter Bondesen

ROSENHOLM EGNSARKIV

Årets hverdag er forløbet med besøg fra
nær og fjern. For mange besøgende har det

været en overraskelse at se, hvad en nedlagt
og forsømt arrestbygning kan forandres til
med en kyndig arkitekts ledelse og et gene-
røst byråds velvilje.

Der har været afsat en halv million til re-
staureringen, men da bygningen i sin hel-
hed er fredet, har det været magtpåliggende
at gøre ændringen så nænsom som mulig.

Dobbeltceller er bevaret, og eneceller er
forbundet med døråbninger, så det hele
hænger sammen. Fængselatmosfæren kan
fortsat anses bl. a. i de gamle solide døre med
serveringsklap og udvendigt dørhåndtag,
men forskellen er den, at nu behøver man
ikke at frygte for at komme indendørs -
man kan komme ud igen.

Mange besøgende har passeret de gamle
døre i søgen efter lokalhistoriske oplysning-
er og ikke mindst slægtsforskning.

Der har været besøg af Sct. Georgsgildet
og Rodskov beboerforening.

Realskolens første eksamenshold fra 1940
har fejret deres 50 års jubilæum, og det fore-
gik fortrinsvis på arkivet, hvor der var ar-
rangeret en udstilling, der vedrørte dette ju-
bilæum, og hvor 11 af 13 gamle elever havde
givet møde.

Digterpræsten Vilh. Gregersen er et tilba-
gevendende emne i adventstiden. Arkivet
rummer alle hans udgivne eller hånd-
skrevne digte og melodier, f.eks. originalud-
kastet til »Der er noget i luften«.

På Rosenholm slot er der indrettet to
rummelige lokaler i tårnbygningen. Her
har vi fra arkivet gennemgået og bearbejdet,
hvad landsarkivet i sin tid har efterladt eller
overset - en grov sortering af godsarkivalier,
tidsskrifter, kort og plancher og forskellige
protokoller, der omfatter godsdriften m.m.
gennem et århundrede.

Der er udarbejdet register over disse ar-
kivalier.

Fra Randers Amts historiske Samfund
har vi fået overdraget Knud V. Jespersen:
Skaføgårds adkomstbreve og jordebog
1647-1797 (1975) og I. C. Hald: Randers
amt, genoptryk fra 1827. Begge titler kan
erhverves efter henvendelse.

Søren Sloth Carlsen

SØNDERHALD EGNSARKIV

Sønderhald Egnsarkiv har nu »boet« på sin nye adresse, Nørregade 5B, i godt et år, og tingene er kommet på plads, så man kan finde rundt. Det forhindrer ikke, at vi nu og da søger efter noget, som viser sig at være kommet i forkert sammenhæng ved flytningen, men stort set er vi i orden. Vi fejrede genindvielsen ved en lille reception, og nogle fik da øje på arkivet ved den lejlighed, men ret mange flere gæster end på det gamle sted har vi nu ikke haft. Måske er det mere almindeligt, end vi tror, at kredsen omkring et lokalarkiv selv er de væsentligste brugere af det?

Der er indgået nogle enkelt dokumenter og billeder, og desuden et større arkiv. Det er forretningsarkivet efter en nu ikke længere eksisterende købmandsforretning i Auning. På grund af »følsomme oplysninger« i en del af arkivet, er det bestemt, at det samlede arkiv først skal være almindeligt tilgængeligt fra 1998, 25 år efter at den pågældende hørte op med at drive forretning.

Som led i et større projekt har en gruppe af arkivets medarbejdere gennem nogen tid arbejdet med egns skolehistorie. Det har vist sig at være noget af et detektivarbejde. Noget af det ældre materiale om skolerne har vi selv, andet er kommet til kommunen, som dog har stillet sig meget velvillig over for ønsker om at benytte det. Da der også har været brug for oplysninger, der skal findes på Landsarkivet, og nogle har fundet interessante ting hos private, bliver det et omfattende arbejde at få stykket det hele sammen, så alle vi andre venter spændt på at høre om resultatet, når skolehistoriegruppen er klar til at fortælle om det.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune havde aftentur til Fussingø og Ålum Kirke og en heldagstur, der næsten nåede Mors rundt. Desuden et antal velbesøgte aftenmøder. Foreningens årsskrift 1990 udkom i foråret som det 14. i rækken og kan erhverves af hvem, der måtte have interesse i det.

Vibeke Nielsen

LOKALHISTORISK FORENING FOR FALSLEV OG VINDBLÆS SOGNE (ASSENS SAMLINGEN)

Det forløbne år har rent faktisk været ret så begivenhedsrigt. Først og fremmest er slægtsforskningen blevet en fast bestanddel af foreningens aktiviteter. Der er virkelig grund til at glæde sig. Det er ret imponerende, at 10-12 mennesker samles en gang om ugen for at tyde gotisk skrift og diskutere fortid og forslægt. Turene til Viborg synes jeg, det er lykkedes at få arrangeret tilfredsstillende. Der er vist ingen som ikke har besøgt Landsarkivet mindst tre gange i vinterens løb. Det er jo der, man virkelig finder ud af noget om sine familieforhold, møder sine aner og deres efterslæggt.

Der er indkommet en del materiale, selv om vi kunne ønske os mere, men det kræver en stor indsats af foreningens medlemmer, før det bliver almindeligt at aflevere sine gamle billeder o.s.v. til lokalarkivet.

Vi har fået et vist samarbejde med arkivet i Havndal. Slægtsforskningsholdet har været på besøg derovre, og vi har kunnet hjælpe hinanden med billeder og andet materiale. Det er dejligt, for selvfølgelig vil en del af det lokalhistoriske materiale, som findes, være af interesse for begge arkiver. Det er bedre, når vi kan, og vil, supplere hinanden, fremfor at kun det ene arkiv kender til materialet, eller endnu værre at man modarbejder hinanden.

Vi er, for nu at sige det mildt, Torkil Smith og det øvrige bibliotekspersonale en stor tak skyldig for husly og samarbejde i den tid, vi har været på Assens Bibliotek. De har været fantastisk venlige og imødekommende. Men alt har sin begrænsning, og pladsforholdene på biblioteket var efterhånden så trange, at det var vanskeligt at arbejde fornuftigt med arkivalierne. Derfor søgte vi kommunen om et lokale i Assens, og det blev så den tidligere pedellejlighed, specialundervisningslokalet, datalærelokalet, ja, den har haft mange funktioner, som blev stillet til rådighed for os. Den skulle jo nok kunne holde de næste 10-15 år. Det største minus er trapperne, men det er sjæl-

dent at finde et lokalt arkiv, som ikke er enten i kælder eller på loftetagen. I bestyrelsen synes vi selv, at vi har fået indrettet det både hensigtsmæssigt og hyggeligt. Vi glæder os over lokalet, og er både kommunen og Assens Skole taknemlige.

Forhåbentlig vil flytningen medføre, at skolen bruger os noget mere; de er meget velkomne hertil.

I forbindelse med flytning og indretning diskuterede vi åbningstider. Vi kom frem til, at en lørdag eftermiddag om måneden, plus efter aftale måtte være nok, så fremover har vi åbent den første lørdag i måneden fra kl. 14.00 til 16.00. Bliver det nødvendigt, kan åbningstiden hurtigt udvides.

»Åbent Hus« arrangementet, som vi arrangerede en lørdag, vil jeg kalde rimeligt godt, ca. 25 besøgende, er slet ikke så ringe, når vi også skal tage vejret den dag i betragtning.

Jeg vil takke den øvrige bestyrelse for samarbejdet og for den indsats, de har ydet i det forgangne år. Der skal også lyde en stor tak til alle de andre, som har hjulpet foreningen. Normalt er jeg ikke meget for at nævne navne, men jeg synes, der er grund til at nævne Inger Bach og Henry Sørensen med søn. I har virkelig været flinke. Tak.

Jørgen Andersen

MARIAGER KOMMUNALE BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

»Den, der venter længe, venter på noget godt«. Disse ord hørte jeg for nogle år siden udtalt ved en familiefest.

Da vi lever i genbrugstider, må ordene kunne bruges igen i en ny sammenhæng. Jeg tænker her på, hvad Landsarkivet i Viborg inden for det sidste år har kunnet tilbyde lokalarkiverne: kirkebøger på mikro-

ficher i stedet for de dyre xeroxkopier. Det medførte, at arkivet her fik muligheden for at få næsten alle kirkebøger for Mariager kommune »i hus«. I en sådan situation kan man glæde sig over at være i besiddelse af et af de små læseapparater. Det er også rart, at der ikke skal bruges tid på at indbinde kopier. Mikroficherne har været brugt utrolig meget det sidste trekvarte år.

I foråret 1990 sad jeg og forbybede mig i en gammel bog, som i flere år har ligget i arkivets gemmer. Efterhånden gik det op for mig, at det var en dagbog fra 3-årskrigen 1848-50. Soldaten var Eiler Jensen, født o. 1825. Opdagelsen resulterede i en artikel i Amtsavisen, Randers. Derved kom den nulevende slægt ind i billedet. Eiler Jensen havde en søn, Niels Eilersen, som var en tusindkunstner, der bl.a. lavede kalejdoskoper og barometre. Han lavede sin egen håndskrevne avis: »Aistrup Avis - frisindet ugeblad«, mens han boede i Vindblæs Kær. Jeg har af familien lånt en sådan avis, avisartikler og billeder om Niels Eilersen til kopiering.

Flere forhandlingsprotokoller er afleveret: Skrødstrup husholdningsforening 1951-72, Mariager håndværkerforening 1953-66, Kærbybro brugsforening 1961-90 (utilgængelige i 50 år).

I 1983 afsluttede et par brødre i Hem og Nakskov et lille lokalhistorisk værk: »Hem - en landsby i Onsild herred år 1500-1900«. Arkivet har fået en kopi af denne bog.

I forbindelse med oprydning i afdøde Warthoe-Hansens privatarkiv har arkivet modtaget kopier af forhandlinger 1932-48 og regnskaber fra 1872-1948 for Udbyover bylaug. Regnskaberne er meget interessante at studere.

Jeg har i forbindelse med 50 års jubilæet på forsorgsinstitutionen Sødissbakke udarbejdet et jubilæumshæfte. Arbejdet med det har givet arkivet nye oplysninger og nye billeder om institutionen. Det gælder også oplysninger vedrørende den institution, der lå på Sødissbakkes sted indtil 1936, Tvangs- og arbejdsanstalten.

Poul Gaardsted

MØRKE SOGN I GL. TID

»Mørke Sogn i Gl. Tid« er en lokalhistorisk samling, som i efteråret 1990 - efter 10 års eksistens - fik et længe næret ønske opfyldt, nemlig at udgive en bog; det blev nærmest en »billedbog«, idet den fortrinsvis bestod af ca. 700 fotos.

Vi havde det held, da vi i september 1980 begyndte vor lokalhistoriske aktivitet, at Bøgild Andersen allerede i flere år forinden havde påbegyndt et stort stykke arbejde, dels ved at fotografere huse, ejendomme og virksomheder i byen, dels ved at tage billeder ved små og store begivenheder i Mørke samt ved at affotografere gamle billeder, som han lånte fra gemmerne hos mange »gamle« familier.

Vi har fået både ros og ris for bogen, som er kommet i 500 eksemplarer, der alle er solgt.

Hvad vi ikke har formået at få med i vor første bog, må vi forsøge at gøre bedre næste gang med de gode og interessante oplysninger og historier, vi har fået og heldigvis stadig får, bl.a. af vores alderspræsident Peder Bøcher, der med sine 99 år gang på gang imponerer os ved sin viden og fortællekunst.

Hver onsdag eftermiddag mødes vi i vore lokaler på »Lindegården« i Mørke. Ved velvilje og hjælp og ved at løfte i flok er det lykkedes os at få gode forhold, hvor vi dels har plads (også en brandboks) til vort efterhånden ret store og righoldige arkivmateriale, og dels ved en kop kaffe kan sidde og glæde os over de gamle billeder, der på det nærmeste »tapetserer« vore vægge. Ved disse sammenkomster noterer og benytter vi båndoptager, så vi kan gemme det, som de tilstedeværende bidrager med. Vi har utrolig megen fornøjelse af arbejdet og håber på, at det kan lade sig gøre henad vejen at få sorteret og nedskrevet så meget, at det kan blive til bl.a. endnu en bog til glæde for alle.

Vi er naturligvis uhyre interesseret i alle bidrag og eller effekter, som folk med tilknytning til Mørke måtte ligge inde med og er villige til at låne os eller overlade os, vi er

taknemmelige for alle henvendelser og alle er velkomne til at træffe os hver onsdag eftermiddag kl. 13.30 til kl. 16.00. Herudover har vi åbent i arkivet den første og tredje mandag i måneden kl. 19.30.

Else Jørgensen

LANGÅ LOKALHISTORISKE FORENING

Undertegnede tiltrådte som formand for Langå lokalhistoriske Forening efter generalforsamlingen sidste år.

Bestyrelsen bevilgede et 14 dages kursus på Uge Folkehøjskole arrangeret af Sammenslutningen af Landsarkiver, et grundkursus i arkivarbejde. Det var et godt og lærerigt kursus, hvor vi lærte om bevarelse af arkivalier og fotos. Vi lærte om arkivarbejde og brugervejledning. Ikke alt, hvad vi lærte vil umiddelbart kunne bruges i Langå, det vil koste penge, som vi på nuværende tidspunkt ikke råder over.

Af nyanskaffelser i det forgangne år skal især nævnes, at vi har købt en kopimaskine, så de besøgende kan få en kopi af kirkebøger, papirer og andet. Så kan de i ro og mag sidde derhjemme og tyde de gamle skrifter. Vi har ligeledes fået taget luftfotos af alle byer i Langå kommune og fået disse i A3 format til stor glæde for de besøgende.

Af indleveringer i årets løb skal især nævnes en indlevering fra Skovgård-Jessens bo. Skovgård-Jessen var skolelærer i Grensten omkring århundredeskiftet. Vi har fået en kasse med billeder og andet interessant materiale, som vi endnu ikke er færdige med at arkivere.

Vi har i årets løb haft et godt samarbejde med Langå før-nu på Langå skole. Vi har udbygget kontakten til Houlbjerg-Granslev igennem Houlbjerg skole. Vi har været på skolen og vist dias, og vi har haft besøg derfra på arkivet. Det er et samarbejde, vi gerne ser udvidet, også til de andre byer i kommunen.

Vi har også på arkivet haft et aftenskolehold med emnet: »Rod i fortiden«, ledet af Henning Johansen.

Vi har haft mange henvendelser i årets løb fra nær og fjern, med anmodning om hjælp til at finde »aner«, og vi har hjulpet så godt, vi kunne.

Vi har i anledningen af Danmarks besættelse for 50 år siden haft en udstilling på arkivet. Vi havde den glæde, at mange kom og så udstillingen, og vi havde over 100 skolebørn på besøg.

Den 18. april var initiativrådet på besøg på arkivet.

Interessen for arkivet er støt stigende. På nuværende tidspunkt har vi over 275 medlemmer, en stigning på over 10 % fra sidste år.

Foreningen har i år bestået i 20 år. En af dem, der var med til at starte foreningen, Preben Mikkelsen, har en aften fortalt om foreningens første tid. Efter det første år havde foreningen 44 medlemmer, så foreningen er vokset støt og roligt gennem årene.

Jeg vil slutte med en stor tak til alle dem, der har givet en hånd med på arkivet, til dem, der skriver til vores årbog, til Langå kommune for tilskuddet til foreningen og tak til de øvrige bestyrelsesmedlemmer for året, der er gået.

K. H. Grandt

MIDTDJURS LOKALHISTORISKE ARKIV

Efter at undertegnede for tre år siden overtog ansvaret for Midtdjurs Lokalhistoriske Arkiv uden andre forudsætninger end en stor historisk interesse samt nogen øvelse i at organisere, er det nok på tide at gøre en smule status.

Arkivet var i sommeren 1988 flyttet til nye og gode lokaler i Nimtofte centrum - kun tre huse fra den tidligere beliggenhed. Der var et ganske stort materiale, som var indsamlet siden 1972 og kompletteret med kopier af kirkebøger og folketællinger til 1850. Det viste sig dog snart, at den form for registrering, som forelå, var helt afhængig af lederens hukommelse. Det syntes som en temmelig uoverskuelig opgave at gøre materialet rimeligt tilgængeligt.

Til mit store held viste det sig et år senere, at der i byen fandtes flere, som var interesserede i at lægge tid og arbejde i arkivet.

Dette medførte som første fremskridt en fast ugentlig åbningstid. Sjældent går en tirsdag helt uden besøg, men sommetider ønsker vi, at der var mere plads. Vi har fem læsepladser, hvis vi også selv skal have mulighed for at arbejde.

Nu er vi fire som mødes, og hver uge kommer vi et lille skridt videre. I dag er næsten alt skriftligt materiale registreret efter SLA's principper. Vi glæder os til at begynde med billeder og håber meget, at vi samtidig kan få bedre oplysninger om mange fotografier - at det ikke allerede er for sent.

Der tilflyder os hele tiden nye ting lige fra enkelte fotografier, breve etc. til helt store afleveringer både fra private og foreninger. Som eksempel kan nævnes to brugsforeninger, en husmoderforening og ikke mindst værdifuldt: Kolind Landboforening, som stiftedes 1891.

Derudover er arkivet begyndt at anskaffe kopier af gamle kort. Med foreliggende økonomisk ramme er det et langtidspjækt at dække 9 sogne helt. I dag findes der minorerede kort over samtlige sogne samt udstykningskort for Nimtofte.

Arkivets adresse er: Torvet 5, 8581 Nimtofte, og den faste åbningstid: Tirsdag kl. 14.00-17.00 - også i ferieperioder. Besøgende er også meget velkomne på andre tidspunkter efter aftale på tlf. 86 39 19 58 - bedst før kl. 9.30. Enhver forespørgsel er en opmuntring i arbejdet.

Marianne Bay

ROUGSØ LOKALHISTORISKE FORENING

Det har fra den første start af Rougsø Lokalhistoriske Forening været meningen at opbygge et arkiv, der i så stor udstrækning som mulig kan opfylde det behov, der er for at kunne dyrke både slægtsforskning og ejendoms historie. Det er jo et af den slags arbejder, der aldrig bliver færdigt, men stadig udbygges.

Kort efter arkivets start i 1978 fik vi en samling af gamle fotografiske glasplader på flere tusinde, som der til stadighed arbejdes med. Året efter fik vi af Carl Vindberg hans store samling af oldsager, fordi han ønskede, at denne skulle blive på den egn, hvor tingene var fundet og naturligt hørte til.

Senere har foreningen også overtaget den såkaldte »Birkebæksamling«, der mest består af effekter fra det sidste århundrede, såsom værktøj, husgeråd, indbo, og mange andre sager, som afdøde kæmner Birkebæk

havde samlet. Også denne samling udvides stadig, og består nu af over tusinde forskellige ting.

Omkring Carl Vindbergs oldtidssamling blev der senere opbygget en udstilling af fund fra udgravninger her i området, ting, som var udlånt af Randers museum.

Medarbejdere i arkiv og samlinger lægger et stort arbejde, fordi det har deres interesse, og bestyrelsen er enig i at værne om disse samlinger, som de har ansvaret for.

Der har i samarbejde med Sønderhald været en studiekreds om vore lokale skolars historie. Det var nok et større emne, end vi havde regnet med, da vi startede, men der blev virkelig skrevet mange gode indlæg. Hvornår der kommer et samlet værk, vides ikke endnu, der skal både tid og kræfter til, men grundlaget er der.

For tiden er der arrangeret et kursus i slægtsforskning for begyndere, og det ser ud til, at der er interesse nok, det er også en god hobby, som man kan blive grebet af.

Søren Ladefoged

Niels Ejlersen med sit dukketeater. (Se beretning fra Mariager kommunale by- og egnshistoriske Arkiv).

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt

FONDEN TIL BEVARELSE AF GAMLE BYGNINGER I MARIAGER

I løbet af det forgangne år er behovet for skiltevejledning og udvidelse af bevaringsplanens område i Mariager blevet temmelig udtalt. Men det lader til at være en langstrakt affære at få sådanne forhold bragt på plads, og økonomiske forhold spiller formentlig en afgørende rolle også i så henseende. Så indtil videre klarer vi os igennem takket være en positiv indstilling såvel hos kommunen som hos grundejerne, der tilsyneladende begge ser fordele ved vor udstrakte konsulenttjeneste.

I samarbejde med brugerne og ejeren af det gamle rådhus har vi med bistand fra Den Gamle Smedie i Assens fået gennemført en nydelig facadeskiltning hovedsagelig for Turistkontoret. Vi har medvirket til en hensigtsmæssig skiltning over og ændring af et forretningslokale på Egepladsen og medvirket til fjernelse af en mindre heldig skiltning over et forretningslokale på Torvet.

Fonden tog i foråret initiativ til gennemførelse af en offentlig debataften om Mariagers havn og specielt havnekranens fremtid. Debatmødet var velbesøgt, og umiddelbart efter stiftedes foreningen »Havnens Venner«. Fonden har ikke fundet at burde indgå i foreningen som sådan, men arkitekt Leif Høgh og bogtrykker Ib Damsgaard, der begge er medlemmer af Fondens bestyrelse, er på eget initiativ indgået i den nystiftede forening, hvor de indtager poster som henholdsvis formand og kasserer. Siden er havnekranen blevet fredet og solgt til »Havnens Venner« for en krone! Der er for havneområdet et særdele spændende projekt, som samtidig har den fordel, at det forekommer gennemførligt. Mange gode kræfter er samlede om projektet, og der er al mulig grund til at forvente, at havneområdet i Mariager i nærmeste fremtid ændres til et spændende og attraktivt område.

I årets løb har vi fået en del henvendelser

vedrørende ejendomme beliggende på kanten af bevaringsplanens område. Vi har fundet det naturligt at gå ind i disse sager ud fra den betragtning, at bevaringsplanens område i virkeligheden efterhånden er for snævert afgrænset. Vi har derfor ydet sædvanlige råd og vejledning også i disse tilfælde, og selv om vi i disse tilfælde alene har en vejledende funktion, har vi følt samarbejdet med Teknisk Forvaltning og disse grundejere frugtbart.

Spørgsmålet om opførelse af udestuer indenfor bevaringsplanens område har på ny spøgt, men indtil videre har vi undgået opførelse af sådanne. Vi har anbefalet kommunen at udarbejde tillæg til bevaringsplanen, således at opførelse af udestuer inden for be-

varingsplanens område forbydes. Ovenlysvinduer og markiser har ligeledes spøgt, og vi har i et vist omfang måttet give køb uden dog at gå alt for meget på akkord.

Vi har som tidligere nævnt klaget til Planstyrelsen over en særdeles mangelfuld vedligeholdelse af et af byens fredede huse, men har måttet sande, at møllen maler meget langsomt. Så langsomt, at vi har haft mistanke om, at man afventede husets endelige kollaps for derefter at ophæve fredningen. Ejendommen skal nu skifte ejer, så måske er der alligevel håb forude.

Alt i alt har det været et tilfredsstillende år, hvor vi har følt vor position som samarbejdspartner for Teknisk Forvaltning og grundejere yderligere befæstet.

H. U. Bruhn

Historisk Samfund 1990-91

Den 7. juli 1906 afholdtes det konstituerende møde, ved hvilket »Historisk Samfund for Randers Amt« blev dannet. Samfundet kan således i år fejre 85 års fødselsdag. Der var hin aften mødt »ca. 100 Damer og herrer op«, som der står i beretningen - en meget fin tilslutning - og da det første år var gået, var medlemstallet ca. 300. Kontingentet var sat til 2,- kr. årligt. Forud for stiftelsen af samfundet var gået en livlig debat om, hvorvidt man skulle tilslutte sig en idé om at danne et historisk samfund for hele Århus Stift - men de lokalpatriotiske følelser sejrede, og »Historisk Samfund for Randers Amt« blev en realitet. Og det er det så den dag i dag.

Vi har - når vi som bestyrelse selv skal sige det - igen haft et godt og interessant år. Der har som sædvanligt været foretagsomhed på adskillige fronter, og vi er glade for den gode modtagelse foredrag, kurser, ud-

givelser etc. har fået. Vi vil gerne, at der fra bestyrelsen skal lyde en tak til medlemmerne for denne opbakning.

Foreningsåret begyndte efter afholdt generalforsamling den 14.3.1990 med et foredrag af museumsinspektør Lise Andersen, der fortalte om »Fastelavn i det gamle Randers amt« - om de festlige optog, sange, foreteelser o.s.v., som forbindes med fastelavnen på egnen her.

Efter sommeren fortsatte foredragsrækken den 10.10.1990 med, at museumsinspektør, dr.phil. Erna Lorenzen fortalte om »Romantik og virkelighed om fortidens klædedragt« - et velbesøgt møde, hvor der var stor spørgelyst.

14. november havde vi besøg af læge Harald Roesdahl fra Tandslet på Als. Titlen på hans foredrag var: »Læge ved de hvide busser under hjemtransporten fra de tyske koncentrationslejre i foråret 1945«. Det var

en yderst spændende beretning om forudsætningerne for disse transporter og de personlige oplevelser under dem.

Det fjerde foredrag i foreningsåret fandt sted den 23.1.1991. Museumsinspektør Christian Fischer fortalte fængslende om »Tollundmanden og andre moselig«.

Vore foredrag har været godt besøgte - jeg synes, det er en glædelig ting, at så mange finder vej til disse aftener, når det tages i betragtning, hvor mange tilbud - ude og hjemme - vi alle har. (Vil det kunne stimulere interessen yderligere at fortælle, at ved foredraget 8.2. i samfundets første leveår var der mødt ca. 150 for at høre docent Oscar Andersen, København, fortælle om »Reformationens Indførelse i Randers? Helt så mange plejer vi nok ikke at være!)

Historisk Samfund har gennem årene arrangeret en lang række ekskursioner og ture, og vi plejer at have meget fin tilmelding til disse begivenheder. I år har vi haft planlagt to ture: En éndags-kirketur i juni og en stor og meget spændende flerdagstur til Skåne: På »krigstogt« med Randers-Lensmanden Eske Brock. Begge ture måtte aflyses p.g.a. svigtende tilmelding - vi var endda meget nær på at have deltagere nok til den store tur. Vi håber meget, at det har været et forbigående fænomen - vi agter i hvert fald - i tiltro, at den tidligere viste interesse stadig lever - igen at planlægge ture.

I mange år har Historisk Samfund stået bag nogle af »Randers-ugen«s arrangementer, nemlig de guidede besøg på kendte steder i byen og omegnen - kaldet historisk rundskue. I august 1990 gjaldt besøgene: Fussingø Slot, Jesu Hjerter Kirke, Frimurerlogen og Vorup Kapel. Disse »rundskuer« trak mange gæster - frimurerloge-besøget måtte således deles over to gange.

I april måned 1990 havde Historisk Samfund i samarbejde med Kulturhistorisk Museum tilrettelagt et kursus: Kalkmaleriernes verden. Der var omfattende interesse for dette kursus, som kun et begrænset antal deltagere kunne få plads på. Kalkmalerierne i Danmark - de romanske kalkmalerier og

de gotiske - blev gennemgået af kyndige lærere, og kurset sluttede med en ekskursion til flere af Randers-egnens kirker.

Hvad angår bogudgivelser har Historisk Samfund i det forløbne år kun udgivet årbogen. Det er ikke ensbetydende med, at der ikke arbejdes på dette felt, tværtimod er flere publikationer under forberedelse. Fussingøbogen, der blev »søsat« den 14.10.1989 er nu allerede udsolgt. Den store efterspørgsel har givet os »blod på tanden«, og det er bestemt, at denne bog gerne skulle være den første i en herregårdsserie. Som emne for den næste er valgt »Rosenholm«, og arbejdet med denne bog er i fuld gang under redaktion af samfundets tidligere formand lektor Frits Nicolaisen. Vi forventer at få den ud til efteråret. Desuden arbejdes der stadig på bogen om »Kirketing fra Randers-egnen«, og i anledning af Sct. Mortens Kirkes 500 års jubilæum i 1994 er man i fuld gang med en bog om denne kirkes historie i samarbejde med menighedsrådet og med lektor Palle Kirk som ansvarlig redaktør.

Bogudgivelserne kræver mange penge. Vi er nødt til at henvende os til fonde og kommuner - og gennem årene har vi mødt stor velvilje og forståelse, som vi gerne vil sige tak for.

Årbogen udkom den 7.12.1990. Ved en lille reception mødtes de fleste af forfatterne til bogens artikler med presse og med medlemmer af bestyrelsen. Årbogen indeholder atter i år en broget buket af emner, der rækker over et stort spænd af århundreder og geografisk dækker fra nord til syd og fra øst til vest i det gamle amt. Bogen fik en fin placering i lokalavis og lokalradio. Det er en glæde, at der år efter år er folk ude omkring, som arbejder med emner af lokalhistorisk art - og som betænker årbogen med deres resultater.

Siden sidste generalforsamling er to af bestyrelsens medlemmer trådt tilbage: Frits Nicolaisen og Lise Andersen. Vore to suppleanter: Inger Marie Hyldgård og Ole Fischer Petersen er indtrådt i deres sted. Der har været afholdt 6 bestyrelsesmøder og ad-

skillige udvalgsmøder. Et par af bestyrelsens medlemmer har deltaget i DHFs og SLFs årsmøder.

Som det fremgår af det hidtil anførte, er der mange hjul, der skal holdes i gang - og det kan kun lade sig gøre ved den entusiastiske medleven, bestyrelsens medlemmer lægger for dagen. Jeg vil gerne her takke alle for deres arbejde - ved møder, når særlige opgaver skal løses, og for den støtte, I har været for en formand, der blev kastet lidt hovedkulds ind i arbejdet. Takken skal også rettes til kontorbestyrer Esther Pedersen, som aldrig har ladet sin indsats begrænse til den egentlige arbejdstid, men altid villigt og hjælpsomt er parat - og uden hvem vort kontor var ilde faren.

Der er adskillige andre, som bør takkes - specielt Randers Kommune for bl.a. hjælp m.h.t. kontorplads. Vi vil i bestyrelsen også gerne sige tak til Randers Lokalhistoriske Arkiv v. Peter Bondesen, som altid er parat med hjælp, idémæssigt og når det gælder stof til billeder. En tak også til Kulturhistorisk Museums stab for interesse og støtte -

ikke mindst når det gælder billedoptagelser. Der er efterhånden mange lokalhistoriske arkiver i »amtet«. En tak til dem for bidrag til årbogen og udlån af billeder m.m. Centralmediateket, som er vores nabo i Slyngborggade, skal takkes for, at vi gang på gang må benytte det store lokale, når vi skal have plads til en del personer - og tak for lån af kontormaskiner etc.

Historisk Samfunds bomærke blev til kort efter, at samfundet for 85 år siden blev stiftet. Det viser et kronet dannebrogskors med lige lange arme, i hvis skæringspunkt Randers bys våben er anbragt. I korsets fire indre hjørner er det gamle amts fire andre købstadsvåben placerede: Mariagers, Ebeltofts, Hobros og Grenås. Uden om købstadsvåbnene findes amtets elleve herreders våbner.

Randers Amts Historiske Samfund ønsker trods geografiske omvæltninger i de mellemliggende år stadig at være et samlingssted for alle historisk interesserede i de nævnte købstæder og herreder.

J. E. Donner

Historisk Samfunds driftsregnskab 1.1.-31.12.1990

INDTÆGTER:

Kontingenter	81.012,00
Tilskud	16.100,00
Renter	3.277,27
AUD	933,00
Bogsalg	18.206,81
Kommissionsbøger	113,00
Fussingøbogen	40.001,12
Kurser	335,50
Ture	421,36
	160.400,06

UDGIFTER:

Årbog	71.564,80
Forsendelse, årbog	10.891,38
Bestyrelse, repr. m.m.	16.768,45
Kontorudgifter	12.562,45
Medlemsudgifter	14.877,05
Ormeslyng og Vinranke	37,70
Møder, foredrag m.m.	6.159,54
Overskud	27.538,69
	160.400,06

Status pr. 31.12.1990

AKTIVER:

Kassebeholdning	153,94
Girokonto	17.851,62
Checkkonto	19.038,50
Bankbog, Den Danske Bank	1.597,58
Bankbog, Sydbank	51.988,89
Diverse debitorer	14.282,75
Checkkonto, ture	4.816,03
Girokonto, ture	2.117,85
Kontant	70,00
Moms-tilgodehavende	36,92
Rosenholmbogen	572,74
Boglager	30.000,00
	142.526,82

PASSIVER:

Forudbetalt kontingent	15.170,00
Skyldig moms	1.072,87
Diverse kreditorer	87.533,80
Turkonti	7.003,88
Nettoformue - reguleret pr. 31.12.1989 ...	4.207,58
Overskud 1990	27.538,69
	142.526,82
Nettoformue pr. 31.12.1990	31.746,27

Regnskabet er gennemgået, og stikprøver af kontiene er foretaget. Der er konstateret mangler ved flere bilag. Den kontante beholdning er ikke forevist, men bank- og girokontoindeståender er forevist.
Randers, den 13. februar 1991

E. Berg-Sørensen

Kaj Jørgensen

Historisk Samfunds driftsregnskab - 1.1.-31.12.1990:

Der er efterfølgende forevist dokumentation og afgivet behørig forklaring for de nævnte mangler.
Randers, den 2. marts 1991

E. Berg-Sørensen

Kaj Jørgensen

Historisk Samfunds bogsalg

Randers Amts Historiske Samfunds kontor, Slyngborggade 21, 8900 Randers, har åbent hver tirsdag kl. 15.00-17.00 bortset fra ferier. Telefon 86 43 02 11 svarer i åbningstiden. Her modtages indmeldelser, bogbestillinger og tilmeldelser til ture. Udenfor kontortiden kan meddelelser indtales på den automatiske telefonsvarer. Historisk Samfunds publikationer kan købes på kontoret i åbningstiden eller bestilles til levering med posten. Til de anførte priser lægges forsendelsesomkostninger. Beløbet bedes indsat på Historisk Samfunds girokonto 5448522 senest 30 dage efter modtagelsen. Historisk Samfunds medlemmer modtager årbogen og øvrige foreningsmeddelelser; kontingentet er 100 kr. pr. år.

Historisk Aarbog fra Randers Amt er udkommet siden 1907. Den haves på lager for en række ældre årganges vedkommende. Historisk Samfund tilbagekøber ældre, udsolgte årgange og tilbyder medlemmerne, at man kan tegne sig for ønskede ældre årbøger ved henvendelse til kontoret. Vi beregner os her et ekspeditionsgebyr.

Følgende årgange af årbogen er p.t. udsolgt:

1907 - 1908 - 1909 - 1910 - 1911 - 1912 - 1913 - 1916 - 1917 - 1919 - 1920 - 1921
1922 - 1923 - 1924 - 1925 - 1926 - 1928 - 1929 - 1931 - 1933 - 1934 - 1937 - 1941
1942 - 1943 - 1946 - 1947 - 1948 - 1949 - 1956.

Årbogspriser pr. bind:

	Medlemmer:	Ikke medl.:
1907-60	30,00 kr.	40,00 kr.
1961-73	36,00 -	48,00 -
1974-81	60,00 -	80,00 -
1982-87	72,00 -	96,00 -
1988-91	90,00 -	120,00 -

Randers Amts Historiske Samfunds skriftserie:

Ormeslyng og Vinranke. Hørningplanken og andre minder fra vikingetid og middelalder, 1987. Kr. 80,00 (60,00 for medlemmer).

Skrifter udgivet af Randers Amts Historiske Samfund:

O. Warthoe-Hansen: Skolehistorisk Billedbog for Randers Amt, 1971. Kr. 40,00 (30,00)

J. C. Hald: Randers Amt (1827). Genoptryk 1981. Kr. 72,00 (54,00)

P. Bondesen: Skulptur i det fri i Randers, 1982. Kr. 96,00 (72,00)

P. Sloth Carlsen: Mariager Kloster, 1983. Kr. 88,00 (66,00)

P. Bondesen: Vejnavne i Randers kommune, 1985. Kr. 80,00 (60,00)

H. Hall: Ryttere, Rak og Randersborgere, 1986. Kr. 200,00 (150,00)

Historisk Samfunds bestyrelse 1991

Kredslæge Jens Erland Donner
(formand)
Balevej 17, Ommestrup, 8544 Mørke
tlf. 86 37 71 74

Sognepræst Henning Hall
Gørtlervej 24, 8900 Randers
tlf. 86 42 96 35

Cand. phil. Inger Marie Hyldgård
Vorup Kirkevej 13, 8900 Randers
tlf. 86 41 68 40

Lektor Palle Kirk
(henv. ang. kurser)
Kæretmagervej 11, 8900 Randers
tlf. 86 42 97 44

Museumsinspektør Carsten Paludan-Müller
Brødregade 15, 8900 Randers
tlf. 86 43 88 06

Overassistent Gudrun Pedersen
Gelhøj 9, Albæk, 8900 Randers
tlf. 86 44 15 72

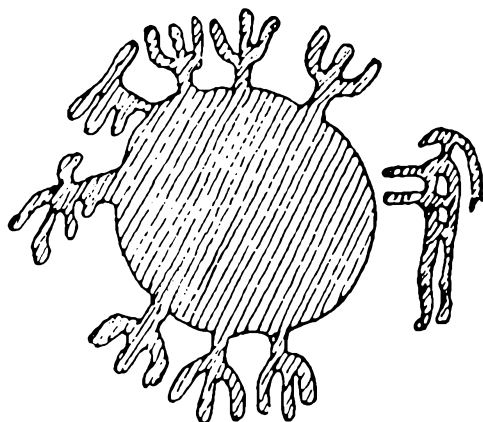
Afd.direktør Ole Fischer Petersen
Søborgvej 3, 8900 Randers
tlf. 86 42 20 20

Faktor Bo Rasmussen
(henv. ang. ture)
Boghvedevej 17, 8900 Randers
tlf. 86 43 20 31

Fru Esther Skjødt
Fyrrevænget 7, 8900 Randers
tlf. 86 42 17 34

Lærer Peter Østergård
Åstrupvej 3, Mellerup, 8900 Randers
tlf. 86 44 13 50

Kasserer:
Skoleinspektør Chr. Petersen
Parkboulevarden 52, 8900 Randers
tlf. 86 42 53 06

Forfatternoter

Følgende forfattere har bidraget med artikler til årbogen 1991:

Peter Bavnsbøj, f. 1956

Cand. mag.
Clausholmvej 302, Voldum
8370 Hadsten
Tlf. 86 49 16 56

Peter Bondesen, f. 1946

Arkivar
V. Tværvej 16
8900 Randers
Tlf. 86 41 62 72

Vilfred Friborg Hansen, f. 1942

Lektor, borgmester
Ravnevej 5
8410 Rønde
Tlf. 86 37 19 82

Inger Marie Hyldgård, f. 1957

Cand. phil.
Vorup Kirkevej 13
8900 Randers
Tlf. 86 41 68 40

Gerda Jensen, f. 1933

Kontorassistent
Fenrisvej 1
8900 Randers
Tlf. 86 41 05 71

Kaj Skytte-Rasmussen, f. 1918

Malermester
Rønne Allé 8
8900 Randers
Tlf. 86 42 17 16

Marie Pouline Sørensen,

født 1889, død 1986
(Se indledningen af artiklen: »Af en
arbejderkones erindringer«)

Jens Ove Vester, f. 1930

Læge i Gjerlev 1966-91
Gårdstedvej 4
8653 Them
Tlf. 86 84 84 77

Indhold

<i>Peter Bavnsbøj:</i>	
Genbrugte kirker	5
<i>Inger Marie Hyldgård:</i>	
Herregården Brusgård	17
<i>Jens Ove Vester:</i>	
Nogle beboerinitiativer omkring århundredskiftet	25
<i>Vilfred Friborg Hansen:</i>	
Missionsfolk og missionshuse på Røndeegnen	35
<i>Marie Pouline Sørensen:</i>	
Af en arbejderkones »sandfærdige livserindringer«	59
<i>Peter Bondesen:</i>	
Et frimurerisk loft i Randers	70
<i>Gerda Jensen:</i>	
Handel med fisk i Randers by og omegn	75
<i>K. Skytte-Rasmussen:</i>	
Gudrun og Marius på Hvidsten Kro	83
Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt	93
Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt	112
Historisk Samfund 1990-91	114
Årsregnskab	117
Historisk Samfunds bogsalg	118
Historisk Samfunds bestyrelse 1991	119
Forfatternoter	120
Indholdsfortegnelse	121
Annoncer	122

Den levende bank

SYDBANK

Kirkegade 1, 8900 Randers, tlf. 86 40 35 00

Der er stadig interessant historisk stof at få til små priser...

Vi har restoplæg af adskillige af de tidligere udgivne
årbøger med et bredt udvalg af læseværdige artikler.

Se oversigten side 118!

Ring eller skriv til

Randers Amts Historiske Samfunds kontor

Slyngborggade 21, 8900 Randers . Tlf. 86 43 02 11 svarer i åbningstiden: Tirsdag kl. 15-17.

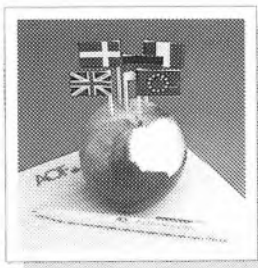
Uden for åbningstiden kan bogbestilling m.v. indtales på telefonsvarer.

DERES REJSEKONTAKT:

DSB rejsebureau

KIRKEGADE 7
8900 RANDERS

TLF. 86 42 58 11

AOF

Den bedste bid af din tid...

HOUMEDEN 12, 8900 RANDERS

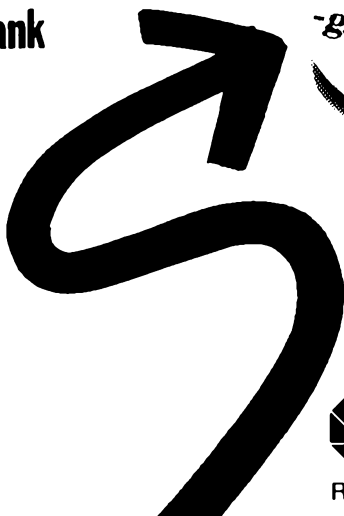
TLF 86 43 00 00 FAX 86 40 86 43

Et godt sted at starte

DEN DANSKE BANK

Snyd ikke Dem selv!
Få en Totalkonto[®]
i Jyske Bank

Alle konti, både
opsparing og lån,
slås sammen på
én konto. En klar
forenkling og en
reel rentefortjeneste.

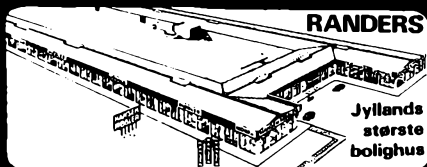
Rådhusørvet 3-5, tlf. 86 43 46 00

en stærk partner

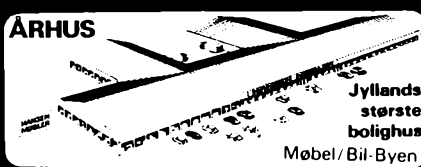
A stylized, blocky graphic logo consisting of several horizontal bars of varying lengths, arranged to suggest the letters 'JYSKE'.

HANSEN® MØBLER

RANDERS / ÅRHUS

Randers: Århusvej 110, 86 43 00 77

Århus: Hj. Grenåvej/Hedevej, 86 17 50 77

DAMSGAARD TRYK

KIRKEGADE 11 . 9550 MARIAGER

TELEFON 98 54 13 60

TELEFAX 98 54 23 27

Drejer det sig om
BØGER
- så drej ind til
BENT NEERGAARD
- eller drej 86 42 01 90

En tår af Jylland

Ikke så ringe

Dag- og aftenkurser
foredrag, musik, teater

Randers Sprogskole
Randers Kunstskele
Randers Dataskole

det sker alt sammen i

FOF Randers

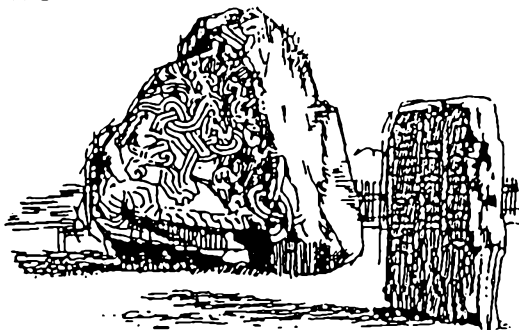
Vestergrave 11 A
telf. 8642 7011

WELLØV & OTTESEN A/S

RANDERS

SPAREKASSEN KRONJYLLAND

**VI STØTTER DET INITIATIVRIGE
ARBEJDE MED AT BEVARE HISTORIEN
FOR EFTERTIDEN**

Kultur- historisk Museum Randers

Åbent dagligt 11.00-17.00
Mandag lukket

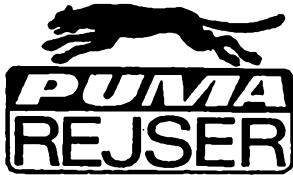

*Hornbækaksen -
fra 2. halvdel af 900'erne*

Randers Kunstmuseum

Kulturhuset · Stemannsgade 2 · 8900 Randers
Telefon 86 42 27 38

Åbningstider: Tirsdag til søndag kl. 11-17 · Mandag lukket

de graa busser

HADSTEN TURISTFART

TAG MED »OS« PÅ TUR - VI KAN DET HELE

Busrejser i ind- og udland. Vi har vore egne rejser og et stort udvalg fra andre bureauer.

Kør-selv ferie og flyrejser.
Alt i moderne turistikørsel.

HUSK
vore populære indkøbs-ture til Tyskland.
samt én-dags ture rundt i Danmark.

Ring eller kik ind til os.
Snaregade 1 - 8900 Randers - Telefon 86 42 33 22

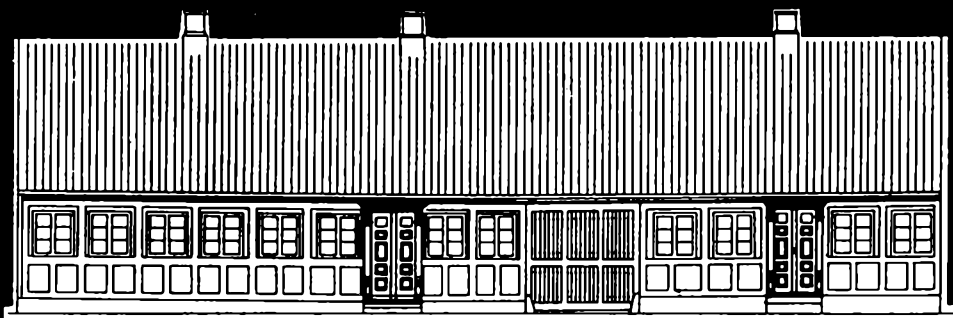

Randers Amts Historiske Samfund

Slyngborggade 21 · 8900 Randers

Åbningstid: Hver tirsdag kl. 15.00-17.00 bortset fra ferier.

Uden for åbningstiden kan meddelelser indtales på telefonsvarer.

DEN GAMLE KØBMANDSGAARD MED ENGROSLAGER I PAKHUSENE

23. oktober

134 AAR

1857-1991

Købmandsslægten:

Oldefar	1857-1878	Laurits Schiødt Løgstrup
Oldemor	1878-1895	Dorthea Marie Løgstrup
Farfar	1895-1903	Christen Christensen Løgstrup
Farmor	1903-1915	Amalie Elleonora Christine Andrea Løgstrup
Farbror	1915-1930	Alfred Christian Leo Dalsgaard Løgstrup
Far	1930-1972	Jørgen Arnold Tage Dalsgaard Løgstrup
Mor	1970-1974	Jenny Catrine Dalsgaard Løgstrup
Købmand	1974-	Knud Dalsgaard Løgstrup

Den gamle købmandsbutik:

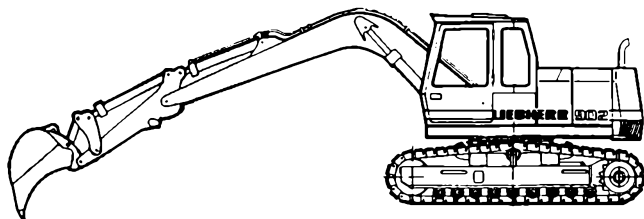
**STOFFER · RESTER · SYTILBEHØR
MØBELSTOFFER
TING OG SAGER · ARBEJDSTØJ**

Den gamle købmandsgaard:

**METERVARER ENGROS
PUDSEKLUDE · TVIST
PAPIRAFFALD**

LØGSTRUP

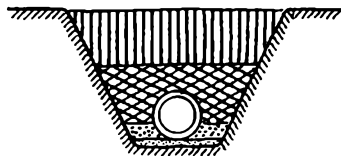
STALDGAARDSGADE 20 · 8900 RANDERS · TLF. 86 42 36 55

Entreprenør, Aut. kloakmester

PEDER K. KNUDSEN

**Jomfruløkken 17
8900 Randers
Telefon 86 43 43 55**

*Tak til alle annoncører, hvis interesse og
håndsrækning er med til at gøre udgivelsen af
årbogen mulig.*

Historisk Samfund.

ISSN 0108-4100